

Elementární teorie čísel

Michal Bulant

ÚSTAV MATEMATIKY A STATISTIKY, PŘÍRODOVĚDECKÁ FAKULTA, MASA-
RYKOVA UNIVERZITA, KOTLÁŘSKÁ 2, 611 37 BRNO

Email address: bulant@math.muni.cz

[Home Page](#)

[Title Page](#)

[Contents](#)

Page 1 of 175

[Go Back](#)

[Full Screen](#)

[Close](#)

[Quit](#)

ABSTRAKT. Na této přednášce se budeme zabývat úlohami o celých číslech. Převážně v nich půjde o dělitelnost celých čísel, popřípadě o řešení rovnic v oboru celých nebo přirozených čísel. Ačkoli jsou přirozená a konec konců i celá čísla v jistém smyslu nejjednodušší matematickou strukturou, zkoumání jejich vlastností postavilo před generace matematiků celou řadu velice obtížných problémů. Často jsou to problémy, které je možno snadno formulovat, přesto však dodnes neznáme jejich řešení. Uvedme některé z nejznámějších:

- *problém prvočíselných dvojčat* – rozhodnout, zda existuje nekonečně mnoho prvočísel p takových, že i $p + 2$ je prvočíslo (tato otázka stále patří mezi otevřené problémy – v roce 2013 ale Yitang Zhang publikoval důkaz slibného tvrzení, že pro některé $n < 7 \cdot 10^7$ existuje nekonečně mnoho dvojic prvočísel lišících se právě o n . Viz Y. Zhang, *Bounded gaps between primes*, *Annals of Mathematics*, 2013).
- *prvočísla Sophie Germainové* – rozhodnout, zda existuje nekonečně mnoho prvočísel p takových, že i $2p + 1$ je prvočíslo,
- *problém existence lichého dokonalého čísla* – tj. čísla, jehož součet dělitelů je roven dvojnásobku tohoto čísla,
- *Goldbachova hypotéza* – jde o to rozhodnout, zda každé sudé číslo větší než 2 je možno psát jako součet dvou prvočísel,
- klenot mezi problémy teorie čísel *velkou Fermatovu větu* (Fermat's Last Theorem) – jde o otázku, zda existují přirozená čísla n, x, y, z tak, že $n > 2$ a platí $x^n + y^n = z^n$; Pierre de Fermat ji formuloval kolem roku 1637, vyřešil ji po značném úsilí celých generací (a s pomocí výsledků z mnoha oblastí matematiky) Andrew Wiles až v roce 1995.

Tento text výrazně čerpá z knih [2], [4] a [5], pro zájemce o bližší seznámení s některými tématy doporučujeme knihu [3], dostupnou v knihovně PřF MU.

Obsah

1. Základní pojmy	6
1.1. Úvodní poznámky	6
1.2. Dělitelnost	6
1.3. Největší společný dělitel a nejmenší společný násobek	10
1.4. Dělitelé a násobky mnoha čísel	15
1.5. Nesoudělnost	17
2. Prvočísla	19
2.1. Dokonalá čísla a jejich vztah k prvočísłům	25
2.2. Rozložení prvočísel	27
3. Kongruence	37
3.1. Základní vlastnosti kongruencí	38
3.2. Aritmetické funkce	44
3.3. Eulerova funkce φ	47
3.4. Malá Fermatova věta, Eulerova věta	50
4. Řešení kongruencí o jedné neznámé	58
4.1. Lineární kongruence o jedné neznámé	60
4.2. Soustavy lineárních kongruencí o jedné neznámé	64
4.3. Kongruence vyšších stupňů	72
4.4. Kongruence s prvočíselným modulem	79

4.5.	Binomické kongruence a primitivní kořeny	80
4.6.	Kvadratické kongruence a Legendreův symbol	94
4.7.	Jacobiho symbol	104
4.8.	Aplikace Legendreova a Jacobiho symbolu.	107
5.	Aplikace teorie čísel	112
5.1.	Výpočetní aspekty teorie čísel	112
5.2.	Testy na složenost	116
5.3.	Testy na prvočíselnost	122
5.4.	Hledání dělitele	126
5.5.	Kryptografie s veřejným klíčem	126
6.	Diofantické rovnice	131
6.1.	Lineární diofantické rovnice	132
6.2.	Diofantické rovnice lineární vzhledem k některé neznámé	137
6.3.	Rovnice jiného tvaru	142
6.4.	Řešení diofantických rovnic pomocí nerovností	145
6.4.1.	Některé nerovnosti	150
6.5.	Řešení diofantických rovnic metodou rozkladu	154
6.5.1.	Pythagorova rovnice	157
6.6.	Řešitelnost diofantických rovnic	159
6.6.1.	Neexistence řešení	160
6.6.2.	Zmenšování ad absurdum	164

[Home Page](#)

[Title Page](#)

[Contents](#)

Page 4 of 175

[Go Back](#)

[Full Screen](#)

[Close](#)

[Quit](#)

6.6.3. Početnost množiny řešení

169

Literatura

175

[Home Page](#)

[Title Page](#)

[Contents](#)

Page 5 of 175

[Go Back](#)

[Full Screen](#)

[Close](#)

[Quit](#)

1. Základní pojmy

1.1. Úvodní poznámky. V mnoha problémech je výhodné vyzkoušet chování algoritmů na reálných příkladech. K tomu lze využít SW nainstalovaný na počítačích Ústavu matematiky a statistiky. Doporučujeme zejména:

- PARI-GP : specializovaný SW na teorii čísel, při výpočtech s většími čísly obvykle výrazně efektivnější než obecně orientované balíky. Spouští se příkazem `gp`. Nejdůležitější příkazy: `\q` – ukončení, `?` – help, `??` – kompletní uživatelský manuál, `?? tutorial` – tutoriál pro úvodní seznámení. Viz také pari.math.u-bordeaux.fr.
- SAGE: obecně koncipovaný open-source systém, který mj. zahrnuje interface do Pari-GP a díky jeho prostředí je tak výrazně usnadněna práce. Protože jeho vývoj řídí William Stein, odborník na teorii čísel, je tato část balíku jednoznačně nejpropracovanější. Existuje rovněž mnoho výukových *worksheetů*. Spustit lze např. na <http://sage.math.muni.cz>
- Maple: vhodný zejména kvůli existenci mnoha výukových pracovních listů (worksheets, i pro teorii čísel), např. na www.mapleapps.com.

1.2. Dělitelnost.

DEFINICE. Řekneme, že celé číslo a *dělí* celé číslo b (neboli číslo b je *dělitelné* číslem a , též b je *násobek* a), právě když existuje celé číslo c tak, že platí $a \cdot c = b$. Píšeme pak $a \mid b$.

Přímo z definice plyne několik jednoduchých tvrzení, jejichž důkaz přenecháváme čtenáři jako cvičení s návodem v [2, §12]: Číslo nula je dělitelné každým celým číslem; jediné celé číslo, které je dělitelné nulou, je nula; pro libovolné číslo a platí $a \mid a$; pro libovolná čísla a, b, c platí tyto čtyři implikace:

$$a \mid b \wedge b \mid c \implies a \mid c \quad (1)$$

$$a \mid b \wedge a \mid c \implies a \mid b + c \wedge a \mid b - c \quad (2)$$

$$c \neq 0 \implies (a \mid b \iff ac \mid bc) \quad (3)$$

$$a \mid b \wedge b > 0 \implies a \leq b \quad (4)$$

PŘÍKLAD. Zjistěte, pro která přirozená čísla n je číslo $n^2 + 1$ dělitelné číslem $n + 1$.

ŘEŠENÍ. Platí $n^2 - 1 = (n + 1)(n - 1)$, a tedy číslo $n + 1$ dělí číslo $n^2 - 1$. Předpokládejme, že $n + 1$ dělí i číslo $n^2 + 1$. Pak ovšem musí dělit i rozdíl $(n^2 + 1) - (n^2 - 1) = 2$. Protože $n \in \mathbb{N}$, platí $n + 1 \geq 2$, a tedy $n + 1 \mid 2$ plyne $n + 1 = 2$, proto $n = 1$. Uvedenou vlastnost má tedy jediné přirozené číslo 1. \square

VĚTA 1. (*Věta o dělení celých čísel se zbytkem*) Pro libovolně zvolená čísla $a \in \mathbb{Z}$, $m \in \mathbb{N}$ existují jednoznačně určená čísla $q \in \mathbb{Z}$, $r \in \{0, 1, \dots, m - 1\}$ tak, že $a = qm + r$.

DŮKAZ. Dokažme nejprve existenci čísel q, r . Předpokládejme, že přirozené číslo m je dáno pevně a dokažme úlohu pro libovolné $a \in \mathbb{Z}$. Nejprve budeme předpokládat, že $a \in \mathbb{N}_0$ a existenci čísel q, r dokážeme indukcí:

Je-li $0 \leq a < m$, stačí volit $q = 0$, $r = a$ a rovnost $a = qm + r$ platí.

Předpokládejme nyní, že $a \geq m$ a že jsme existenci čísel q, r dokázali pro všechna $a' \in \{0, 1, 2, \dots, a-1\}$. Speciálně pro $a' = a - m$ tedy existují q', r' tak, že $a' = q'm + r'$ a přitom $r' \in \{0, 1, \dots, m-1\}$. Zvolíme-li $q = q' + 1$, $r = r'$, platí $a = a' + m = (q' + 1)m + r' = qm + r$, což jsme chtěli dokázat.

Existenci čísel q, r jsme tedy dokázali pro libovolné $a \geq 0$. Je-li naopak $a < 0$, pak ke kladnému číslu $-a$ podle výše dokázaného existují $q' \in \mathbb{Z}$, $r' \in \{0, 1, \dots, m-1\}$ tak, že $-a = q'm + r'$, tedy $a = -q'm - r'$. Je-li $r' = 0$, položíme $r = 0$, $q = -q'$; je-li $r' > 0$, položíme $r = m - r'$, $q = -q' - 1$. V obou případech $a = q \cdot m + r$, a tedy čísla q, r s požadovanými vlastnostmi existují pro každé $a \in \mathbb{Z}$, $m \in \mathbb{N}$.

Nyní dokážeme jednoznačnost. Předpokládejme, že pro některá čísla $q_1, q_2 \in \mathbb{Z}$; $r_1, r_2 \in \{0, 1, \dots, m-1\}$ platí $a = q_1m + r_1 = q_2m + r_2$. Úpravou dostaneme $r_1 - r_2 = (q_2 - q_1)m$, a tedy $m \mid r_1 - r_2$. Ovšem z $0 \leq r_1 < m$, $0 \leq r_2 < m$ plyne $-m < r_1 - r_2 < m$, odkud podle (4) platí $r_1 - r_2 = 0$. Pak ale i $(q_2 - q_1)m = 0$, a proto $q_1 = q_2$, $r_1 = r_2$. Čísla q, r jsou tedy určena jednoznačně. Tím je důkaz ukončen. \square

Číslo q , resp. r z věty se nazývá (*neúplný*) *podíl*, resp. *zbytek* při dělení čísla a číslem m se zbytkem. Vhodnost obou názvů je zřejmá, přepíšeme-li rovnost

$a = mq + r$ do tvaru

$$\frac{a}{m} = q + \frac{r}{m}, \quad \text{přítom } 0 \leq \frac{r}{m} < 1.$$

Je vhodné též si uvědomit, že z věty 1 plyne, že číslo m dělí číslo a , právě když zbytek r je roven nule.

PŘÍKLAD. Dokažte, že jsou-li zbytky po dělení čísel $a, b \in \mathbb{Z}$ číslem $m \in \mathbb{N}$ jedna, je jedna i zbytek po dělení čísla ab číslem m .

ŘEŠENÍ. Podle věty 1 existují $s, t \in \mathbb{Z}$ tak, že $a = sm + 1$, $b = tm + 1$. Vynásobením dostaneme vyjádření

$$ab = (sm + 1)(tm + 1) = (stm + s + t)m + 1 = qm + r,$$

kde $q = stm + s + t$, $r = 1$, které je podle věty 1 jednoznačné, a tedy zbytek po dělení čísla ab číslem m je jedna. \square

SW UKÁZKA. Vydělením čísla 1234567890 číslem 321 se zbytkem dostáváme 3846005, zbytek 285 - jak vidíme v PARI:

```
? divrem(1234567890,321)
```

```
%2 = [3846005, 285]~
```

nebo i jinak:

```
? 1234567890\321
```

```
%3 = 3846005
```

? 1234567890%321
%4 = 285

1.3. Největší společný dělitel a nejmenší společný násobek.

DEFINICE. Mějme celá čísla a_1, a_2 . Libovolné celé číslo m takové, že $m \mid a_1$, $m \mid a_2$ (resp. $a_1 \mid m$, $a_2 \mid m$) se nazývá *společný dělitel* (resp. *společný násobek*) čísel a_1, a_2 . Společný dělitel (resp. násobek) $m \geq 0$ čísel a_1, a_2 , který je dělitelný libovolným společným dělitelem (resp. dělí libovolný společný násobek) čísel a_1, a_2 , se nazývá *největší společný dělitel* (resp. *nejmenší společný násobek*) čísel a_1, a_2 a značí se (a_1, a_2) (resp. $[a_1, a_2]$).

POZNÁMKA. Přímo z definice plyne, že pro libovolné $a, b \in \mathbb{Z}$ platí $(a, b) = (b, a)$, $[a, b] = [b, a]$, $(a, 1) = 1$, $[a, 1] = |a|$, $(a, 0) = |a|$, $[a, 0] = 0$. Ještě však není jasné, zda pro každou dvojici $a, b \in \mathbb{Z}$ čísla (a, b) a $[a, b]$ vůbec existují. Pokud však existují, jsou určena jednoznačně: Pro každá dvě čísla $m_1, m_2 \in \mathbb{N}_0$ totiž podle (4) platí, že pokud $m_1 \mid m_2$ a zároveň $m_2 \mid m_1$, je nutně $m_1 = m_2$. Důkaz existence čísla (a, b) podáme (spolu s algoritmem jeho nalezení) ve větě 2, důkaz existence čísla $[a, b]$ a způsob jeho určení pak popíšeme ve větě 4.

VĚTA 2. (*Euklidův algoritmus*) *Nechť a_1, a_2 jsou přirozená čísla. Pro každé $n \geq 3$, pro které $a_{n-1} \neq 0$, označme a_n zbytek po dělení čísla a_{n-2} číslem a_{n-1} . Pak po konečném počtu kroků dostaneme $a_k = 0$ a platí $a_{k-1} = (a_1, a_2)$.*

DŮKAZ. Podle věty 1 platí $a_2 > a_3 > a_4 > \dots$. Protože jde o nezáporná celá čísla, je každé následující alespoň o 1 menší než předchozí, a proto po určitém konečném počtu kroků dostáváme $a_k = 0$, přičemž $a_{k-1} \neq 0$. Z definice čísel a_n plyne, že existují celá čísla q_1, q_2, \dots, q_{k-2} tak, že

$$\begin{aligned} a_1 &= q_1 \cdot a_2 + a_3, \\ a_2 &= q_2 \cdot a_3 + a_4, \\ &\vdots \\ a_{k-3} &= q_{k-3} \cdot a_{k-2} + a_{k-1} \\ a_{k-2} &= q_{k-2} \cdot a_{k-1}. \end{aligned} \tag{5}$$

Z poslední rovnosti plyne, že $a_{k-1} \mid a_{k-2}$, z předposlední, že $a_{k-1} \mid a_{k-3}$, atd., až nakonec ze druhé $a_{k-1} \mid a_2$ a z první dostaneme $a_{k-1} \mid a_1$. Je tedy a_{k-1} společný dělitel čísel a_1, a_2 . Naopak jejich libovolný společný dělitel dělí i číslo $a_3 = a_1 - q_1 a_2$, proto i $a_4 = a_2 - q_2 a_3, \dots$, a proto i $a_{k-1} = a_{k-3} - q_{k-3} a_{k-2}$. Dokázali jsme, že a_{k-1} je největší dělitel čísel a_1, a_2 . \square

POZNÁMKA. Z poznámky za definicí, z věty 2 a z toho, že pro libovolná $a, b \in \mathbb{Z}$ platí $(a, b) = (a, -b) = (-a, b) = (-a, -b)$ plyne, že existuje největší společný dělitel libovolných dvou celých čísel. Navíc dostáváme z Euklidova algoritmu i následující zajímavé a často využívané tvrzení.

VĚTA 3. (Bezoutova) Pro libovolná celá čísla a, b existují celá čísla k, l tak, že $(a, b) = ka + lb$.

DŮKAZ. Jistě stačí větu dokázat pro $a, b \in \mathbb{N}$. Všimněme si, že jestliže je možné nějaká čísla $r, s \in \mathbb{Z}$ vyjádřit ve tvaru $r = r_1a + r_2b$, $s = s_1a + s_2b$, kde $r_1, r_2, s_1, s_2 \in \mathbb{Z}$, můžeme tak vyjádřit i

$$r + s = (r_1 + s_1)a + (r_2 + s_2)b$$

a také

$$c \cdot r = (c \cdot r_1)a + (c \cdot r_2)b$$

pro libovolné $c \in \mathbb{Z}$. Z Euklidova algoritmu (pro $a_1 = a, a_2 = b$) plyne, že takto můžeme vyjádřit i $a_3 = a_1 - q_1a_2$, $a_4 = a_2 - q_2a_3, \dots$, a tedy i číslo $a_{k-1} = a_{k-3} - q_{k-3}a_{k-2}$, což je ovšem (a_1, a_2) .

Zdůrazněme přitom, že hledaná čísla k, l zdaleka nejsou určena jednoznačně. \square

SW UKÁZKA. Výpočet největšího společného dělitele pomocí Euklidova algoritmu je s využitím výpočetní techniky i pro relativně velká čísla poměrně rychlý. V našem příkladu to vyzkoušíme na 2 číslech A,B, z nichž každé je součinem dvou 101-ciferných prvočísel. Všimněme si, že výpočet největšího společného dělitele i takto velkých čísel trval zanedbatelný čas. Pozorovatelem zaznamenaný čas zabere tento výpočet až ve druhé ukázce, v níž jsou vstupem dvě čísla mající více než milion cifer.

POZNÁMKA. Euklidův algoritmus a Bezoutova věta jsou jedny z nejdůležitějších výsledků elementární teorie čísel a tvoří jeden ze základních pilířů algebry a teorie čísel.

To, že znalost těchto základů je občas důležitá i v praktickém životě, dokazuje Bruce Willis a Samuel Jackson ve filmu Smrtonosná past 3, kde mají za úkol zlikvidovat bombu pomocí 4 galonů vody, přičemž k dispozici mají pouze nádoby na 3, resp. 5 galonů. Zde stačí s využitím Euklidova algoritmu najít celá čísla k, l tak, že bude platit $3k + 5l = 4$. Netroufám si tvrdit, že zmínění herci ovládají uvedené základy teorie čísel (tuto konkrétní úlohu jistě snadno vyřešíte experimentálně), nicméně předchozí věty dávají návod, jak vyřešit úlohu tohoto typu s libovolnými zadanými parametry, což podrobně rozebereme v části o diofantických rovnicích.

VĚTA 4. Pro libovolná celá čísla a_1, a_2 existuje jejich nejmenší společný násobek $[a_1, a_2]$ a platí $(a_1, a_2) \cdot [a_1, a_2] = |a_1 \cdot a_2|$.

DŮKAZ. Věta jistě platí, je-li některé z čísel a_1, a_2 rovno nule. Můžeme navíc předpokládat, že obě nenulová čísla a_1, a_2 jsou kladná, neboť jejich znaménka se v dokazovaném vzorci neprojeví. Budeme hotovi, ukážeme-li, že $q = a_1 \cdot a_2 / (a_1, a_2)$ je nejmenší společný násobek čísel a_1, a_2 . Protože (a_1, a_2) je společný dělitel čísel a_1, a_2 , jsou $a_1 / (a_1, a_2)$ i $a_2 / (a_1, a_2)$ celá čísla, a proto

$$q = \frac{a_1 a_2}{(a_1, a_2)} = \frac{a_1}{(a_1, a_2)} \cdot a_2 = \frac{a_2}{(a_1, a_2)} \cdot a_1$$

je společný násobek čísel a_1, a_2 . Podle Bezoutovy věty 3 existují $k_1, k_2 \in \mathbb{Z}$ tak, že $(a_1, a_2) = k_1 a_1 + k_2 a_2$. Předpokládejme, že $n \in \mathbb{Z}$ je libovolný společný násobek čísel a_1, a_2 a ukážeme, že je dělitelný číslem q . Je tedy $n/a_1, n/a_2 \in \mathbb{Z}$, a proto je i celé číslo

$$\frac{n}{a_2} \cdot k_1 + \frac{n}{a_1} \cdot k_2 = \frac{n(k_1 a_1 + k_2 a_2)}{a_1 a_2} = \frac{n(a_1, a_2)}{a_1 a_2} = \frac{n}{q}.$$

To ovšem znamená, že $q \mid n$, což jsme chtěli dokázat. \square

1.4. Dělitelé a násobky mnoha čísel.

DEFINICE. Největší společný dělitel a nejmenší společný násobek n čísel $a_1, a_2, \dots, a_n \in \mathbb{Z}$ definujeme analogicky jako v 1.3. Libovolné $m \in \mathbb{Z}$ takové, že

$m \mid a_1, m \mid a_2, \dots, m \mid a_n$ (resp. $a_1 \mid m, a_2 \mid m, \dots, a_n \mid m$) se nazývá *společný dělitel* (resp. *společný násobek*) čísel a_1, a_2, \dots, a_n . Společný dělitel (resp. násobek) $m \geq 0$ čísel a_1, a_2, \dots, a_n , který je dělitelný libovolným společným dělitelem (resp. dělí libovolný společný násobek) těchto čísel, se nazývá *největší společný dělitel* (resp. *nejmenší společný násobek*) čísel a_1, a_2, \dots, a_n a značí se (a_1, a_2, \dots, a_n) (resp. $[a_1, a_2, \dots, a_n]$).

Snadno se přesvědčíme, že platí

$$(a_1, \dots, a_{n-1}, a_n) = ((a_1, \dots, a_{n-1}), a_n), \quad (6)$$

$$[a_1, \dots, a_{n-1}, a_n] = [[a_1, \dots, a_{n-1}], a_n]. \quad (7)$$

Největší společný dělitel (a_1, \dots, a_n) totiž dělí všechna čísla a_1, \dots, a_n , a tedy je společným dělitelem čísel a_1, \dots, a_{n-1} , a proto dělí i největšího společného dělitele (a_1, \dots, a_{n-1}) , tj. $(a_1, \dots, a_n) \mid ((a_1, \dots, a_{n-1}), a_n)$. Naopak největší společný dělitel čísel $(a_1, \dots, a_{n-1}), a_n$ musí kromě čísla a_n dělit i všechna čísla a_1, \dots, a_{n-1} , protože dělí jejich největšího společného dělitele, a proto $((a_1, \dots, a_{n-1}), a_n) \mid (a_1, \dots, a_n)$. Dohromady dostáváme rovnost (6) a zcela analogicky se dokáže (7).

Pomocí (6) a (7) snadno dokážeme existenci největšího společného dělitele i nejmenšího společného násobku libovolných n čísel indukcí vzhledem k n : pro $n = 2$ je jejich existence dána větami 2 a 4, jestliže pro některé $n > 2$ víme, že existuje největší společný dělitel i nejmenší společný násobek libovolných $n - 1$ čísel, podle (6) a (7) existuje i pro libovolných n čísel.

1.5. Nesoudělnost.

DEFINICE. Čísla $a_1, a_2, \dots, a_n \in \mathbb{Z}$ se nazývají *nesoudělná*, jestliže pro ně platí $(a_1, a_2, \dots, a_n) = 1$. Čísla $a_1, a_2, \dots, a_n \in \mathbb{Z}$ se nazývají *po dvou nesoudělná*, jestliže pro každé i, j takové, že $1 \leq i < j \leq n$, platí $(a_i, a_j) = 1$.

POZNÁMKA. V případě $n = 2$ oba pojmy splývají, pro $n > 2$ plyne z nesoudělnosti po dvou nesoudělnost, ne však naopak: například čísla 6, 10, 15 jsou nesoudělná, ale nejsou nesoudělná po dvou, neboť dokonce žádná dvojice z nich vybraná nesoudělná není: $(6, 10) = 2$, $(6, 15) = 3$, $(10, 15) = 5$.

PŘÍKLAD. Nalezněte největší společný dělitel čísel $2^{63} - 1$ a $2^{91} - 1$.

ŘEŠENÍ. Ujijeme Euklidův algoritmus. Platí

$$2^{91} - 1 = 2^{28}(2^{63} - 1) + 2^{28} - 1,$$

$$2^{63} - 1 = (2^{35} + 2^7)(2^{28} - 1) + 2^7 - 1,$$

$$2^{28} - 1 = (2^{21} + 2^{14} + 2^7 + 1)(2^7 - 1).$$

Hledaný největší společný dělitel je tedy $2^7 - 1 = 127$. □

VĚTA 5. Pro libovolná přirozená čísla a, b, c platí

$$(1) (ac, bc) = (a, b) \cdot c,$$

$$(2) \text{ jestliže } a \mid bc \text{ a } (a, b) = 1, \text{ pak } a \mid c,$$

(3) $d = (a, b)$ právě tehdy, když existují $q_1, q_2 \in \mathbb{N}$ tak, že $a = dq_1$, $b = dq_2$ a $(q_1, q_2) = 1$.

DŮKAZ. ad 1. Protože (a, b) je společný dělitel čísel a, b , je $(a, b) \cdot c$ společný dělitel čísel ac, bc , proto $(a, b) \cdot c \mid (ac, bc)$. Podle věty 3 existují $k, l \in \mathbb{Z}$ tak, že $(a, b) = ka + lb$. Protože (ac, bc) je společný dělitel čísel ac, bc , dělí i číslo $kac + lbc = (a, b) \cdot c$. Dokázali jsme, že $(a, b) \cdot c$ a (ac, bc) jsou dvě přirozená čísla, která dělí jedno druhé, proto se podle (4) rovnají.

ad 2. Předpokládejme, že $(a, b) = 1$ a $a \mid bc$. Podle Bezoutovy věty (věta 3) existují $k, l \in \mathbb{Z}$ tak, že $ka + lb = 1$, odkud plyne, že $c = c(ka + lb) = kca + lbc$. Protože $a \mid bc$, plyne odsud, že i $a \mid c$.

ad 3. Nechť $d = (a, b)$, pak existují $q_1, q_2 \in \mathbb{N}$ tak, že $a = dq_1$, $b = dq_2$. Pak podle části (1) platí $d = (a, b) = (dq_1, dq_2) = d \cdot (q_1, q_2)$, a tedy $(q_1, q_2) = 1$. Naopak, je-li $a = dq_1$, $b = dq_2$ a $(q_1, q_2) = 1$, pak $(a, b) = (dq_1, dq_2) = d(q_1, q_2) = d \cdot 1 = d$ (opět užitím 1. části tohoto tvrzení). \square

2. Prvočísla

Prvočíslu je jeden z nejdůležitějších pojmů elementární teorie čísel. Jeho důležitost je dána především větou o jednoznačném rozkladu libovolného přirozeného čísla na součin prvočísel, která je silným a účinným nástrojem při řešení celé řady úloh z teorie čísel.

DEFINICE. Každé přirozené číslo $n \geq 2$ má aspoň dva kladné dělitele: 1 a n . Pokud kromě těchto dvou jiné kladné dělitele nemá, nazývá se *prvočíslo*. V opačném případě hovoříme o *složeném čísle*.

V dalším textu budeme zpravidla prvočíslu značit písmenem p . Nejmenší prvočísla jsou 2, 3, 5, 7, 11, 13, 17, 19, 23, 29, 31, 37, ... (zejména číslo 1 za prvočíslu ani za číslo složené nepovažujeme, je totiž invertibilní, neboli jednotkou okruhu celých čísel). Prvočísel je, jak brzy dokážeme, nekonečně mnoho, máme ovšem poměrně limitované výpočetní prostředky na zjištění, zda je dané číslo prvočíslem; číslo $2^{82589933} - 1$, které bylo v roce 2018 největším známým prvočíslem, má pouze 24 862 048 cifer a jeho dekadické vyjádření by se tak vešlo na kdejaký prehistorický datový nosič, při tisku knihy o 60 řádcích na stránku a 80 znacích na řádek by nicméně i tak zabralo 5 180 stran.

Uveďme nyní větu, která udává ekvivalentní podmínku prvočíselnosti a je základní ingrediencí při důkazu jednoznačnosti rozkladu na prvočísla.

VĚTA 6 (Euklidova o prvočíslech). *Přirozené číslo $p \geq 2$ je prvočíslo, právě když platí: pro každá celá čísla a, b z $p \mid ab$ plyne $p \mid a$ nebo $p \mid b$.*

DŮKAZ. „ \Rightarrow “ Předpokládejme, že p je prvočíslo a $p \mid ab$, kde $a, b \in \mathbb{Z}$. Protože (p, a) je kladný dělitel p , platí $(p, a) = p$ nebo $(p, a) = 1$. V prvním případě $p \mid a$, ve druhém $p \mid b$ podle věty 5.

„ \Leftarrow “ Jestliže p není prvočíslo, musí existovat jeho kladný dělitel různý od 1 a p . Označíme jej a ; pak ovšem $b = \frac{p}{a} \in \mathbb{N}$ a platí $p = ab$, odkud $1 < a < p$, $1 < b < p$. Našli jsme tedy celá čísla a, b tak, že $p \mid ab$ a přitom p nedělí ani a , ani b . \square

PŘÍKLAD. Nalezněte všechna čísla $k \in \mathbb{N}_0$, pro která je mezi deseti po sobě jdoucími čísly $k + 1, k + 2, \dots, k + 10$ nejvíce prvočísel.

ŘEŠENÍ. Pro $k = 1$ je mezi našimi čísly pět prvočísel: 2, 3, 5, 7, 11. Pro $k = 0$ a $k = 2$ pouze čtyři prvočísla. Jestliže $k \geq 3$, není mezi zkoumanými čísly číslo 3. Mezi deseti po sobě jdoucími celými čísly pět sudých a pět lichých čísel, mezi kterými je zase aspoň jedno dělitelné třemi. Našli jsme tedy mezi čísly $k + 1, k + 2, \dots, k + 10$ aspoň šest složených, jsou tedy mezi nimi nejvýše čtyři prvočísla. Zadáni proto vyhovuje jedině číslo $k = 1$. \square

PŘÍKLAD. Dokažte, že pro libovolné prvočíslo p a libovolné $k \in \mathbb{N}$, $k < p$, je kombinační číslo $\binom{p}{k}$ dělitelné p .

ŘEŠENÍ. Podle definice kombinačního čísla

$$\binom{p}{k} = \frac{p!}{k!(p-k)!} = \frac{p \cdot (p-1) \cdots (p-k+1)}{1 \cdot 2 \cdots k} \in \mathbb{N},$$

a tedy $k! \mid p \cdot a$, kde jsme označili $a = (p-1) \cdots (p-k+1)$. Protože $k < p$, není žádné z čísel $1, 2, \dots, k$ dělitelné prvočíslem p , a tedy podle věty 6 není ani $k!$ dělitelné prvočíslem p , odkud $(k!, p) = 1$. Podle věty 5 platí $k! \mid a$, a tedy $b = \frac{a}{k!}$ je celé číslo. Protože $\binom{p}{k} = \frac{pa}{k!} = pb$, je číslo $\binom{p}{k}$ dělitelné číslem p . \square

VĚTA 7. *Libovolné přirozené číslo n je možné vyjádřit jako součin prvočísel, přičemž je toto vyjádření jediné, nebereme-li v úvahu pořadí činitelů. (Je-li n prvočíslo, pak jde o „součin“ jednoho prvočísla, $n = 1$ je součinem prázdné množiny¹ prvočísel)*

POZNÁMKA. Dělitelnost je možné obdobným způsobem jako v 1.2 definovat v libovolném oboru integrity (zkuste si rozmyslet, proč se omezujeme na obory integrity). V některých oborech integrity přitom žádné prvky s vlastností prvočísla (říkáme jim *ireducibilní*) neexistují (např. \mathbb{Q}), v jiných sice ireducibilní prvky existují, ale zase tam neplatí věta o jednoznačném rozkladu (např. v $\mathbb{Z}(\sqrt{-5})$ máme následující rozklady: $6 = 2 \cdot 3 = (1 + \sqrt{-5}) \cdot (1 - \sqrt{-5})$); zkuste si rozmyslet, že všichni uvedení činitelé jsou skutečně v $\mathbb{Z}(\sqrt{-5})$ ireducibilní).

¹V řeči teorie okruhů jde o jedničku okruhu celých čísel, která je dle obvyklé konvence součinem prázdné množiny prvků okruhu.

DŮKAZ. Nejprve dokážeme indukcí, že každé $n \geq 2$ je možné vyjádřit jako součin prvočísel.

Je-li $n = 2$, je n součin jediného prvočísla 2.

Předpokládejme nyní, že $n > 2$ a že jsme již dokázali, že libovolné n' , $2 \leq n' < n$, je možné rozložit na součin prvočísel. Jestliže n je prvočíslu, je součinem jediného prvočísla. Jestliže n prvočíslu není, pak existuje jeho dělitel d , $1 < d < n$. Označíme-li $c = \frac{n}{d}$, platí také $1 < c < n$. Z indukčního předpokladu plyne, že c i d je možné vyjádřit jako součin prvočísel, a proto je takto možné vyjádřit i jejich součin $c \cdot d = n$.

Nyní dokážeme jednoznačnost. Předpokládejme, že platí rovnost součinů $p_1 \cdot p_2 \cdots p_m = q_1 \cdot q_2 \cdots q_s$, kde $p_1, \dots, p_m, q_1, \dots, q_s$ jsou prvočísla a navíc platí $p_1 \leq p_2 \leq \dots \leq p_m$, $q_1 \leq q_2 \leq \dots \leq q_s$ a $1 \leq m \leq s$. Indukcí vzhledem k m dokážeme, že $m = s$, $p_1 = q_1, \dots, p_m = q_m$.

Je-li $m = 1$, je $p_1 = q_1 \cdots q_s$ prvočíslu. Kdyby $s > 1$, mělo by číslo p_1 dělitele q_1 takového, že $1 < q_1 < p_1$ (neboť $q_2 q_3 \dots q_s > 1$), což není možné. Je tedy $s = 1$ a platí $p_1 = q_1$.

Předpokládejme, že $m \geq 2$ a že tvrzení platí pro $m - 1$. Protože $p_1 \cdot p_2 \cdots p_m = q_1 \cdot q_2 \cdots q_s$, dělí p_m součin $q_1 \cdots q_s$, což je podle věty 6 možné jen tehdy, jestliže p_m dělí nějaké q_i pro vhodné $i \in \{1, 2, \dots, s\}$. Protože q_i je prvočíslu, plyne odtud $p_m = q_i$ (neboť $p_m > 1$). Zcela analogicky se dokáže, že $q_s = p_j$ pro vhodné

$j \in \{1, 2, \dots, m\}$. Odtud plyne

$$q_s = p_j \leq p_m = q_i \leq q_s,$$

takže $p_m = q_s$. Vydělením dostaneme $p_1 \cdot p_2 \cdot \dots \cdot p_{m-1} = q_1 \cdot q_2 \cdot \dots \cdot q_{s-1}$, a tedy z indukčního předpokladu $m - 1 = s - 1$, $p_1 = q_1, \dots, p_{m-1} = q_{m-1}$. Celkem tedy $m = s$ a $p_1 = q_1, \dots, p_{m-1} = q_{m-1}$, $p_m = q_m$. Jednoznačnost, a proto i celá věta 7 je dokázána. \square

POZNÁMKA. Již jsme se zmínili, že je složité o velkých číslech s jistotou rozhodnout, jde-li o prvočíslo (na druhou stranu je o naprosté většině složených čísel snadné prokázat, že jsou skutečně složená). Přesto se v roce 2002 podařilo indickým matematikům (Agrawal, Saxena, Kayal: http://www.cse.iitk.ac.in/users/manindra/algebra/primality_v6.pdf) dokázat, že problém prvočíselnosti je možné rozhodnout algoritmem s časovou složitostí polynomiálně závislou na počtu cifer vstupního čísla. Nic podobného se zatím nepodařilo v otázce rozkladu čísla na prvočísla (třebaže se obecně nevěří, že je to možné, exaktní důkaz zatím nebyl podán). Nejrychlejší obecně použitelný faktorizační algoritmus, tzv. *síto v číselném tělese*, je sub-exponenciální časové složitosti $O\left(e^{1.9(\log N)^{1/3}(\log \log N)^{2/3}}\right)$.

Peter Shor v roce 1994 vymyslel algoritmus, který číslo N faktorizuje v kubickém čase (tento algoritmus je tedy časové složitosti $O(\log^3 N)$) na kvantovém počítači. Je k tomu nicméně třeba sestrojít počítače s dostatečným počtem kvantových bitů (tzv. qubits) – jak je to obtížné, lze vysledovat z toho, že v roce 2001

se IBM podařilo pomocí kvantového počítače rozložit číslo 15, v roce 2012 byl dosažen další faktorizační rekord rozkladem čísla 21, následovali čínští fyzikové (s využitím jistého triku jim stačil NMR kvantový počítač s pouhými čtyřmi qubity k rozkladu čísla 143) a v závěru roku 2014 bylo ukázáno, že tentýž počítač je schopný rozložit i číslo 56 153 (viz https://en.wikipedia.org/wiki/Timeline_of_quantum_computing).

Že je problém rozkladu přirozeného čísla na prvočísla výpočetně složitý, o tom svědčí i (již neplatná) výzva učiněná v roce 1991 firmou RSA Security (viz <http://www.rsasecurity.com/rsalabs/node.asp?id=2093>). Pokud se komukoliv podařilo rozložit čísla označená podle počtu cifer jako RSA-100, ..., RSA-704, RSA-768, ..., RSA-2048, mohl obdržet 1 000, ..., 30 000, 50 000, ..., resp. 200 000 dolarů (číslo RSA-100 rozložil v témže roce Arjen Lenstra, číslo RSA-704 bylo rozloženo v roce 2012, některá další ale dosud rozložena nebyla).

Díky jednoznačnosti rozkladu na prvočísla jsme schopni (se znalostí tohoto rozkladu) snadno odpovědět i na otázky ohledně počtu či součtu dělitelů konkrétního čísla. Stejně snadno dostaneme i (z dřívějšíka intuitivně známý) postup na výpočet největšího společného dělitele dvou čísel ze znalosti jejich rozkladu na prvočísla.

DŮSLEDEK. (1) Jsou-li p_1, \dots, p_k navzájem různá prvočísla a $n_1, \dots, n_k \in \mathbb{N}_0$, je každý kladný dělitel čísla $a = p_1^{n_1} \cdots p_k^{n_k}$ tvaru $p_1^{m_1} \cdots p_k^{m_k}$, kde $m_1, \dots, m_k \in \mathbb{N}_0$ a $m_1 \leq n_1, m_2 \leq n_2, \dots, m_k \leq n_k$.

Číslo a má tedy právě

$$\tau(a) = (n_1 + 1)(n_2 + 1) \cdots (n_k + 1)$$

kladných dělitelů, jejichž součet je

$$\sigma(a) = \frac{p_1^{n_1+1} - 1}{p_1 - 1} \cdots \frac{p_k^{n_k+1} - 1}{p_k - 1}.$$

(2) Jsou-li p_1, \dots, p_k navzájem různá prvočísla a $n_1, \dots, n_k, m_1, \dots, m_k \in \mathbb{N}_0$ a označíme-li $r_i = \min\{n_i, m_i\}$, $t_i = \max\{n_i, m_i\}$ pro každé $i = 1, 2, \dots, k$, platí

$$(p_1^{n_1} \cdots p_k^{n_k}, p_1^{m_1} \cdots p_k^{m_k}) = p_1^{r_1} \cdots p_k^{r_k},$$

$$[p_1^{n_1} \cdots p_k^{n_k}, p_1^{m_1} \cdots p_k^{m_k}] = p_1^{t_1} \cdots p_k^{t_k}.$$

2.1. Dokonalá čísla a jejich vztah k prvočísłům. Se součtem všech kladných dělitelů daného čísla souvisí pojem tzv. *dokonalého čísla*. Řekneme, že a je dokonalé, pokud splňuje podmínku $\sigma(a) = 2a$, resp. slovně, pokud *součet všech kladných dělitelů čísla a menších než a samotné je roven číslu a* .

Takovými čísly jsou např. $6 = 1 + 2 + 3$, $28 = 1 + 2 + 4 + 7 + 14$, 496 a 8128 (jde o všechna dokonalá čísla menší než 10 000).

Lze ukázat, že sudá dokonalá čísla jsou v úzkém vztahu s tzv. *Mersenneho prvočísla*. Platí totiž následující fakt.

TVRZENÍ 2.1. *Přirozené číslo a je sudé dokonalé číslo, právě když je tvaru $a = 2^{q-1}(2^q - 1)$, kde $2^q - 1$ je prvočíslo.*

DŮKAZ. Je-li $a = 2^{q-1}(2^q - 1)$, kde $p = 2^q - 1$ je prvočíslo, pak z předchozího tvrzení plyne

$$\sigma(a) = \frac{2^q - 1}{2 - 1} \cdot (p + 1) = (2^q - 1) \cdot 2^q = 2a.$$

Takové číslo a je tedy dokonalé.

Pro důkaz opačného směru uvažme libovolné sudé dokonalé číslo a a pišme

$$a = 2^k \cdot m, \text{ kde } m, k \in \mathbb{N} \text{ a } 2 \nmid m.$$

Protože je funkce σ multiplikativní (viz 3.2), je $\sigma(a) = \sigma(2^k) \cdot \sigma(m) = (2^{k+1} - 1) \cdot \sigma(m)$. Přitom ale z dokonalosti čísla a plyne $\sigma(a) = 2a = 2^{k+1} \cdot m$, odkud

$$2^{k+1} \cdot m = (2^{k+1} - 1) \cdot \sigma(m).$$

Protože je $2^{k+1} - 1$ liché, nutně $2^{k+1} - 1 \mid m$ a můžeme položit $m = (2^{k+1} - 1) \cdot n$ pro vhodné $n \in \mathbb{N}$. Úpravou dostáváme $2^{k+1} \cdot n = \sigma(m)$. Mezi dělitele čísla m přitom patří čísla m i n (a protože $\frac{m}{n} = 2^{k+1} - 1 > 1$, jsou tato čísla nutně různá), proto

$$2^{k+1} \cdot n = \sigma(m) \geq m + n = 2^{k+1} \cdot n,$$

a tedy $\sigma(m) = m + n$. To znamená, že m je prvočíslo s jedinými děliteli m a $n = 1$, odkud $a = 2^k \cdot (2^{k+1} - 1)$, kde $2^{k+1} - 1 = m$ je prvočíslo. \square

POZNÁMKA. Na druhou stranu, popsat lichá dokonalá čísla se dodnes nepodařilo, dokonce se ani neví, jestli vůbec nějaké liché dokonalé číslo existuje.

Mersenneho prvočísla jsou právě prvočísla tvaru $2^k - 1$. Není bez zajímavosti, že právě Mersenneho prvočísla jsou mezi všemi prvočísly nejlépe „vidět“ – pro Mersenneho čísla existuje poměrně jednoduchý a rychlý postup, jak ověřit, že jde o prvočísla. Proto není náhodou, že největší známá prvočísla jsou obvykle tvaru $2^k - 1$.

Jakkoliv může být hledání největšího známého prvočísla chápáno jako pochybná zábava bez valného praktického užitku², jednak posunuje hranice matematického poznání a zdokonaluje použité metody (a často i hardware), navíc může přinést benefit i samotným objevitelům (Electronic Frontier Foundation vypsalala odměny EFF Cooperative Computing Awards za nalezení prvočísla majícího alespoň 10^6 , 10^7 , 10^8 a 10^9 číslic – odměny 50, resp. 100 tisíc dolarů za první dvě kategorie byly vyplaceny v letech 2000, resp. 2009 – v obou případech projektu GIMPS – na další odměny si ještě zřejmě nějaký čas počkáme).

2.2. Rozložení prvočísel.

There are two facts about the distribution of prime numbers. The first is that, [they are] the most arbitrary and ornery objects studied

²Viz např. titulěk iDnes z 6.února 2013: *Největší známé prvočíslo na světě má 17 milionů číslic a je k ničemu*

by mathematicians: they grow like weeds among the natural numbers, seeming to obey no other law than that of chance, and nobody can predict where the next one will sprout. The second fact is even more astonishing, for it states just the opposite: that the prime numbers exhibit stunning regularity, that there are laws governing their behavior, and that they obey these laws with almost military precision.

Don Zagier

PŘÍKLAD. Dokažte, že pro libovolné přirozené číslo n existuje n po sobě jdoucích přirozených čísel, z nichž žádné není prvočíslo.

ŘEŠENÍ. Zkoumejme čísla $(n + 1)! + 2, (n + 1)! + 3, \dots, (n + 1)! + (n + 1)$. Mezi těmito n po sobě jdoucími čísly není žádné prvočíslo, protože pro libovolné $k \in \{2, 3, \dots, n + 1\}$ platí $k \mid (n + 1)!$, a tedy $k \mid (n + 1)! + k$, a proto $(n + 1)! + k$ nemůže být prvočíslo. \square

PŘÍKLAD. Dokažte, že pro každé celé $n > 2$ existuje mezi čísly n a $n!$ alespoň jedno prvočíslo.

ŘEŠENÍ. Označme p libovolné prvočíslo dělící číslo $n! - 1$ (takové existuje podle věty 7, protože $n! - 1 > 1$). Kdyby $p \leq n$, muselo by p dělit číslo $n!$ a nedělilo by $n! - 1$. Je tedy $n < p$. Protože $p \mid (n! - 1)$, platí $p \leq n! - 1$, tedy $p < n!$. Prvočíslo p splňuje podmínky úlohy. \square

Nyní uvedeme několik důkazů toho, že existuje nekonečně mnoho prvočísel (i když tvrzení v podstatě vyplývá už z předchozího příkladu).

VĚTA 8. *Mezi přirozenými čísly existuje nekonečně mnoho prvočísel.*

DŮKAZ. (Eukleides) Předpokládejme, že prvočísel je konečně mnoho a označme je p_1, p_2, \dots, p_n . Položme $N = p_1 \cdot p_2 \dots p_n + 1$. Toto číslo je buď samo prvočíslem nebo je dělitelné nějakým prvočíslem různým od p_1, \dots, p_n (čísla p_1, \dots, p_n totiž dělí číslo $N - 1$), což je spor.

(Kummer, 1878): Předpokládejme, že prvočísel je konečně mnoho a označme je $p_1 < p_2 < \dots < p_n$. Položme $N = p_1 \cdot p_2 \dots p_n > 2$. Číslo $N - 1$ je podle věty 7 dělitelné některým prvočíslem p_i , které dělí zároveň číslo N a tedy i $N - (N - 1) = 1$. Spor.

(Fürstenberg, 1955):

V této poznámce uvedeme elementární „topologický“ důkaz existence nekonečně mnoha prvočísel. Zavedeme topologii prostoru celých čísel pomocí báze tvořené aritmetickými posloupnostmi (od $-\infty$ do $+\infty$). Lze snadno ověřit, že jde skutečně o topologický prostor, navíc lze ukázat, že je normální a tedy metrizovatelný. Každá aritmetická posloupnost je uzavřená i otevřená množina (její komplement je sjednocení ostatních aritmetických posloupností se stejnou diferencí).

Dostáváme, že sjednocení konečného počtu aritmetických posloupností je uzavřená množina. Uvažme množinu $A = \cup A_p$, kde A_p je tvořena všemi násobky p a p probíhá všechna prvočísla. Jediná celá čísla nepatřící do A jsou -1 a 1 a protože množina $\{-1, 1\}$ zřejmě není otevřená, množina A nemůže být uzavřená. A tedy není konečným sjednocením uzavřených množin, což znamená, že musí existovat nekonečně mnoho prvočísel.

□

PŘÍKLAD. Dokažte, že existuje nekonečně mnoho prvočísel tvaru $3k + 2$, kde $k \in \mathbb{N}_0$.

ŘEŠENÍ. Předpokládejme naopak, že existuje pouze konečně mnoho prvočísel tohoto tvaru a označme je $p_1 = 2, p_2 = 5, p_3 = 11, \dots, p_n$. Položme $N = 3p_2 \cdot p_3 \cdot \dots \cdot p_n + 2$. Rozložíme-li N na součin prvočísel podle věty 7, musí v tomto rozkladu vystupovat aspoň jedno prvočísl p tvaru $3k+2$, neboť v opačném případě by bylo N součinem prvočísel tvaru $3k + 1$ (uvažte, že N není dělitelné třemi), a tedy podle příkladu na str. 9 by bylo i N tvaru $3k + 1$, což neplatí. Prvočísl p ovšem nemůže být žádné z prvočísel p_1, p_2, \dots, p_n , jak plyne z tvaru čísla N , a to je spor. □

POZNÁMKA. Analogicky se dokáže i tvrzení o prvočíslech tvaru $4k + 3$, bohužel na obecný případ nám naše omezené prostředky nestačí. V kapitole o kvadratických kongruencích budeme alespoň schopni dokázat obdobné tvrzení pro prvočísla tvaru $4k + 1$.

Poslední příklad (o nekonečnosti počtu prvočísel tvaru $3k + 2$) zobecňuje *Dirichletova věta o aritmetické posloupnosti*:

VĚTA 9. (*Dirichletova*) *Jsou-li a, m nesoudělná přirozená čísla, existuje nekonečně mnoho přirozených čísel k tak, že $mk + a$ je prvočíslo. Jinými slovy, mezi čísla $1 \cdot m + a, 2 \cdot m + a, 3 \cdot m + a, \dots$ existuje nekonečně mnoho prvočísel.*

DŮKAZ. Jde o hlubokou větu teorie čísel, k jejímuž důkazu je zapotřebí aparát značně přesahující její elementární část. Viz např. [3, kap. 16, s. 249-257] \square

POZNÁMKA. Dirichletovo tvrzení je ve skutečnosti daleko hlubší, říká totiž, že zvolíme-li libovolnou zbytkovou třídu modulo m , pak v ní buď není (až na jednu možnou výjimku) žádné prvočíslo, nebo je ve všech takových třídách prvočísel „zhruba stejně“ (tj. pravděpodobnost, že náhodně zvolené prvočíslo bude patřit do konkrétní třídy, je pro všechny třídy stejná a je rovna $\frac{1}{\varphi(m)}$).

Předchozí příklady je možné značně zobecnit. Platí totiž tvrzení, které bývá nazýváno Bertrandovým postulátem nebo Čebyševovou větou:

VĚTA 10. (Čebyševova)

- (1) libovolné přirozené číslo $n > 5$ existují mezi čísly n a $2n$ alespoň dvě prvočísla.
 (2) Pro každé číslo $n > 3$ existuje mezi čísly n a $2n-2$ alespoň jedno prvočísl.

DŮKAZ. Důkaz lze provést elementárními prostředky, je však poměrně dlouhý, proto zde není uveden. \square

Z tvrzení uvedených v této kapitole je možné si udělat hrubou představu o tom, jak „husté“ se mezi přirozenými čísly prvočísla vyskytují. Přesněji (i když „pouze“ asymptoticky) to popisuje tzv. „prime number theorem“, dokázaná nezávisle J. Hadamardem a Ch. J. de la Vallée-Poussinem v roce 1896.

VĚTA 11. (o hustotě prvočísel) Nechť $\pi(x)$ udává počet prvočísel menších nebo rovných číslu $x \in \mathbb{R}$. Pak

$$\pi(x) \sim \frac{x}{\ln x},$$

tj. podíl funkcí $\pi(x)$ a $x/\ln x$ se pro $x \rightarrow \infty$ limitně blíží k 1.

Hustotu rozmístění prvočísel v množině přirozených čísel, rovněž částečně popisuje následující Eulerův výsledek.

VĚTA 12. (Euler) Je-li P množina všech prvočísel, pak

$$\sum_{p \in P} \frac{1}{p} = \infty.$$

POZNÁMKA. Přitom např. $\sum_{n \in \mathbb{N}} \frac{1}{n^2} = \frac{\pi^2}{6}$, což znamená, že prvočísla jsou v \mathbb{N} rozmístěna „hustěji“ než druhé mocniny.

DŮKAZ. Buď n libovolné přirozené číslo a $p_1, \dots, p_{\pi(n)}$ všechna prvočísla nepřevyšující n . Položme

$$\lambda(n) = \prod_{i=1}^{\pi(n)} \left(1 - \frac{1}{p_i}\right)^{-1}.$$

Jednotlivé činitele lze chápat jako součet geometrické řady, proto

$$\lambda(n) = \prod_{i=1}^{\pi(n)} \left(\sum_{\alpha_i=0}^{\infty} \frac{1}{p_i^{\alpha_i}} \right) = \sum \frac{1}{p_1^{\alpha_1} \cdots p_{\pi(n)}^{\alpha_{\pi(n)}}},$$

kde sčítáme přes všechny $\pi(n)$ -tice nezáporných celých čísel $(\alpha_1, \dots, \alpha_{\pi(n)})$. Protože každé číslo nepřevyšující n se rozkládá pouze na prvočísla z množiny $\{p_1, \dots, p_{\pi(n)}\}$, je určitě každé takové číslo v tomto součtu zahrnuto. Tedy $\lambda(n) > 1 + \frac{1}{2} + \dots + \frac{1}{n}$, a protože harmonická řada diverguje, je i $\lim_{n \rightarrow \infty} \lambda(n) = \infty$.

S využitím rozvoje funkce $\ln(1+x)$ do mocninné řady dále dostáváme

$$\begin{aligned}\ln \lambda(n) &= - \sum_{i=1}^{\pi(n)} \ln \left(1 - \frac{1}{p_i} \right) = \sum_{i=1}^{\pi(n)} \sum_{m=1}^{\infty} (mp_i^m)^{-1} = \\ &= p_1^{-1} + \cdots + p_{\pi(n)}^{-1} + \sum_{i=1}^{\pi(n)} \sum_{m=2}^{\infty} (mp_i^m)^{-1}.\end{aligned}$$

Protože vnitřní součet lze shora odhadnout jako

$$\begin{aligned}\sum_{m=2}^{\infty} (mp_i^m)^{-1} &< \sum_{m=2}^{\infty} p_i^{-m} = \\ &= p_i^{-2} (1 - p_i^{-1})^{-1} \leq 2p_i^{-2},\end{aligned}$$

umíme shora odhadnout i divergující posloupnost $\ln \lambda(n) < \sum_{i=1}^{\pi(n)} p_i^{-1} + 2 \sum_{i=1}^{\pi(n)} p_i^{-2}$. Druhý součet přitom zřejmě konverguje (viz konvergence řady $\sum_{n=1}^{\infty} n^{-2}$), proto musí nutně divergovat první součet $\sum_{i=1}^{\pi(n)} p_i^{-1}$, což jsme chtěli dokázat. \square

SW UKÁZKA. O tom, jak odpovídá asymptotický odhad $\pi(x) \sim x/\ln(x)$, v některých konkrétních příkladech vypovídá následující tabulka (získaná s využitím funkce `primepi(x)` v Pari-GP.

? v=[100,1000,10000,100000,500000];


```
? for(k=1,5,print(v[k],"&",primepi(v[k]),"&"),\
v[k]/log(v[k]),"&"),\
(primepi(v[k])-v[k]/log(v[k]))/primepi(v[k]))
```

x	$\pi(x)$	$x/\ln(x)$	relativní chyba
100	25	21.71	0.13
1000	168	144.76	0.13
10000	1229	1085.73	0.11
100000	9592	8685.88	0.09
500000	41538	38102.89	0.08

OZNAČENÍ. Pro libovolné prvočíslo p a libovolné přirozené číslo n je podle věty 7 jednoznačně určen exponent, se kterým vystupuje p v rozkladu čísla n na prvočinitele (pokud p nedělí číslo n , považujeme tento exponent za nulový). Budeme jej označovat symbolem $v_p(n)$. Pro záporné celé číslo n klademe $v_p(n) = v_p(-n)$.

Podle důsledku 2 můžeme právě zavedené označení $v_p(n)$ charakterizovat tím, že $p^{v_p(n)}$ je nejvyšší mocninou prvočísla p , která dělí číslo n , nebo tím, že $n = p^{v_p(n)} \cdot m$, kde m je celé číslo, které není dělitelné číslem p . Odtud snadno plyne,

že pro libovolná nenulová celá čísla a, b platí

$$v_p(ab) = v_p(a) + v_p(b) \quad (8)$$

$$v_p(a) \leq v_p(b) \wedge a + b \neq 0 \implies v_p(a + b) \geq v_p(a) \quad (9)$$

$$v_p(a) < v_p(b) \implies v_p(a + b) = v_p(a) \quad (10)$$

$$v_p(a) \leq v_p(b) \implies v_p((a, b)) = v_p(a) \wedge v_p([a, b]) = v_p(b) \quad (11)$$

Na následujícím příkladu demonstrujeme užitečnost zavedeného označení.

PŘÍKLAD. Dokažte, že pro libovolná přirozená čísla a, b, c platí

$$([a, b], [a, c], [b, c]) = [(a, b), (a, c), (b, c)]$$

ŘEŠENÍ. Podle věty 7 budeme hotovi, ukážeme-li, že $v_p(L) = v_p(P)$ pro libovolné prvočíslo p , kde L , resp. P značí výraz na levé, resp. pravé straně. Nechť je tedy p libovolné prvočíslo. Vzhledem k symetrii obou výrazů můžeme bez újmy na obecnosti předpokládat, že $v_p(a) \leq v_p(b) \leq v_p(c)$. Podle (11) platí $v_p([a, b]) = v_p(b)$, $v_p([a, c]) = v_p([b, c]) = v_p(c)$; $v_p((a, b)) = v_p((a, c)) = v_p(a)$, $v_p((b, c)) = v_p(b)$, odkud $v_p(L) = v_p(b) = v_p(P)$, což jsme měli dokázat. \square

3. Kongruence

Pojem kongruence byl zaveden Gaussem. Ačkoliv je to pojem velice jednoduchý, jeho důležitost a užitečnost v teorii čísel je nedocenitelná; projevuje se zejména ve stručných a přehledných zápisech některých i velmi komplikovaných úvah.

DEFINICE. Jestliže dvě celá čísla a, b mají při dělení přirozeným číslem m týž zbytek r , kde $0 \leq r < m$, nazývají se a, b *kongruentní modulo m* (též *kongruentní podle modulu m*), což zapisujeme takto:

$$a \equiv b \pmod{m}.$$

V opačném případě řekneme, že a, b nejsou kongruentní modulo m , a píšeme

$$a \not\equiv b \pmod{m}.$$

LEMMA. Pro libovolná $a, b \in \mathbb{Z}$, $m \in \mathbb{N}$ jsou následující podmínky ekvivalentní:

- (1) $a \equiv b \pmod{m}$,
- (2) $a = b + mt$ pro vhodné $t \in \mathbb{Z}$,
- (3) $m \mid a - b$.

DŮKAZ. „(1) \Rightarrow (3)“ Jestliže $a = q_1m + r$, $b = q_2m + r$, pak $a - b = (q_1 - q_2)m$.

„(3) \Rightarrow (2)“ Jestliže $m \mid a - b$, pak existuje $t \in \mathbb{Z}$ tak, že $m \cdot t = a - b$, tj. $a = b + mt$.

„(2) \Rightarrow (1)“ Jestliže $a = b + mt$, pak z vyjádření $b = mq + r$ plyne $a = m(q + t) + r$, tedy a i b mají při dělení číslem m týž zbytek r , tj. $a \equiv b \pmod{m}$. \square

3.1. Základní vlastnosti kongruencí. Přímo z definice plyne, že kongruence podle modulu m je reflexivní (tj. $a \equiv a \pmod{m}$) platí pro každé $a \in \mathbb{Z}$), symetrická (tj. pro každé $a, b \in \mathbb{Z}$ z $a \equiv b \pmod{m}$ plyne $b \equiv a \pmod{m}$) a tranzitivní (tj. pro každé $a, b, c \in \mathbb{Z}$ z $a \equiv b \pmod{m}$ a $b \equiv c \pmod{m}$ plyne $a \equiv c \pmod{m}$) relace, jde tedy o *ekvivalenci*. Dokážeme nyní další vlastnosti:

VĚTA 13. (*Základní vlastnosti kongruencí*)

- (1) **Kongruence** podle téhož modulu **můžeme sčítat**. *Libovolný sčítanec můžeme přenést s opačným znaménkem z jedné strany kongruence na druhou. K libovolné straně kongruence můžeme přičíst jakýkoliv násobek modulu.*

DŮKAZ. Je-li $a_1 \equiv b_1 \pmod{m}$ a $a_2 \equiv b_2 \pmod{m}$, existují podle lemmatu $t_1, t_2 \in \mathbb{Z}$ tak, že $a_1 = b_1 + mt_1$, $a_2 = b_2 + mt_2$. Pak ovšem $a_1 + a_2 = b_1 + b_2 + m(t_1 + t_2)$ a opět podle lemmatu $a_1 + a_2 \equiv b_1 + b_2 \pmod{m}$. Sečteme-li kongruenci $a + b \equiv c \pmod{m}$ s kongruencí $-b \equiv -b \pmod{m}$, která zřejmě platí, dostaneme $a \equiv c - b \pmod{m}$. Sečteme-li kongruenci $a \equiv b \pmod{m}$ s kongruencí $mk \equiv 0 \pmod{m}$, jejíž platnost je zřejmá, dostaneme $a + mk \equiv b \pmod{m}$. \square

- (2) **Kongruence podle téhož modulu můžeme násobit.** Obě strany kongruence je možné **umocnit na totéž přirozené číslo**. Obě strany kongruence je možné **vynásobit stejným celým číslem**.

DŮKAZ. Je-li $a_1 \equiv b_1 \pmod{m}$ a $a_2 \equiv b_2 \pmod{m}$, existují podle $t_1, t_2 \in \mathbb{Z}$ tak, že $a_1 = b_1 + mt_1$, $a_2 = b_2 + mt_2$. Pak ovšem

$$a_1 a_2 = (b_1 + mt_1)(b_2 + mt_2) = b_1 b_2 + m(t_1 b_2 b_1 t_2 + mt_1 t_2),$$

odkud podle dostáváme $a_1 a_2 \equiv b_1 b_2 \pmod{m}$.

Je-li $a \equiv b \pmod{m}$, dokážeme indukcí vzhledem k přirozenému číslu n , že platí $a^n \equiv b^n \pmod{m}$. Pro $n = 1$ není co dokazovat. Platí-li $a^n \equiv b^n \pmod{m}$ pro nějaké pevně zvolené n , vynásobením této kongruence a kongruence $a \equiv b \pmod{m}$ dostáváme $a^n \cdot a \equiv b^n \cdot b \pmod{m}$, tedy $a^{n+1} \equiv b^{n+1} \pmod{m}$, což je tvrzení pro $n + 1$. Důkaz indukcí je hotov.

Jestliže vynásobíme kongruenci $a \equiv b \pmod{m}$ a kongruenci $c \equiv c \pmod{m}$, dostaneme $ac \equiv bc \pmod{m}$. \square

- (3) **Obě strany kongruence můžeme vydělit jejich společným dělitelem, jestliže je tento dělitel nesoudělný s modulem.**

DŮKAZ. Předpokládejme, že $a \equiv b \pmod{m}$, $a = a_1 \cdot d$, $b = b_1 \cdot d$ a $(m, d) = 1$. Podle lemmatu je rozdíl $a - b = (a_1 - b_1) \cdot d$ dělitelný číslem

m . Protože $(m, d) = 1$, je podle věty 5 číslo $a_1 - b_1$ také dělitelné číslem m , odtud podle lemmatu plyne $a_1 \equiv b_1 \pmod{m}$. \square

(4) *Obě strany kongruence i její modul můžeme současně vynásobit tímtéž přirozeným číslem.*

DŮKAZ. Je-li $a \equiv b \pmod{m}$, existuje podle lemmatu celé číslo t tak, že $a = b + mt$, odkud pro $c \in \mathbb{N}$ platí $ac = bc + mc \cdot t$, odkud opět podle lemmatu plyne $ac \equiv bc \pmod{mc}$. \square

(5) *Obě strany kongruence i její modul můžeme vydělit jejich společným kladným dělitelem.*

DŮKAZ. Předpokládejme, že $a \equiv b \pmod{m}$, $a = a_1 \cdot d$, $b = b_1 \cdot d$, $m = m_1 \cdot d$, kde $d \in \mathbb{N}$. Podle lemmatu existuje $t \in \mathbb{Z}$ tak, že $a = b + mt$, tj. $a_1 \cdot d = b_1 \cdot d + m_1 dt$, odkud $a_1 = b_1 + m_1 t$, což podle lemmatu znamená, že $a_1 \equiv b_1 \pmod{m_1}$. \square

(6) ***Jestliže kongruence $a \equiv b$ platí podle modulu m_1, \dots, m_k , platí i podle modulu, kterým je nejmenší společný násobek $[m_1, \dots, m_k]$ těchto čísel.***

DŮKAZ. Jestliže $a \equiv b \pmod{m_1}, a \equiv b \pmod{m_2}, \dots, a \equiv b \pmod{m_k}$, podle lemmatu je rozdíl $a - b$ společný násobek čísel m_1, m_2, \dots, m_k a

tedy je dělitelný jejich nejmenším společným násobkem $[m_1, m_2, \dots, m_k]$, odkud plyne $a \equiv b \pmod{[m_1, \dots, m_k]}$. \square

(7) *Jestliže kongruence platí podle modulu m , platí podle libovolného modulu d , který je dělitelem čísla m .*

DŮKAZ. Jestliže $a \equiv b \pmod{m}$, je $a - b$ dělitelné m , a proto také dělitelem d čísla m , odkud $a \equiv b \pmod{d}$. \square

(8) *Jestliže je jedna strana kongruence a modul dělitelný nějakým celým číslem, musí být tímto číslem dělitelná i druhá strana kongruence.*

DŮKAZ. Předpokládejme, že $a \equiv b \pmod{m}$, $b = b_1d$, $m = m_1d$. Pak podle lemmatu existuje $t \in \mathbb{Z}$ tak, že $a = b + mt = b_1d + m_1dt = (b_1 + m_1t)d$, a tedy $d \mid a$. \square

POZNÁMKA. Některé vlastnosti kongruencí jsme již používali, aniž bychom si toho povšimli – například příklad ze strany 9 lze přeformulovat do tvaru „jestliže $a \equiv 1 \pmod{m}$, $b \equiv 1 \pmod{m}$, pak také $ab \equiv 1 \pmod{m}$ “, což je speciální případ tvrzení věty 13 (2). Nejde o náhodu. Libovolné tvrzení používající kongruence můžeme snadno přepsat pomocí dělitelnosti. Užitečnost kongruencí tedy netkví v tom, že bychom pomocí nich mohli řešit úlohy, které bez nich řešit nejsme schopni, ale v tom, že jde o velmi vhodný způsob zápisu. Osvojíme-li si ho, výrazně

tím zjednodušíme jak vyjadřování, tak i některé úvahy. Je to typický jev: v matematice hraje vhodná symbolika velmi závažnou úlohu.

PŘÍKLAD. Nalezněte zbytek po dělení čísla 5^{20} číslem 26.

ŘEŠENÍ. Protože $5^2 = 25 \equiv -1 \pmod{26}$, platí podle věty 13 (2)

$$5^{20} \equiv (-1)^{10} = 1 \pmod{26},$$

a tedy zbytek po dělení čísla 5^{20} číslem 26 je jedna. □

PŘÍKLAD. Dokažte, že pro libovolné $n \in \mathbb{N}$ je $37^{n+2} + 16^{n+1} + 23^n$ dělitelné sedmi.

ŘEŠENÍ. Platí $37 \equiv 16 \equiv 23 \equiv 2 \pmod{7}$, a tedy podle 13 (2) a (1) platí

$$37^{n+2} + 16^{n+1} + 23^n \equiv 2^{n+2} + 2^{n+1} + 2^n = 2^n(4+2+1) = 2^n \cdot 7 \equiv 0 \pmod{7},$$

což jsme chtěli dokázat. □

PŘÍKLAD. Dokažte, že číslo $n = (835^5 + 6)^{18} - 1$ je dělitelné číslem 112.

ŘEŠENÍ. Rozložíme $112 = 7 \cdot 16$. Protože $(7, 16) = 1$, stačí ukázat, že $7 \mid n$ a $16 \mid n$. Platí $835 \equiv 2 \pmod{7}$, a tedy podle 13

$$n \equiv (2^5 + 6)^{18} - 1 = 38^{18} - 1 \equiv 3^{18} - 1 = 27^6 - 1 \equiv (-1)^6 - 1 = 0 \pmod{7},$$

proto $7 \mid n$. Podobně $835 \equiv 3 \pmod{16}$, a tedy

$$\begin{aligned} n &\equiv (3^5 + 6)^{18} - 1 = (3 \cdot 81 + 6)^{18} - 1 \equiv (3 \cdot 1 + 6)^{18} - 1 = \\ &= 9^{18} - 1 = 81^9 - 1 \equiv 1^9 - 1 = 0 \pmod{16}, \end{aligned}$$

proto $16 \mid n$. Celkem tedy $112 \mid n$, což jsme měli dokázat. \square

PŘÍKLAD. Dokažte, že pro libovolné prvočíslo p a libovolná $a, b \in \mathbb{Z}$ platí

$$a^p + b^p \equiv (a + b)^p \pmod{p}.$$

ŘEŠENÍ. Podle binomické věty platí

$$(a + b)^p = a^p + \binom{p}{1}a^{p-1}b + \binom{p}{2}a^{p-2}b^2 + \dots + \binom{p}{p-1}ab^{p-1} + b^p.$$

Podle příkladu za větou 6 pro libovolné $k \in \{1, \dots, p-1\}$ platí $\binom{p}{k} \equiv 0 \pmod{p}$, odkud plyne tvrzení. \square

Následující tvrzení je další užitečnou vlastností kongruencí:

LEMMA. Dokažte, že pro libovolné přirozené číslo m a libovolná $a, b \in \mathbb{Z}$ taková, že $a \equiv b \pmod{m^n}$, kde $n \in \mathbb{N}$, platí, že $a^m \equiv b^m \pmod{m^{n+1}}$.

DŮKAZ. Platí

$$a^m - b^m = (a - b)(a^{m-1} + a^{m-2}b + \dots + ab^{m-2} + b^{m-1}) \quad (12)$$

a protože $m \mid m^n$, tak podle 13 (7) platí i $a \equiv b \pmod{m}$. Jsou tedy všechny sčítance ve druhé závorce v (12) kongruentní s a^{m-1} modulo m , a tedy

$$a^{m-1} + a^{m-2}b + \dots + ab^{m-2} + b^{m-1} \equiv m \cdot a^{m-1} \equiv 0 \pmod{m},$$

proto je $a^{m-1} + a^{m-2}b + \dots + ab^{m-2} + b^{m-1}$ dělitelné m . Z $a \equiv b \pmod{m^n}$ plyne, že m^n dělí $a - b$, a tedy m^{n+1} dělí jejich součin, což vzhledem k (12) vede k závěru, že $a^m \equiv b^m \pmod{m^{n+1}}$. \square

3.2. Aritmetické funkce. Aritmetickou funkcí zde rozumíme funkci, jejímž definičním oborem je množina přirozených čísel.

DEFINICE. Rozložme přirozené číslo n na prvočísla: $n = p_1^{\alpha_1} \cdot \dots \cdot p_k^{\alpha_k}$. Hodnotu Möbiovy funkce $\mu(n)$ definujeme rovnu 0, pokud pro některé i platí $\alpha_i > 1$ a rovnu $(-1)^k$ v opačném případě. Dále definujeme $\mu(1) = 1$.

PŘÍKLAD. $\mu(4) = \mu(2^2) = 0$, $\mu(6) = \mu(2 \cdot 3) = (-1)^2$, $\mu(2) = \mu(3) = -1$.

Dokážeme nyní několik důležitých vlastností Möbiovy funkce, zejména tzv. Möbiovu inverzní formuli.

LEMMA. Pro $n \in \mathbb{N} \setminus \{1\}$ platí

$$\sum_{d|n} \mu(d) = 0.$$

DŮKAZ. Zapišeme-li n ve tvaru $n = p_1^{\alpha_1} \cdots p_k^{\alpha_k}$, pak všechny dělitele d čísla n jsou tvaru $d = p_1^{\beta_1} \cdots p_k^{\beta_k}$, kde $0 \leq \beta_i \leq \alpha_i$ pro všechna $i \in \{1, \dots, k\}$. Proto

$$\begin{aligned}
 \sum_{d|n} \mu(d) &= \sum_{\substack{(\beta_1, \dots, \beta_k) \in (\mathbb{N} \cup \{0\})^k \\ 0 \leq \beta_i \leq \alpha_i}} \mu(p_1^{\beta_1} \cdots p_k^{\beta_k}) = \\
 &= \sum_{(\beta_1, \dots, \beta_k) \in \{0, 1\}^k} \mu(p_1^{\beta_1} \cdots p_k^{\beta_k}) \\
 &= \binom{k}{0} + \binom{k}{1} \cdot (-1) + \binom{k}{2} \cdot (-1)^2 + \cdots + \binom{k}{k} \cdot (-1)^k \\
 &= (1 + (-1))^k = 0.
 \end{aligned}$$

□

S Möbiovou funkcí úzce souvisí pojem *Dirichletův součin*:

DEFINICE. Buďte f, g aritmetické funkce. Jejich *Dirichletův součin* je definován předpisem

$$(f \circ g)(n) = \sum_{d|n} f(d) \cdot g\left(\frac{n}{d}\right) = \sum_{d_1 d_2 = n} f(d_1) \cdot g(d_2).$$

LEMMA. *Dirichletův součin je asociativní.*

DŮKAZ.

$$((f \circ g) \circ h)(n) = \sum_{d_1 d_2 d_3 = n} f(d_1) \cdot g(d_2) \cdot h(d_3) = (f \circ (g \circ h))(n)$$

□

PŘÍKLAD. Definujme dvě pomocné funkce \mathbb{I} a I předpisem $\mathbb{I}(1) = 1$, $\mathbb{I}(n) = 0$ pro všechna $n > 1$, resp. $I(n) = 1$ pro všechna $n \in \mathbb{N}$. Pak pro každou aritmetickou funkci f platí:

$$f \circ \mathbb{I} = \mathbb{I} \circ f = f$$

a

$$(I \circ f)(n) = (f \circ I)(n) = \sum_{d|n} f(d).$$

Dále platí $I \circ \mu = \mu \circ I = \mathbb{I}$, neboť

$$\begin{aligned} (I \circ \mu)(n) &= \sum_{d|n} I(d)\mu\left(\frac{n}{d}\right) = \sum_{d|n} I\left(\frac{n}{d}\right)\mu(d) = \\ &= \sum_{d|n} \mu(d) = 0 \quad \text{pro všechna } n > 1 \end{aligned}$$

podle lemmatu za definicí Möbiovy funkce (pro $n = 1$ je tvrzení zřejmé).

VĚTA 14. (Möbiova inverzní formule) Nechť je aritmetická funkce F definovaná pomocí aritmetické funkce f předpisem $F(n) = \sum_{d|n} f(d)$. Pak lze funkci f vyjádřit ve tvaru

$$f(n) = \sum_{d|n} \mu\left(\frac{n}{d}\right) \cdot F(d).$$

DŮKAZ. Vztah $F(n) = \sum_{d|n} f(d)$ lze jiným způsobem zapsat jako $F = f \circ I$. Proto $F \circ \mu = (f \circ I) \circ \mu = f \circ (I \circ \mu) = f \circ \mathbb{I} = f$, což je tvrzení věty. \square

DEFINICE. Multiplikativní funkcí přirozených čísel rozumíme takovou aritmetickou funkci, která splňuje, že pro všechny dvojice nesoudělných čísel $a, b \in \mathbb{N}$ platí

$$f(a \cdot b) = f(a) \cdot f(b).$$

PŘÍKLAD. Multiplikativními funkcemi jsou např. funkce $f(n) = \sigma(n)$, $f(n) = \tau(n)$, či $f(n) = \mu(n)$ nebo, jak brzy dokážeme i tzv. Eulerova funkce $f(n) = \varphi(n)$.

3.3. Eulerova funkce φ .

DEFINICE. Nechť $n \in \mathbb{N}$. Definujme Eulerovu funkci φ předpisem

$$\varphi(n) = |\{a \in \mathbb{N} \mid 0 < a \leq n, (a, n) = 1\}|$$

PŘÍKLAD. $\varphi(1) = 1, \varphi(5) = 4, \varphi(6) = 2$, je-li p prvočíslo, je zřejmě $\varphi(p) = p - 1$.

Nyní dokážeme několik důležitých tvrzení o funkci φ :

LEMMA. *Nechť $n \in \mathbb{N}$. Pak $\sum_{d|n} \varphi(d) = n$.*

DŮKAZ. Uvažme n zlomků

$$\frac{1}{n}, \frac{2}{n}, \frac{3}{n}, \dots, \frac{n-1}{n}, \frac{n}{n}.$$

Zkrátíme-li zlomky na základní tvar a seskupíme podle jmenovatelů, snadno dostaneme právě uvedené tvrzení. \square

VĚTA 15. *Nechť $n \in \mathbb{N}$, jehož rozklad je tvaru $n = p_1^{\alpha_1} \cdots p_k^{\alpha_k}$. Pak*

$$\varphi(n) = n \cdot \left(1 - \frac{1}{p_1}\right) \cdots \left(1 - \frac{1}{p_k}\right).$$

DŮKAZ. S využitím předchozího lemmatu a Möbiovy inverzní formule dostáváme

$$\begin{aligned} \varphi(n) &= \sum_{d|n} \mu(d) \frac{n}{d} = n - \frac{n}{p_1} - \cdots - \frac{n}{p_k} + \cdots + (-1)^k \frac{n}{p_1 \cdots p_k} = \\ &= n \cdot \left(1 - \frac{1}{p_1}\right) \cdots \left(1 - \frac{1}{p_k}\right). \end{aligned} \tag{13}$$

\square

POZNÁMKA. Předchozí výsledek lze obdržet i bez použití Möbiovy inverzní formule pomocí principu inkluze a exkluze na základě zjištění počtu čísel soudělných s n v určitém intervalu.

DŮSLEDEK. *Nechť $a, b \in \mathbb{N}$, $(a, b) = 1$. Pak*

$$\varphi(a \cdot b) = \varphi(a) \cdot \varphi(b).$$

DŮKAZ. Zřejmý. □

POZNÁMKA. Rovněž toto tvrzení lze odvodit nezávisle na základě poznatku $(n, ab) = 1 \iff (n, a) = 1 \wedge (n, b) = 1$. Spolu se snadno odvoditelným výsledkem

$$\varphi(p^\alpha) = p^\alpha - p^{\alpha-1} = (p-1) \cdot p^{\alpha-1} \quad (14)$$

pak lze odvodit vztah (13) již třetím způsobem.

PŘÍKLAD. Vypočtěte $\varphi(72)$.

ŘEŠENÍ. $72 = 2^3 \cdot 3^2 \implies \varphi(72) = 72 \cdot (1 - \frac{1}{2}) \cdot (1 - \frac{1}{3}) = 24$, alternativně $\varphi(72) = \varphi(8) \cdot \varphi(9) = 4 \cdot 6 = 24$. □

PŘÍKLAD. Dokažte, že $\forall n \in \mathbb{N}: \varphi(4n+2) = \varphi(2n+1)$.

ŘEŠENÍ. $\varphi(4n+2) = \varphi(2 \cdot (2n+1)) = \varphi(2) \cdot \varphi(2n+1) = \varphi(2n+1)$. □

3.4. Malá Fermatova věta, Eulerova věta. Tvzení v tomto odstavci patří mezi nejdůležitější výsledky teorie čísel.

VĚTA 16 (Fermatova, Malá Fermatova). *Nechť* $a \in \mathbb{Z}$, p *prvočíslo*, $p \nmid a$. *Pak*

$$a^{p-1} \equiv 1 \pmod{p}. \quad (15)$$

DŮKAZ. Tvzení vyplyne jako snadný důsledek Eulerovy věty 17. \square

DŮSLEDEK. *Nechť* $a \in \mathbb{Z}$, p *prvočíslo*. *Pak*

$$a^p \equiv a \pmod{p}.$$

DŮKAZ. Pokud $p \mid a$, pak jsou obě strany kongruentní s $0 \pmod{p}$, jinak tvzení snadno plyne vynásobením obou stran kongruence (15) číslem a . \square

DEFINICE. *Úplná soustava zbytků* modulo m je libovolná m -tice čísel po dvou nekongruentních modulo m (nejčastěji $0, 1, \dots, m-1$).

Redukovaná soustava zbytků modulo m je libovolná $\varphi(m)$ -tice čísel nesoudělných s m a po dvou nekongruentních modulo m .

POZNÁMKA. Snadno lze vidět, že jsou-li $a, b \in \mathbb{Z}$, $a \equiv b \pmod{m}$, a $(a, m) = 1$, pak i $(b, m) = 1$.

LEMMA. *Nechť $x_1, x_2, \dots, x_{\varphi(m)}$ tvoří redukovanou soustavu zbytků modulo m . Je-li $a \in \mathbb{Z}$, $(a, m) = 1$ pak i čísla $a \cdot x_1, \dots, a \cdot x_{\varphi(m)}$ tvoří redukovanou soustavu zbytků modulo m .*

DŮKAZ. Protože $(a, m) = 1$ a $(x_i, m) = 1$, platí $(a \cdot x_i, m) = 1$. Kdyby pro nějaká i, j platilo $a \cdot x_i \equiv a \cdot x_j \pmod{m}$, po vydělení obou stran kongruence číslem a nesoudělným s m dostaneme $x_i \equiv x_j \pmod{m}$. \square

VĚTA 17 (Eulerova). *Nechť $a \in \mathbb{Z}$, $m \in \mathbb{N}$, $(a, m) = 1$. Pak*

$$a^{\varphi(m)} \equiv 1 \pmod{m}. \quad (16)$$

DŮKAZ. Bud' $x_1, x_2, \dots, x_{\varphi(m)}$ libovolná redukovaná soustava zbytků modulo m . Podle předchozího lemmatu je i $a \cdot x_1, \dots, a \cdot x_{\varphi(m)}$ redukovaná soustava zbytků modulo m . Platí tedy, že pro každé i existuje j (oba indexy jsou z množiny $\{1, 2, \dots, \varphi(m)\}$) tak, že $a \cdot x_i \equiv x_j \pmod{m}$. Vynásobením čísel obou redukovaných soustav zbytků dostáváme

$$(a \cdot x_1) \cdot (a \cdot x_2) \cdots (a \cdot x_{\varphi(m)}) \equiv x_1 \cdot x_2 \cdots x_{\varphi(m)} \pmod{m}.$$

Po úpravě

$$a^{\varphi(m)} \cdot x_1 \cdot x_2 \cdots x_{\varphi(m)} \equiv x_1 \cdot x_2 \cdots x_{\varphi(m)} \pmod{m}$$

a protože $(x_1 \cdot x_2 \cdots x_{\varphi(m)}, m) = 1$, můžeme obě strany kongruence vydělit číslem $x_1 \cdot x_2 \cdots x_{\varphi(m)}$ a dostaneme $a^{\varphi(m)} \equiv 1 \pmod{m}$. \square

POZNÁMKA. Eulerova věta je rovněž důsledkem Lagrangeovy věty uplatněným na grupu $(\mathbb{Z}_m^\times, \cdot)$.

PŘÍKLAD. Nalezněte všechna prvočísla p , pro která $5^{p^2} + 1 \equiv 0 \pmod{p^2}$.

ŘEŠENÍ. Snadno se přesvědčíme, že $p = 5$ úloze nevyhovuje. Pro $p \neq 5$ platí $(p, 5) = 1$, a tedy podle Fermatovy věty $5^{p-1} \equiv 1 \pmod{p}$. Umocněním na $p + 1$ dostaneme $5^{p^2-1} \equiv 1 \pmod{p}$, odkud $5^{p^2} \equiv 5 \pmod{p}$. Z podmínky $5^{p^2} + 1 \equiv 0 \pmod{p^2}$ plyne $5^{p^2} \equiv -1 \pmod{p}$, celkem tedy $5 \equiv -1 \pmod{p}$, a proto $p \mid 6$. Je tedy buď $p = 2$, nebo $p = 3$. Pro $p = 2$ však $5^4 + 1 \equiv 1^4 + 1 = 2 \not\equiv 0 \pmod{4}$. Pro $p = 3$ dostáváme $5^9 + 1 = 5^6 \cdot 5^3 + 1 \equiv 5^3 + 1 = 126 \equiv 0 \pmod{9}$, kde jsme užili důsledek Eulerovy věty $5^6 \equiv 1 \pmod{9}$. Jediným prvočíslem, vyhovujícím úloze je tedy $p = 3$. \square

PŘÍKLAD. Pro liché číslo $m > 1$ nalezněte zbytek po dělení čísla $2^{\varphi(m)-1}$ číslem m .

ŘEŠENÍ. Z Eulerovy věty plyne $2^{\varphi(m)} \equiv 1 \equiv 1 + m = 2r \pmod{m}$, kde $r = \frac{1+m}{2}$ je přirozené číslo, $0 < r < m$. Podle 13 (3) platí $2^{\varphi(m)-1} \equiv r \pmod{m}$, a tedy hledaný zbytek po dělení je $r = \frac{1+m}{2}$. \square

TVRZENÍ 3.1. *Je-li p prvočíslo, $p \equiv 3 \pmod{4}$, pak pro libovolná celá čísla a, b z kongruence $a^2 + b^2 \equiv 0 \pmod{p}$ plyne $a \equiv b \equiv 0 \pmod{p}$.*

DŮKAZ. Předpokládejme, že pro $a, b \in \mathbb{Z}$ platí $a^2 + b^2 \equiv 0 \pmod{p}$. Jestliže $p \mid a$, platí $a \equiv 0 \pmod{p}$, proto $b^2 \equiv 0 \pmod{p}$, tedy $p \mid b^2$, odkud vzhledem k tomu, že p je prvočíslo, dostáváme $p \mid b$, a proto $a \equiv b \equiv 0 \pmod{p}$, což jsme chtěli dokázat.

Zbývá prošetřit případ, kdy a není dělitelné prvočíslem p . Odtud dostáváme, že p nedělí ani b (kdyby $p \mid b$, dostali bychom $p \mid a^2$). Vynásobíme-li obě strany kongruence $a^2 \equiv -b^2 \pmod{p}$ číslem b^{p-3} , dostaneme podle Fermatovy věty

$$a^2 b^{p-3} \equiv -b^{p-1} \equiv -1 \pmod{p}.$$

Protože $p \equiv 3 \pmod{4}$, je $p - 3$ sudé číslo, a proto $\frac{p-3}{2} \in \mathbb{N}_0$. Označme

$$c = ab^{\frac{p-3}{2}}.$$

Pak c není dělitelné p a platí $c^2 = a^2 b^{p-3} \equiv -1 \pmod{p}$. Umocníme-li poslední kongruenci na $\frac{p-1}{2} \in \mathbb{N}$, dostaneme

$$c^{p-1} \equiv (-1)^{\frac{p-1}{2}} \pmod{p}.$$

Protože $p \equiv 3 \pmod{4}$, existuje celé číslo t tak, že $p = 3 + 4t$. Pak ovšem $\frac{p-1}{2} = 1 + 2t$, což je číslo liché a proto $(-1)^{(p-1)/2} = -1$. Podle Fermatovy věty naopak platí $c^{p-1} \equiv 1 \pmod{p}$, odkud $1 \equiv -1 \pmod{p}$ a $p \mid 2$, spor. \square

S Eulerovou funkcí a Eulerovou větou úzce souvisí důležitý pojem *řád čísla modulo m* – jde přitom pouze o jinak nazvaný řád prvku v grupě invertibilních zbytkových tříd modulo m :

DEFINICE. Nechť $a \in \mathbb{Z}$, $m \in \mathbb{N}$ (a, m) = 1. *Řádem čísla a modulo m* rozumíme nejmenší přirozené číslo n splňující

$$a^n \equiv 1 \pmod{m}.$$

POZNÁMKA. To, že je řád definován, plyne z Eulerovy věty – pro každé číslo nesoudělné s modulem je totiž jistě jeho řád nejvýše roven $\varphi(m)$. Jak později uvidíme, velmi důležitá jsou právě ta čísla, jejichž řád je roven právě $\varphi(m)$ – tato čísla nazýváme primitivními kořeny modulo m a hrají důležitou roli mj. při řešení binomických kongruencí (viz 4.5). Tento pojem je přitom jen jiným názvem pro generátor grupy $(\mathbb{Z}_m^\times, \cdot)$.

PŘÍKLAD. Pro libovolné $m \in \mathbb{N}$ má číslo 1 modulo m řád 1. Číslo -1 má řád

- 1 pro $m = 1$ nebo $m = 2$
- 2 pro $m > 2$

PŘÍKLAD. Určete řád čísla 2 modulo 7.

ŘEŠENÍ.

$$2^1 = 2 \not\equiv 1 \pmod{7}$$

$$2^2 = 4 \not\equiv 1 \pmod{7}$$

$$2^3 = 8 \equiv 1 \pmod{7}$$

Řád čísla 2 modulo 7 je tedy roven 3. \square

Uved'me nyní několik zásadních tvrzení udávajících vlastnosti řádu čísla modulo m :

LEMMA. *Nechť $m \in \mathbb{N}$, $a, b \in \mathbb{Z}$, $(a, m) = (b, m) = 1$. Jestliže $a \equiv b \pmod{m}$, pak obě čísla a, b mají stejný řád modulo m .*

DŮKAZ. Umocněním kongruence $a \equiv b \pmod{m}$ na n -tou dostaneme $a^n \equiv b^n \pmod{m}$, tedy $a^n \equiv 1 \pmod{m} \iff b^n \equiv 1 \pmod{m}$. \square

LEMMA. *Nechť $m \in \mathbb{N}$, $a \in \mathbb{Z}$, $(a, m) = 1$. Je-li řád čísla a modulo m roven $r \cdot s$, (kde $r, s \in \mathbb{N}$), pak řád čísla a^r modulo m je roven s .*

DŮKAZ. Protože žádné z čísel $a, a^2, a^3, \dots, a^{r \cdot s - 1}$ není kongruentní s 1 modulo m , není ani žádné z čísel $a^r, a^{2r}, a^{3r}, \dots, a^{(s-1)r}$ kongruentní s 1. Platí ale $(a^r)^s \equiv 1 \pmod{m}$, proto je řád a^r modulo m roven s . \square

POZNÁMKA. Opak obecně neplatí – z toho, že řád čísla a^r modulo m je roven s ještě neplyne, že řád čísla a modulo m je $r \cdot s$.

Např. pro $m = 13$ máme:

$$a = 3, a^2 = 9 \pmod{13}, a^3 = 27 \equiv 1 \pmod{13} \Rightarrow 3 \text{ má řád } 3 \pmod{13}.$$

$$b = -4, b^2 = 16 \not\equiv 1 \pmod{13}, b^3 = -64 \equiv 1 \pmod{13} \Rightarrow -4 \text{ má řád } 3 \pmod{13}.$$

Přitom $(-4)^2 = 16 \equiv 3 \pmod{13}$ má stejný řád 3 jako číslo 3, ale číslo -4 nemá řád $2 \cdot 3$.

Přesný popis závislosti řádu na exponentu dávají následující 2 věty:

VĚTA 18. *Nechť $m \in \mathbb{N}$, $a \in \mathbb{Z}$, $(a, m) = 1$. Označme r řád čísla a modulo m . Pak pro libovolná $t, s \in \mathbb{N} \cup \{0\}$ platí*

$$a^t \equiv a^s \pmod{m} \iff t \equiv s \pmod{r}.$$

DŮKAZ. Bez újmy na obecnosti lze předpokládat, že $t \geq s$. Vydělíme-li číslo $t - s$ číslem r se zbytkem, dostaneme $t - s = q \cdot r + z$, kde $q, z \in \mathbb{N}_0, 0 \leq z < r$.

„ \Leftarrow “ Protože $t \equiv s \pmod{r}$, máme $z = 0$, a tedy $a^{t-s} = a^{qr} = (a^r)^q \equiv 1^q \pmod{m}$. Vynásobením obou stran kongruence číslem a^s dostaneme tvrzení.

„ \Rightarrow “ Z $a^t \equiv a^s \pmod{m}$ plyne $a^s \cdot a^{qr+z} \equiv a^s \pmod{m}$. Protože je $a^r \equiv 1 \pmod{m}$, je rovněž $a^{qr+z} \equiv a^z \pmod{m}$. Celkem po vydělení obou stran kongruence číslem a^s (které je nesoudělné s modulem), dostáváme $a^z \equiv 1 \pmod{m}$. Protože $z < r$, plyne z definice řádu, že $z = 0$, a tedy $r \mid t - s$. \square

Zřejmým důsledkem předchozí věty a Eulerovy věty je následující tvrzení (jehož druhá část je přeformulováním Lagrangeovy věty z Algebry pro naši situaci):

DŮSLEDEK. *Nechť $m \in \mathbb{N}$, $a \in \mathbb{Z}$, $(a, m) = 1$. Označme r řád čísla a modulo m .*

(1) *Pro libovolné $n \in \mathbb{N} \cup \{0\}$ platí*

$$a^n \equiv 1 \pmod{m} \iff r \mid n.$$

(2) *$r \mid \varphi(m)$*

DŮKAZ.

(1) stačí v předchozí větě volit $t = n$, $s = r$.

(2) zřejmé z (1) díky Eulerově větě volbou $n = \varphi(m)$.

□

Následující věta je zobecněním předchozího Lemmatu.

VĚTA 19. *Nechť $m, n \in \mathbb{N}$, $a \in \mathbb{Z}$, $(a, m) = 1$. Je-li řád čísla a modulo m roven $r \in \mathbb{N}$, je řád čísla a^n modulo m roven $\frac{r}{(n,r)}$.*

DŮKAZ. Protože $\frac{r \cdot n}{(r,n)} = [r, n]$, což je zřejmě násobek r , máme

$$(a^n)^{\frac{r}{(r,n)}} = a^{[r,n]} \equiv 1 \pmod{m}$$

(plyne z předchozího Důsledku, neboť $r \mid [r, n]$). Na druhou stranu, je-li $k \in \mathbb{N}$ libovolné takové, že $(a^n)^k = a^{n \cdot k} \equiv 1 \pmod{m}$, dostáváme (r je řád a), že $r \mid n \cdot k$ a dále z Věty 5 plyne, že $\frac{r}{(n,r)} \mid \frac{n}{(n,r)} \cdot k$ a díky nesoudělnosti čísel $\frac{r}{(n,r)}$ a $\frac{n}{(n,r)}$ dostáváme $\frac{r}{(n,r)} \mid k$. Proto je $\frac{r}{(n,r)}$ řádem čísla a^n modulo m . \square

Poslední z této řady tvrzení dává do souvislosti řady dvou čísel a řád jejich součinu:

LEMMA. *Nechť $m \in \mathbb{N}$, $a, b \in \mathbb{Z}$, $(a, m) = (b, m) = 1$. Jestliže a je řádu r a b je řádu s modulo m , kde $(r, s) = 1$, pak číslo $a \cdot b$ je řádu $r \cdot s$ modulo m .*

DŮKAZ. Označme δ řád čísla $a \cdot b$. Pak $(ab)^\delta \equiv 1 \pmod{m}$ a umocněním obou stran kongruence dostaneme $a^{r\delta}b^{r\delta} \equiv 1 \pmod{m}$. Protože je r řádem čísla a , je $a^r \equiv 1 \pmod{m}$, tj. $b^{r\delta} \equiv 1 \pmod{m}$, a proto $s \mid r\delta$. Z nesoudělnosti r a s plyne $s \mid \delta$. Analogicky dostaneme i $r \mid \delta$, a tedy (opět s využitím nesoudělnosti r, s) $r \cdot s \mid \delta$. Obráceně zřejmě platí $(ab)^{rs} \equiv 1 \pmod{m}$, proto $\delta \mid rs$. Celkem tedy $\delta = rs$. \square

4. Řešení kongruencí o jedné neznámé

DEFINICE. Nechť $m \in \mathbb{N}$, $f(x), g(x) \in \mathbb{Z}[x]$. Zápis

$$f(x) \equiv g(x) \pmod{m} \quad (17)$$

nazýváme *kongruenci o jedné neznámé x* a rozumíme jí úkol nalézt *množinu řešení*, tj. množinu všech takových čísel $c \in \mathbb{Z}$, pro která $f(c) \equiv g(c) \pmod{m}$.

Dvě kongruence o jedné neznámé nazveme *ekvivalentní*, mají-li stejnou množinu řešení.

Kongruence (17) je ekvivalentní s kongruencí $\underbrace{f(x) - g(x)}_{\in \mathbb{Z}[x]} \equiv 0 \pmod{m}$.

VĚTA 20. *Nechť $m \in \mathbb{N}$, $f(x) \in \mathbb{Z}[x]$. Pro libovolná $a, b \in \mathbb{Z}$ platí*

$$a \equiv b \pmod{m} \implies f(a) \equiv f(b) \pmod{m}.$$

DŮKAZ. Nechť je $f(x) = c_n x^n + c_{n-1} x^{n-1} + \dots + c_1 x + c_0$, kde $c_0, c_1, \dots, c_n \in \mathbb{Z}$. Protože $a \equiv b \pmod{m}$, pro každé $i = 1, 2, \dots, n$ platí podle Věty 13(2)

$$c_i a^i \equiv c_i b^i \pmod{m},$$

a tedy sečtením těchto kongruencí pro $i = 1, 2, \dots, n$ a kongruence $c_0 \equiv c_0 \pmod{m}$ dostaneme

$$c_n a^n + c_{n-1} a^{n-1} + \dots + c_1 a + c_0 \equiv c_n b^n + c_{n-1} b^{n-1} + \dots + c_1 b + c_0 \pmod{m},$$

tj. $f(a) \equiv f(b) \pmod{m}$. □

DŮSLEDEK. *Množina řešení libovolné kongruence modulo m je sjednocením některých zbytkových tříd modulo m .*

DEFINICE. *Počtem řešení* kongruence o jedné neznámé modulo m rozumíme počet zbytkových tříd modulo m obsahujících řešení této kongruence.

- PŘÍKLAD. (1) Kongruence $2x \equiv 3 \pmod{3}$ má jedno řešení (modulo 3).
 (2) Kongruence $10x \equiv 15 \pmod{15}$ má pět řešení (modulo 15).
 (3) Kongruence z příkladu (1) a (2) jsou ekvivalentní.

4.1. Lineární kongruence o jedné neznámé.

VĚTA 21. *Nechť* $m \in \mathbb{N}$, $a, b \in \mathbb{Z}$. Označme $d = (a, m)$. Pak kongruence

$$ax \equiv b \pmod{m}$$

(o jedné neznámé x) má řešení právě tehdy, když $d \mid b$.

V případě, kdy $d \mid b$, má tato kongruence právě d řešení (modulo m).

DŮKAZ. Dokážeme nejprve, že uvedená podmínka je nutná. Je-li celé číslo c řešením této kongruence, pak nutně $m \mid a \cdot c - b$. Pokud přitom $d = (a, m)$, pak protože $d \mid m$ i $d \mid a \cdot c - b$ a $d \mid a \cdot c - (a \cdot c - b) = b$.

Obráceně dokážeme, že pokud $d \mid b$, pak má daná kongruence právě d řešení modulo m . Označme $a_1, b_1 \in \mathbb{Z}$ a $m_1 \in \mathbb{N}$ tak, že $a = d \cdot a_1$, $b = d \cdot b_1$ a $m = d \cdot m_1$. Řešená kongruence je tedy ekvivalentní s kongruencí

$$a_1 \cdot x \equiv b_1 \pmod{m_1},$$

kde $(a_1, m_1) = 1$. Tuto kongruenci můžeme vynásobit číslem $a_1^{\varphi(m_1)-1}$ a díky Eulerově větě obdržíme

$$x \equiv b_1 \cdot a_1^{\varphi(m_1)-1} \pmod{m_1}.$$

Tato kongruence má jediné řešení modulo m_1 a tedy $d = m/m_1$ řešení modulo m . \square

Následující příklad ukáže, že postup uvedený v důkazu věty obvykle není tím nejefektivnějším – s výhodou lze použít jak Bezoutovu větu, tak ekvivalentní úpravy řešené kongruence.

PŘÍKLAD. Řešte $39x \equiv 41 \pmod{47}$

ŘEŠENÍ. (1) Nejprve využijeme Eulerovu větu.

Protože $(39, 47) = 1$, platí

$$39^{\varphi(47)} = 39^{46} \equiv 1 \pmod{47},$$

tj.

$$\underbrace{39^{45} \cdot 39}_{39^{46} \equiv 1} x \equiv 39^{45} \cdot 41 \pmod{47},$$

z čehož už dostáváme

$$x \equiv 39^{45} \cdot 41 \pmod{47}.$$

Úplné řešení vyžaduje ještě vypočtení zbytku po dělení čísla $39^{45} \cdot 41$ číslem 47, ale to již jistě laskavý čtenář zvládne sám a zjistí výsledek $x \equiv 36 \pmod{47}$

(2) Další možností je využít Bezoutovu větu.

Euklidovým algoritmem pro vypočtení $(39, 47)$ dostáváme

$$47 = 1 \cdot 39 + 8$$

$$39 = 4 \cdot 8 + 7$$

$$8 = 1 \cdot 7 + 1$$

Z čehož zpětným odvozením dostáváme

$$\begin{aligned} 1 &= 8 - 7 = 8 - (39 - 4 \cdot 8) = 5 \cdot 8 - 39 = \\ &= 5 \cdot (47 - 39) - 39 = 5 \cdot 47 - 6 \cdot 39. \end{aligned}$$

Uvážíme-li tuto rovnost modulo 47, dostaneme

$$\begin{aligned} 1 &\equiv -6 \cdot 39 \pmod{47} \quad / \cdot 41 \\ 41 &\equiv \underbrace{41 \cdot (-6)} \cdot 39 \pmod{47} \quad / \cdot 41 \\ x &\equiv 41 \cdot (-6) \pmod{47} \\ x &\equiv -246 \pmod{47} \\ x &\equiv 36 \pmod{47} \end{aligned}$$

- (3) Obvykle nejrychlejším, ale nejhůře algoritmizovatelným způsobem řešení je metoda takových úprav kongruence, které zachovávají množinu řešení.

$$39x \equiv 41 \pmod{47}$$

$$-8x \equiv -6 \pmod{47}$$

$$4x \equiv 3 \pmod{47}$$

$$4x \equiv -44 \pmod{47}$$

$$x \equiv -11 \pmod{47}$$

$$x \equiv 36 \pmod{47}$$

□

Pomocí věty o řešitelnosti lineárních kongruencí lze dokázat mj. významnou Wilsonovu větu udávající nutnou (i postačující) podmínku prvočíselnosti. Takové podmínky jsou velmi významné ve výpočetní teorii čísel, kdy je třeba efektivně poznat, je-li dané velké číslo prvočíslem. Bohužel dosud není známo, jak rychle vypočítat modulární faktoriál velkého čísla, proto není v praxi Wilsonova věta k tomuto účelu používána.

VĚTA 22 (Wilsonova). *Přirozené číslo $n > 1$ je prvočíslo, právě když*

$$(n - 1)! \equiv -1 \pmod{n} \quad (18)$$

DŮKAZ. Dokážeme nejprve, že pro libovolné složené číslo $n > 4$ platí $n \mid (n-1)!$, tj. $(n-1)! \equiv 0 \pmod{n}$. Nechť $1 < d < n$ je netriviální dělitel n . Je-li $d \neq n/d$, pak protože $1 < d, n/d \leq n-1$, je $n = d \cdot n/d \mid (n-1)!$. Pokud $d = n/d$, tj. $n = d^2$, pak protože je $n > 4$, je i $d > 2$ a $n \mid (d \cdot 2d) \mid (n-1)!$. Pro $n = 4$ snadno dostáváme $(4-1)! \equiv 2 \not\equiv -1 \pmod{4}$.

Nechť je nyní p prvočíslo. Čísla z množiny $\{2, 3, \dots, p-2\}$ seskupíme do dvojic vzájemně inverzních čísel modulo p , resp. dvojic čísel, jejichž součin dává zbytek 1 po dělení p . Pro dané číslo a z této množiny existuje podle předchozí věty jediné řešení kongruence $a \cdot x \equiv 1 \pmod{p}$. Protože $a \neq 0, 1, p-1$, je zřejmé, že rovněž pro řešení c této kongruence platí $c \not\equiv 0, 1, -1 \pmod{p}$. Číslo a nemůže být ve dvojici samo se sebou; kdyby totiž $a \cdot a \equiv 1 \pmod{p}$, pak nutně $a \equiv \pm 1 \pmod{p}$. Součin všech čísel uvedené množiny je tedy tvořen součinem $(p-3)/2$ dvojic (jejichž součin je vždy kongruentní s 1 modulo p). Proto je

$$(p-1)! \equiv 1^{(p-3)/2} \cdot (p-1) \equiv -1 \pmod{p}.$$

□

4.2. Soustavy lineárních kongruencí o jedné neznámé. Máme-li soustavu lineárních kongruencí o téže neznámé, můžeme podle Věty 21 rozhodnout o řešitelnosti každé z nich. V případě, kdy aspoň jedna z kongruencí nemá řešení, nemá řešení ani celá soustava. Naopak, jestliže každá z kongruencí řešení má, upravíme ji do

tvary $x \equiv c_i \pmod{m_i}$. Dostaneme tak soustavu kongruencí

$$\begin{aligned} x &\equiv c_1 \pmod{m_1} \\ &\vdots \\ x &\equiv c_k \pmod{m_k} \end{aligned} \tag{19}$$

Zkoumejme nejprve případ $k = 2$, který – jak uvidíme později – má stěžejní význam pro řešení soustavy (19) s $k > 2$.

VĚTA 23. *Nechť c_1, c_2 jsou celá čísla, m_1, m_2 přirozená. Označme $d = (m_1, m_2)$. Soustava dvou kongruencí*

$$\begin{aligned} x &\equiv c_1 \pmod{m_1} \\ x &\equiv c_2 \pmod{m_2} \end{aligned} \tag{20}$$

v případě $c_1 \not\equiv c_2 \pmod{d}$ nemá řešení. Jestliže naopak $c_1 \equiv c_2 \pmod{d}$, pak existuje celé číslo c tak, že $x \in \mathbb{Z}$ splňuje soustavu (19), právě když vyhovuje kongruenci

$$x \equiv c \pmod{[m_1, m_2]}.$$

DŮKAZ. Má-li soustava (20) nějaké řešení $x \in \mathbb{Z}$, platí nutně $x \equiv c_1 \pmod{d}$, $x \equiv c_2 \pmod{d}$, a tedy i $c_1 \equiv c_2 \pmod{d}$. Odtud plyne, že v případě $c_1 \not\equiv c_2 \pmod{d}$ soustava (20) nemůže mít řešení.

Předpokládejme dále $c_1 \equiv c_2 \pmod{d}$. První kongruenci soustavy (20) vyhovují všechna celá čísla x tvaru $x = c_1 + tm_1$, kde $t \in \mathbb{Z}$ je libovolné. Toto x bude vyhovovat i druhé kongruenci soustavy (20), právě když bude platit $c_1 + tm_1 \equiv c_2 \pmod{m_2}$, tj.

$$tm_1 \equiv c_2 - c_1 \pmod{m_2}.$$

Podle Věty 21 má tato kongruence (vzhledem k t) řešení, neboť $d = (m_1, m_2)$ dělí $c_2 - c_1$, a $t \in \mathbb{Z}$ splňuje tuto kongruenci právě když

$$t \equiv \frac{c_2 - c_1}{d} \cdot \left(\frac{m_1}{d}\right)^{\varphi\left(\frac{m_2}{d}\right)-1} \pmod{\frac{m_2}{d}},$$

tj. právě když

$$t = \frac{c_2 - c_1}{d} \cdot \left(\frac{m_1}{d}\right)^{\varphi\left(\frac{m_2}{d}\right)-1} + r \cdot \frac{m_2}{d},$$

kde $r \in \mathbb{Z}$ je libovolné. Dosazením

$$x = c_1 + tm_1 = c_1 + (c_2 - c_1) \cdot \left(\frac{m_1}{d}\right)^{\varphi\left(\frac{m_2}{d}\right)} + r \frac{m_1 m_2}{d} = c + r \cdot [m_1, m_2],$$

kde $c = c_1 + (c_2 - c_1) \cdot (m_1/d)^{\varphi(m_2/d)}$, neboť $m_1 m_2 = d \cdot [m_1, m_2]$. Našli jsme tedy takové $c \in \mathbb{Z}$, že libovolné $x \in \mathbb{Z}$ splňuje soustavu (20), právě když

$$x \equiv c \pmod{[m_1, m_2]},$$

což jsme chtěli dokázat. □

Všimněme si, že důkaz této věty je konstruktivní, tj. udává vzorec, jak číslo c najít. Věta 23 nám tedy dává metodu, jak pomocí jediné kongruence zachytit podmínku, že x vyhovuje soustavě (20). Podstatné je, že tato nová kongruence je téhož tvaru jako obě původní. Můžeme proto tuto metodu aplikovat i na soustavu (19) – nejprve z první a druhé kongruence vytvoříme kongruenci jedinou, které vyhovují právě ta x , která vyhovovala původním dvěma kongruencím, pak z nově vzniklé a z třetí kongruence vytvoříme další atd. Při každém kroku se nám počet kongruencí soustavy sníží o 1, po $k - 1$ krocích tedy dostaneme kongruenci jedinou, která nám bude popisovat všechna řešení soustavy (19). Poznamenejme ještě, že číslo c z Věty 23 není nutné určovat pomocí uvedeného vzorce. Můžeme vzít libovolné $t \in \mathbb{Z}$ vyhovující kongruenci

$$t \cdot \frac{m_1}{d} \equiv \frac{c_2 - c_1}{d} \pmod{\frac{m_2}{d}}$$

a položit $c = c_1 + tm_1$.

DŮSLEDEK (Čínská zbytková věta). *Nechť $m_1, \dots, m_k \in \mathbb{N}$ jsou po dvou nesoudělná, $a_1, \dots, a_k \in \mathbb{Z}$. Pak platí: soustava*

$$\begin{aligned} x &\equiv a_1 \pmod{m_1} \\ &\vdots \\ x &\equiv a_k \pmod{m_k} \end{aligned} \tag{21}$$

má jediné řešení modulo $m_1 \cdot m_2 \cdots m_k$.

PŘÍKLAD. Řešte systém kongruencí

$$x \equiv -3 \pmod{49}$$

$$x \equiv 2 \pmod{11}.$$

ŘEŠENÍ. První kongruenci splňují právě všechna celá čísla x tvaru $x = -3 + 49t$, kde $t \in \mathbb{Z}$. Dosazením do druhé kongruence dostáváme

$$-3 + 49t \equiv 2 \pmod{11},$$

odkud

$$5t \equiv 5 \pmod{11},$$

tedy, vzhledem k $(5, 11) = 1$, po vydělení pěti

$$t \equiv 1 \pmod{11},$$

neboli $t = 1 + 11s$ pro libovolné $s \in \mathbb{Z}$. Proto $x = -3 + 49(1 + 11s) = 46 + 539s$, kde $s \in \mathbb{Z}$, což můžeme také zapsat jako $x \equiv 46 \pmod{539}$. \square

PŘÍKLAD. Řešte systém kongruencí

$$x \equiv 1 \pmod{10}$$

$$x \equiv 5 \pmod{18}$$

$$x \equiv -4 \pmod{25}.$$

ŘEŠENÍ. Z první kongruence dostáváme $x = 1 + 10t$ pro $t \in \mathbb{Z}$. Dosazením do druhé kongruence získáme

$$1 + 10t \equiv 5 \pmod{18},$$

tedy $10t \equiv 4 \pmod{18}$. Protože $(10, 18) = 2$ dělí číslo 4, má tato kongruence podle věty 4.2 řešení $t \equiv 2 \cdot 5^5 \pmod{9}$, přičemž $2 \cdot 5^5 = 10 \cdot 25^2 \equiv 1 \cdot (-2)^2 = 4 \pmod{9}$, a tedy $t = 4 + 9s$, kde $s \in \mathbb{Z}$. Dosazením $x = 1 + 10(4 + 9s) = 41 + 90s$. Z třetí kongruence pak vychází

$$41 + 90s \equiv -4 \pmod{25},$$

tedy $90s \equiv -45 \pmod{25}$. Vydělením pěti (včetně modulu, neboť $5 \mid 25$)

$$18s \equiv -9 \pmod{5},$$

odkud $-2s \equiv 1 \pmod{5}$, tedy $2s \equiv 4 \pmod{5}$, $s \equiv 2 \pmod{5}$, a proto $s = 2 + 5r$, kde $r \in \mathbb{Z}$. Dosazením $x = 41 + 90(2 + 5r) = 221 + 450r$, tedy $x \equiv 221 \pmod{450}$. \square

PŘÍKLAD. Řešte systém kongruencí

$$x \equiv 18 \pmod{25}$$

$$x \equiv 21 \pmod{45}$$

$$x \equiv 25 \pmod{73}.$$

ŘEŠENÍ. Z první kongruence $x = 18 + 25t$, kde $t \in \mathbb{Z}$. Dosazením do druhé kongruence

$$18 + 25t \equiv 21 \pmod{45},$$

tedy

$$25t \equiv 3 \pmod{45}.$$

Tato kongruence však podle Věty 21 nemá řešení, neboť $(25, 45) = 5$ nedělí číslo 3. Proto nemá řešení ani celý systém. Tento výsledek bychom také dostali přímo z Věty 23, neboť $18 \not\equiv 21 \pmod{(25, 45)}$. \square

PŘÍKLAD. Řešte kongruenci $23941x \equiv 915 \pmod{3564}$.

ŘEŠENÍ. Rozložme $3564 = 2^2 \cdot 3^4 \cdot 11$. Protože ani 2, ani 3, ani 11 nedělí číslo 23941, platí $(23941, 3564) = 1$ a tedy podle Věty 23 má kongruence řešení. Protože $\varphi(3564) = 2 \cdot (3^3 \cdot 2) \cdot 10 = 1080$, je řešení tvaru $x \equiv 915 \cdot 23941^{1079} \pmod{3564}$. Úprava čísla stojícího na pravé straně by však vyžádala značné úsilí. Proto budeme kongruenci řešit poněkud jinak. Podle Věty 13 (6) je $x \in \mathbb{Z}$ řešením dané kongruence právě když je řešením soustavy

$$\begin{aligned} 23941x &\equiv 915 \pmod{2^2} \\ 23941x &\equiv 915 \pmod{3^4} \\ 23941x &\equiv 915 \pmod{11} \end{aligned} \tag{22}$$

Vyřešíme nyní každou z kongruencí soustavy (22) zvlášť. První z nich je splněna, právě když

$$x \equiv 3 \pmod{4},$$

druhá, právě když

$$46x \equiv 24 \pmod{81},$$

odkud vynásobením dvěma $92x \equiv 48 \pmod{81}$, tj. $11x \equiv -33 \pmod{81}$ a po vydělení jedenácti

$$x \equiv -3 \pmod{81}.$$

Třetí kongruence je splněna, právě když

$$5x \equiv 2 \pmod{11},$$

odkud vynásobením číslem -2 dostaneme $-10x \equiv -4 \pmod{11}$, tedy

$$x \equiv -4 \pmod{11}.$$

Libovolné $x \in \mathbb{Z}$ je tedy řešením soustavy (22), právě když je řešením soustavy

$$\begin{aligned} x &\equiv 3 \pmod{4} \\ x &\equiv -3 \pmod{81} \\ x &\equiv -4 \pmod{11} \end{aligned} \tag{23}$$

Z druhé kongruence dostáváme, že $x = -3 + 81t$, kde $t \in \mathbb{Z}$. Dosazením do třetí kongruence soustavy (23) dostaneme

$$-3 + 81t \equiv -4 \pmod{11},$$

tedy $81t \equiv -1 \pmod{11}$, tj. $4t \equiv 32 \pmod{11}$, odkud $t \equiv 8 \pmod{11}$, a proto $t = -3 + 11s$, kde $s \in \mathbb{Z}$. Dosazením $x = -3 + 81(-3 + 11s) = -3 - 3 \cdot 81 + 11 \cdot 81s$ do první kongruence soustavy (23) dostaneme

$$-3 - 3 \cdot 81 + 11 \cdot 81s \equiv 3 \pmod{4},$$

tedy

$$1 + 1 \cdot 1 + (-1) \cdot 1s \equiv 3 \pmod{4},$$

tj. $-s \equiv 1 \pmod{4}$ a proto $s = -1 + 4r$, kde $r \in \mathbb{Z}$. Je tedy

$$x = -3 - 3 \cdot 81 + 11 \cdot 81(-1 + 4r) = -3 - 14 \cdot 81 + 4 \cdot 11 \cdot 81r = -1137 + 3564r,$$

neboli $x \equiv -1137 \pmod{3564}$, což je také řešení zadané kongruence. \square

4.3. Kongruence vyšších stupňů. Vraťme se k obecnějšímu případu, kdy na obou stranách kongruence stojí mnohočleny téže proměnné x s celočíselnými koeficienty. Snadno můžeme tuto kongruenci odečtením upravit na tvar

$$F(x) \equiv 0 \pmod{m}, \quad (24)$$

kde $F(x)$ je mnohočlen s celočíselnými koeficienty a $m \in \mathbb{N}$. Věta 20 nám poskytuje sice pracnou, ale univerzální metodu řešení této kongruence. Při řešení

kongruence (24) totiž stačí zjistit, pro která celá čísla a , $0 \leq a < m$, platí $F(a) \equiv 0 \pmod{m}$. Nevýhodou této metody je její pracnost, která se zvyšuje se zvětšující se hodnotou m . Je-li m složené, $m = p_1^{n_1} \dots p_k^{n_k}$, kde p_1, \dots, p_k jsou různá prvočísla, a je-li navíc $k > 1$, můžeme nahradit kongruenci (24) soustavou kongruencí

$$\begin{aligned} F(x) &\equiv 0 \pmod{p_1^{n_1}} \\ &\vdots \\ F(x) &\equiv 0 \pmod{p_k^{n_k}}, \end{aligned} \tag{25}$$

kteřá má stejnou množinu řešení, a řešit každou kongruenci této soustavy zvlášť. Tím získáme obecně několik soustav kongruencí (19), které už umíme řešit. Výhoda této metody spočívá v tom, že moduly kongruencí soustavy (25) jsou menší než modul původní kongruence (24).

PŘÍKLAD. Řešte kongruenci $x^5 + 1 \equiv 0 \pmod{11}$.

ŘEŠENÍ. Označme $F(x) = x^5 + 1$. Pak platí $F(0) = 1$, $F(1) = 2$ a dále platí

$$F(2) = 33 \equiv 0 \pmod{11},$$

$$F(3) = 3^5 + 1 = 9 \cdot 9 \cdot 3 + 1 \equiv (-2)^2 \cdot 3 + 1 = 12 + 1 \equiv 2 \pmod{11},$$

$$F(4) = 4^5 + 1 = 2^{10} + 1 \equiv 1 + 1 = 2 \pmod{11},$$

kde jsme využili Fermatovu větu 16, podle které $2^{10} \equiv 1 \pmod{11}$. Podobně dále

$$F(5) = 5^5 + 1 \equiv 16^5 + 1 = 4^{10} + 1 \equiv 1 + 1 = 2 \pmod{11},$$

$$F(6) = 6^5 + 1 \equiv (-5)^5 + 1 \equiv -16^5 + 1 \equiv -4^{10} + 1 \equiv 0 \pmod{11},$$

$$F(7) = 7^5 + 1 \equiv (-4)^5 + 1 = -2^{10} + 1 \equiv -1 + 1 = 0 \pmod{11},$$

$$F(8) = 8^5 + 1 \equiv 2^5 \cdot 2^{10} + 1 \equiv 32 + 1 \equiv 0 \pmod{11},$$

$$F(9) = 9^5 + 1 = 3^{10} + 1 \equiv 1 + 1 = 2 \pmod{11},$$

$$F(10) = 10^5 + 1 \equiv (-1)^5 + 1 = 0 \pmod{11},$$

a tedy řešením kongruence $x^5 + 1 \equiv 0 \pmod{11}$ jsou právě všechna x , vyhovující některé z kongruencí $x \equiv 2 \pmod{11}$, $x \equiv 6 \pmod{11}$, $x \equiv 7 \pmod{11}$, $x \equiv 8 \pmod{11}$, $x \equiv 10 \pmod{11}$. \square

PŘÍKLAD. Řešte kongruenci $x^3 - 3x + 5 \equiv 0 \pmod{105}$.

ŘEŠENÍ. Kdybychom postupovali obdobně jako dříve pro $m = 105$, museli bychom spočítat pro $F(x) = x^3 - 3x + 5$ sto pět hodnot $F(0), F(1), \dots, F(104)$. Proto raději rozložíme $105 = 3 \cdot 5 \cdot 7$ a budeme řešit kongruence $F(x) \equiv 0$ postupně pro moduly 3, 5, 7. Platí $F(0) = 5$, $F(1) = 3$, $F(2) = 7$, $F(3) = 23$, $F(-1) = 7$, $F(-2) = 3$, $F(-3) = -13$ (pro snadnější výpočty jsme počítali například $F(-1)$ místo $F(6)$ – využijeme toho, že $F(6) \equiv F(-1) \pmod{7}$ podle předchozího Tvzení a podobně). Kongruence $F(x) \equiv 0 \pmod{3}$ má tedy řešení $x \equiv 1 \pmod{3}$;

kongruence $F(x) \equiv 0 \pmod{5}$ má řešení $x \equiv 0 \pmod{5}$; řešením kongruence $F(x) \equiv 0 \pmod{7}$ jsou $x \in \mathbb{Z}$ splňující $x \equiv 2 \pmod{7}$ nebo $x \equiv -1 \pmod{7}$. Zbývá tedy vyřešit dvě soustavy kongruencí:

$$\begin{array}{ll} x \equiv 1 \pmod{3}, & x \equiv 1 \pmod{3}, \\ x \equiv 0 \pmod{5}, & \text{a} \quad x \equiv 0 \pmod{5}, \\ x \equiv 2 \pmod{7} & x \equiv -1 \pmod{7}. \end{array}$$

Protože první dvě kongruence jsou u obou soustav stejné, budeme se nejprve zabývat jimi. Ze druhé kongruence dostáváme $x = 5t$ pro $t \in \mathbb{Z}$, dosazením do první

$$5t \equiv 1 \pmod{3},$$

tedy $-t \equiv 1 \pmod{3}$, odkud $t = -1 + 3s$ pro $s \in \mathbb{Z}$, odkud $x = -5 + 15s$. Dosadíme nejprve do třetí kongruence první soustavy:

$$-5 + 15s \equiv 2 \pmod{7},$$

odkud $s \equiv 0 \pmod{7}$, tj. $s = 7r$ pro $r \in \mathbb{Z}$ a proto $x = -5 + 105r$. Dosadíme-li $x = -5 + 15s$ do třetí kongruence druhé soustavy, dostaneme

$$-5 + 15s \equiv -1 \pmod{7},$$

odkud $s \equiv 4 \pmod{7}$, tj. $s = 4 + 7r$ pro $r \in \mathbb{Z}$, a proto $x = -5 + 15(4 + 7r) = 55 + 105r$. Celkem jsou tedy řešením dané kongruence $F(x) \equiv 0 \pmod{105}$ všechna celá čísla x , splňující $x \equiv -5 \pmod{105}$ nebo $x \equiv 55 \pmod{105}$. \square

Postup pro řešení kongruencí, kde modulem je mocnina prvočísla, udává důkaz následující věty.

VĚTA 24 (Henselovo lemma). *Nechť p je prvočíslo, $f(x) \in \mathbb{Z}[x]$, $a \in \mathbb{Z}$ je takové, že $p \mid f(a)$, $p \nmid f'(a)$. Pak platí: pro každé $n \in \mathbb{N}$ má soustava*

$$\begin{aligned} x &\equiv a \pmod{p} \\ f(x) &\equiv 0 \pmod{p^n} \end{aligned} \tag{26}$$

právě jedno řešení modulo p^n .

DŮKAZ. Indukcí vzhledem k n . Případ $n = 1$ je zřejmý. Nechť dále $n > 1$ a věta platí pro $n - 1$. Je-li x řešením (26) pro n , je řešením (26) i pro $n - 1$. Libovolné řešení (26) pro n je tedy tvaru

$$x = c_{n-1} + k \cdot p^{n-1}, \quad \text{kde } k \in \mathbb{Z}.$$

Je třeba zjistit, zda $f(c_{n-1} + k \cdot p^{n-1}) \equiv 0 \pmod{p^n}$. Víme, že $p^{n-1} \mid f(c_{n-1} + k \cdot p^{n-1})$ a užijme binomickou větu pro $f(x) = a_m x^m + \dots + a_1 x + a_0$, kde $a_0, \dots, a_m \in \mathbb{Z}$.

Pak

$$(c_{n-1} + k \cdot p^{n-1})^i \equiv c_{n-1}^i + i \cdot c_{n-1}^{i-1} \cdot k p^{n-1} \pmod{p^n}.$$

Platí tedy

$$f(c_{n-1} + k \cdot p^{n-1}) \equiv f(c_{n-1}) + k \cdot p^{n-1} f'(c_{n-1}),$$

tj.

$$\begin{aligned} f(c_{n-1} + k \cdot p^{n-1}) \equiv 0 \pmod{p^n} &\iff \\ &\iff 0 \equiv \frac{f(c_{n-1})}{p^{n-1}} + k \cdot f'(c_{n-1}) \pmod{p}. \end{aligned}$$

Protože $c_{n-1} \equiv a \pmod{p}$, dostaneme $f'(c_{n-1}) \equiv f'(a) \not\equiv 0 \pmod{p}$, tedy $(f'(c_{n-1}), p) = 1$. Užitím Věty 21 o řešitelnosti lineárních kongruencí dostáváme, že existuje právě jedno řešení $k \pmod{p}$ této kongruence a protože c_{n-1} bylo podle indukčního předpokladu jediné řešení modulo p^{n-1} , je číslo $c_{n-1} + k \cdot p^{n-1}$ jedním řešením (26) modulo p^n . \square

PŘÍKLAD. Řešte kongruenci $x^4 + 7x + 4 \equiv 0 \pmod{27}$.

ŘEŠENÍ. Řešme nejprve tuto kongruenci modulo 3 (např. dosazením) – snadno zjistíme, že řešení je $x \equiv 1 \pmod{3}$. Zapišme řešení ve tvaru $x = 1 + 3t$, kde $t \in \mathbb{Z}$

a řešme kongruenci modulo 9.

$$x^4 + 7x + 4 \equiv 0 \pmod{9}$$

$$(1 + 3t)^4 + 7(1 + 3t) + 4 \equiv 0 \pmod{9}$$

$$1 + 4 \cdot 3t + 7 + 7 \cdot 3t + 4 \equiv 0 \pmod{9}$$

$$33t \equiv -12 \pmod{9}$$

$$11t \equiv -4 \pmod{3}$$

$$t \equiv 1 \pmod{3}$$

Zapsáním $t = 1 + 3s$, kde $s \in \mathbb{Z}$ dostaneme $x = 4 + 9s$ a po dosazení

$$(4 + 9s)^4 + 7(4 + 9s) + 4 \equiv 0 \pmod{27}$$

$$4^4 + 4 \cdot 4^3 \cdot 9s + 28 + 63s + 4 \equiv 0 \pmod{27}$$

$$256 \cdot 9s + 63s \equiv -288 \pmod{27}$$

$$256s + 7s \equiv -32 \pmod{3}$$

$$2s \equiv 1 \pmod{3}$$

$$s \equiv 2 \pmod{3}$$

Celkem dostáváme řešení $x = 4 + 9s = 4 + 9(2 + 3r) = 22 + 27r$, kde $r \in \mathbb{Z}$, neboli $x \equiv 22 \pmod{27}$. \square

Řešení obecných kongruencí vyššího stupně jsme tedy převedli na řešení kongruencí modulo prvočíslo. Ukazuje se, že zde je největší „kámen úrazu“, protože pro tyto kongruence žádný obecný postup (s výjimkou postupu podle Věty 20, tj. vyzkoušení všech možností) není znám. Uvedeme alespoň několik obecných tvrzení ohledně řešitelnosti a počtu řešení takových kongruencí a v dalších částech skript podrobnější výsledky v některých speciálních případech.

4.4. Kongruence s prvočíselným modulem.

VĚTA 25. *Bud' p prvočíslo, $f(x) \in \mathbb{Z}[x]$. Libovolná kongruence $f(x) \equiv 0 \pmod{p}$ je ekvivalentní s kongruencí stupně nejvýše $p - 1$.*

DŮKAZ. Protože pro libovolné $a \in \mathbb{Z}$ platí $p \mid a^p - a$ (důsledek Malé Fermatovy věty), jsou řešením kongruence $x^p - x \equiv 0 \pmod{p}$ všechna celá čísla. Vydělíme-li polynom $f(x)$ se zbytkem polynomem $x^p - x$, dostaneme

$$f(x) = q(x) \cdot (x^p - x) + r(x)$$

pro vhodné $f(x), r(x) \in \mathbb{Z}$, kde stupeň $r(x)$ je menší než stupeň dělitele tedy než p . Dostáváme tak, že kongruence $r(x) \equiv 0 \pmod{p}$ je ekvivalentní kongruenci $f(x) \equiv 0 \pmod{p}$ a je přitom stupně nejvýše $p - 1$. \square

VĚTA 26. *Bud' p prvočíslo, $f(x) \in \mathbb{Z}[x]$. Má-li kongruence $f(x) \equiv 0 \pmod{p}$ více než $\text{st}(f)$ řešení, pak jsou všechny koeficienty polynomu f násobkem p .*

DŮKAZ. V jazyce algebry jde vlastně o počet kořenů nenulového polynomu nad (konečným) tělesem \mathbb{Z}_p , kterých je nejvýše $\text{st}(f)$. \square

DŮSLEDEK. (*Jiný důkaz Wilsonovy věty*) Pro každé prvočíslo p platí

$$(p-1)! \equiv -1 \pmod{p}.$$

DŮKAZ. Pro $p = 2$ je tvrzení zřejmé, dále uvažujme jen lichá prvočísla p . Řešením kongruence

$$(x-1)(x-2)\cdots(x-(p-1)) - (x^{p-1} - 1) \equiv 0 \pmod{p}$$

je podle Malé Fermatovy věty libovolné $a \in \mathbb{Z}$, které není násobkem p , tj. kongruence má $p-1$ řešení. Přitom je ale její stupeň menší než $p-1$, proto jsou podle předchozí věty všechny koeficienty polynomu na levé straně kongruence násobkem p , speciálně absolutní člen, kterým je $(p-1)! + 1$. Tím je Wilsonova věta dokázána. \square

4.5. Binomické kongruence a primitivní kořeny. V této části se zaměříme na řešení speciálních typů polynomiálních kongruencí vyššího stupně, tzv. *binomických kongruencí*. Jde o analogii binomických rovnic, kdy polynomem $f(x)$ je dvojčlen $x^n - a$. Snadno se ukáže, že se můžeme omezit na případ, kdy je a nesoudělné s modulem kongruence – v opačném případě totiž vždy můžeme pomocí ekvivalentních úprav kongruenci na tento případ převést nebo rozhodnout, že kongruence není řešitelná.

PŘÍKLAD. Řešte kongruenci

$$x^2 \equiv 18 \pmod{63}.$$

ŘEŠENÍ. Protože je $(18, 63) = 9$, musí platit $9 \mid x^2$, tj. $3 \mid x$. Položíme-li $x = 3x_1$, $x_1 \in \mathbb{Z}$, dostáváme ekvivalentní kongruenci $x_1^2 \equiv 2 \pmod{7}$, která již splňuje omezení na nesoudělnost modulu a pravé strany kongruence. Podle Věty 26 víme, že má nejvýše 2 řešení a snadno se vidí, že jimi jsou $x_1 \equiv \pm 3 \pmod{7}$, tj. $x_1 \equiv \pm 3, \pm 10, \pm 17, \pm 24, \pm 31, \pm 38, \pm 45, \pm 52, \pm 59 \pmod{63}$. Řešeními původní kongruence jsou tedy $x \equiv 3 \cdot x_1 \pmod{63}$, tj. $x \equiv \pm 9, \pm 12, \pm 30 \pmod{63}$.

PŘÍKLAD. Řešte kongruenci

$$x^3 \equiv 3 \pmod{18}.$$

ŘEŠENÍ. Protože je $(3, 18) = 3$, nutně $3 \mid x$. Užijeme-li, podobně jako výše, substituci $x = 3 \cdot x_1$, dostáváme kongruenci

$$27x_1^3 \equiv 3 \pmod{18},$$

která zřejmě nemá řešení, protože $(27, 18) \nmid 3$.

DEFINICE. Nechť $m \in \mathbb{N}$, $a \in \mathbb{Z}$, $(a, m) = 1$. Číslo a nazveme n -tým mocninným zbytkem modulo m , pokud je kongruence

$$x^n \equiv a \pmod{m}$$

řešitelná. V opačném případě nazveme a n -tým mocninným nezbytkem modulo m .

Pro $n = 2, 3, 4$ používáme termíny kvadratický, kubický a bikvadratický zbytek, resp. nezbytek modulo m .

V tomto odstavci ukážeme, jakým způsobem řešit binomické kongruence modulo m , pokud modulo m existují tzv. primitivní kořeny.

DEFINICE. Nechť $m \in \mathbb{N}$. Celé číslo $a \in \mathbb{Z}$, $(a, m) = 1$ nazveme *primitivním kořenem* modulo m , pokud je jeho řád modulo m roven $\varphi(m)$.

LEMMA. Je-li g primitivní kořen modulo m , pak pro každé číslo $a \in \mathbb{Z}$, $(a, m) = 1$ existuje jediné $x_a \in \mathbb{Z}$, $0 \leq x_a < \varphi(m)$ s vlastností $g^{x_a} \equiv a \pmod{m}$.

Funkce $a \rightarrow x_a$ se nazývá *diskrétní logaritmus*, příp. *index* čísla x (vzhledem k danému m a zafixovanému primitivnímu kořeni g) a je bijekcí mezi množinami $\{a \in \mathbb{Z}; (a, m) = 1, 0 < a \leq m\}$ a $\{x \in \mathbb{Z}; 0 \leq x < \varphi(m)\}$.

DŮKAZ. Stačí ukázat tvrzení o bijekci a protože obě množiny mají stejný počet prvků, stačí dokázat injektivitu uvedeného zobrazení. Předpokládejme, že pro $x, y \in \mathbb{Z}$, $0 \leq x, y < \varphi(m)$ je $g^x \equiv g^y \pmod{m}$. Podle Věty 18 pak $x \equiv y \pmod{\varphi(m)}$, tj. $x = y$. \square

Později ukážeme, že primitivní kořeny existují „dostatečně často“ na to, aby následující věta řešila všechny potřebné případy.

VĚTA 27. *Bud' $m \in \mathbb{N}$ takové, že modulo m existují primitivní kořeny. Dále nechť $a \in \mathbb{Z}$, $(a, m) = 1$. Pak kongruence*

$$x^n \equiv a \pmod{m}$$

je řešitelná (tj. a je n -tý mocninný zbytek modulo m), právě když

$$a^{\varphi(m)/d} \equiv 1 \pmod{m},$$

kde $d = (n, \varphi(m))$.

Přitom, je-li tato kongruence řešitelná, má právě d řešení.

DŮKAZ. Nechť g je primitivní kořen modulo m . Pak podle předchozího Lemmatu existuje pro libovolné x nesoudělné s m jediné $y \in \mathbb{Z}$; $0 \leq y < \varphi(m)$ tak, že $x \equiv g^y \pmod{m}$, podobně pro dané a existuje jediné $b \in \mathbb{Z}$; $0 \leq b < \varphi(m)$ tak, že $a \equiv g^b \pmod{m}$. Řešená binomická kongruence je tedy po této substituci ekvivalentní s kongruencí

$$(g^y)^n \equiv g^b \pmod{m}$$

a s využitím Věty 18 i s lineární kongruencí

$$n \cdot y \equiv b \pmod{\varphi(m)}.$$

Tato kongruence je řešitelná, právě když $d = (n, \varphi(m)) \mid b$ (a je-li řešitelná, pak má d řešení). Zbývá dokázat, že $d \mid b$, právě když $a^{\varphi(m)/d} \equiv 1 \pmod{m}$.

Kongruence $1 \equiv a^{\varphi(m)/d} \equiv g^{b\varphi(m)/d}$ platí, právě když $\varphi(m) \mid \frac{b\varphi(m)}{d}$, a to platí právě když $d \mid b$. \square

DŮSLEDEK. *Za předpokladů předchozí věty, je-li navíc $(n, \varphi(m)) = 1$, má kongruence $x^n \equiv a \pmod{m}$ vždy řešení, a to jediné. Jinými slovy, umocňování na n -tou (kde n je nesoudělné s $\varphi(m)$) je bijekce na množině \mathbb{Z}_m^\times invertibilních zbytkových tříd modulo m .*

DŮKAZ. Zřejmý. \square

Následující věty nám dávají obecnou informaci o počtu řešení kongruencí podle modulu, kterým je mocnina prvočísla. Jde o speciální případy Henselova lemmatu pro případ binomických kongruencí.

VĚTA 28. *Bud' p prvočíslu, $a \in \mathbb{Z}$, $n \in \mathbb{N}$, $p \nmid a$, $p \nmid n$. Je-li kongruence $x^n \equiv a \pmod{p}$ řešitelná, je řešitelná i kongruence $x^n \equiv a \pmod{p^\alpha}$ pro libovolné přirozené číslo α a má stejný počet řešení jako kongruence modulo p .*

DŮKAZ. Plyne z Henselova lemmatu pro kongruenci $f(x) \equiv 0 \pmod{p}$, kde $f(x) = x^n - a$. Pak totiž $f'(x) = n \cdot x^{n-1}$ a pokud $b \in \mathbb{Z}$ splňuje $f(b) \equiv 0 \pmod{p}$, pak jistě $p \nmid b$, a proto $p \nmid f'(b)$. \square

VĚTA 29. *Bud' $n \in \mathbb{N}$, $a \in \mathbb{Z}$, $2 \nmid a$. Označme dále $l \in \mathbb{N}_0$ největší takové, že $2^l \mid n$. Je-li kongruence $x^n \equiv a \pmod{2^{2l+1}}$ řešitelná, je řešitelná i kongruence*

$x^n \equiv a \pmod{2^\alpha}$ pro libovolné $\alpha \in \mathbb{N}$, $\alpha \geq 2l + 1$ a má stejný počet řešení jako kongruence modulo 2^{2l+1} .

DŮKAZ. Prozatím neuveden. □

POZNÁMKA. Uvážíme-li v předchozí větě přirozené číslo $n \equiv 2 \pmod{4}$, pak je $l = 1$. Pro liché a je kongruence $x^n \equiv a \pmod{8}$ řešitelná právě když je $a \equiv 1 \pmod{8}$ (a má 4 řešení). Díky přechodí větě víme, že pro $a \equiv 1 \pmod{8}$ má řešení libovolná kongruence tvaru $x^n \equiv a \pmod{2^\alpha}$ pro $\alpha \geq 3$ a má 4 řešení.

V předchozích odstavcích jsme se zabývali řešitelností binomických kongruencí podle modulů, pro které existuje primitivní kořen. Ve zbytku této části se budeme zabývat tím, pro která čísla primitivní kořeny existují. Postupně dokážeme následující větu:

VĚTA 30. *Bud' $m \in \mathbb{N}$, $m > 1$. Primitivní kořeny modulo m existují právě tehdy, když m splňuje některou z následujících podmínek:*

- $m = 2$ nebo $m = 4$,
- m je mocnina lichého prvočísla
- m je dvojnásobek mocniny lichého prvočísla.

POZNÁMKA. Pokud pro přirozené číslo existují primitivní kořeny, tak jich mezi čísly $1, 2, \dots, m$ existuje právě $\varphi(\varphi(m))$. Je-li totiž g primitivní kořen a

$a \in \{1, 2, \dots, \varphi(m)\}$ libovolné, pak g^a je podle Věty 19 řádu $\frac{\varphi(m)}{(a, \varphi(m))}$, což je rovno $\varphi(m)$ právě tehdy, je-li $(a, \varphi(m)) = 1$. Takových a je v množině $\{1, 2, \dots, \varphi(m)\}$ právě $\varphi(\varphi(m))$.

Důkaz Věty provedeme v několika krocích. Snadno je vidět, že primitivní kořen modulo 2 je 1 a modulo 4 je 3. Dále ukážeme, že primitivní kořeny existují modulo libovolné liché prvočíslo (pro ty, kdo si pamatují základy algebry, tak vlastně jiným způsobem dokážeme, že grupa $(\mathbb{Z}_m^\times, \cdot)$ invertibilních zbytkových tříd modulo prvočíselné m je cyklická).

TVRZENÍ 4.1. *Nechť p je liché prvočíslo. Pak existují primitivní kořeny modulo p .*

DŮKAZ. Označme r_1, r_2, \dots, r_{p-1} řády čísel $1, 2, \dots, p-1$ modulo p . Bud' $\delta = [r_1, r_2, \dots, r_{p-1}]$ nejmenší společný násobek těchto řádů. Ukážeme, že mezi čísly $1, 2, \dots, p-1$ existuje číslo řádu δ a že $\delta = p-1$.

Nechť $\delta = q_1^{\alpha_1} \cdots q_k^{\alpha_k}$ je rozklad δ na prvočísla. Pro libovolné $s \in \{1, \dots, k\}$ existuje $c \in \{1, \dots, p-1\}$ tak, že $q_s^{\alpha_s} \mid r_c$ (jinak by existoval menší společný násobek čísel r_1, r_2, \dots, r_{p-1} než je δ), tj. ex. $b \in \mathbb{Z}$ tak, že $r_c = b \cdot q_s^{\alpha_s}$. Protože c má řád r_c , má číslo $g_s := c^b$ podle Věty 19 řád $q_s^{\alpha_s}$.

Provedením předchozí úvahy pro libovolné $s \in \{1, \dots, k\}$ dostaneme g_1, \dots, g_k a můžeme položit $g := g_1 \cdots g_k$. Podle Lemmatu za Větou 19 dostáváme, že řád g je roven součinu řádů čísel g_1, \dots, g_k , tj. číslu $q_1^{\alpha_1} \cdots q_k^{\alpha_k} = \delta$.

Nyní dokážeme, že $\delta = p - 1$. Protože řády čísel $1, 2, \dots, p - 1$ dělí δ , dostáváme pro libovolné $x \in \{1, 2, \dots, p - 1\}$ vztah $x^\delta \equiv 1 \pmod{p}$. Kongruence stupně δ modulo p má podle Věty 26 nejvýše δ řešení (a podle předchozího má $p - 1$ řešení), proto nutně $\delta \geq p - 1$. Přitom $\delta \mid p - 1$ (jakožto řád čísla g), proto zejména $\delta \leq p - 1$, a celkem $\delta = p - 1$. \square

Nyní ukážeme, že primitivní kořeny existují dokonce modulo mocniny lichých prvočísel. K tomuto budeme potřebovat dvě pomocná tvrzení.

LEMMA. *Bud' p liché prvočíslo, $l \geq 2$ libovolné. Pak pro libovolné $a \in \mathbb{Z}$ platí*

$$(1 + ap)^{p^{l-2}} \equiv 1 + ap^{l-1} \pmod{p^l}.$$

DŮKAZ. Plyne snadno z binomické věty s využitím matematické indukce.

I. Pro $l = 2$ tvrzení zřejmě platí.

II. Nechť tvrzení platí pro l , dokážeme jej i pro $l + 1$. S využitím Lemmatu na str. 43 tak umocněním na p -tou tvrzení pro l (s navýšením modulu) dostaneme

$$(1 + ap)^{p^{l-1}} \equiv (1 + ap^{l-1})^p \pmod{p^{l+1}}.$$

Z binomické věty přitom plyne

$$(1 + ap^{l-1})^p = 1 + p \cdot a \cdot p^{l-1} + \sum_{k=2}^p \binom{p}{k} a^k p^{(l-1)k}$$

a vzhledem k tomu, že pro $1 < k < p$ platí $p \mid \binom{p}{k}$, stačí ukázat $p^{l+1} \mid p^{1+(l-1)k}$, což je ekvivalentní s $1 \leq (k-1)(l-1)$. Rovněž pro $k = p$ dostáváme díky $l \geq 3$ vztah $p^{l+1} \mid p^{(l-1)p}$.

□

LEMMA. *Bud' p liché prvočíslo, $l \geq 2$ libovolné. Pak pro libovolné $a \in \mathbb{Z}$, splňující $p \nmid a$ platí, že řád čísla $1 + ap$ modulo p^l je roven p^{l-1} .*

DŮKAZ. Podle předchozího Lemmatu je

$$(1 + ap)^{p^{l-1}} \equiv 1 + ap^l \pmod{p^{l+1}},$$

a uvážíme-li tuto kongruenci modulo p^l , dostaneme $(1 + ap)^{p^{l-1}} \equiv 1 \pmod{p^l}$. Přitom přímo z předchozího Lemmatu a faktu $p \nmid a$ plyne $(1 + ap)^{p^{l-2}} \not\equiv 1 \pmod{p^l}$, což dává požadované. □

TVRZENÍ 4.2. *Bud' p liché prvočíslo. Pak pro každé $l \in \mathbb{N}$ existuje primitivní kořen modulo p^l .*

DŮKAZ. Nechť g je primitivní kořen modulo p . Ukážeme, že pokud $g^{p-1} \not\equiv 1 \pmod{p^2}$, je g dokonce primitivním kořenem modulo p^l pro libovolné $l \in \mathbb{N}$. (Pokud by platilo $g^{p-1} \equiv 1 \pmod{p^2}$, pak $(g + p)^{p-1} \equiv 1 + (p-1)g^{p-2}p \not\equiv 1 \pmod{p^2}$, a tedy místo g můžeme volit za původní primitivní kořen číslo $g + p$.)

Nechť tedy g splňuje $g^{p-1} \not\equiv 1 \pmod{p^2}$. Pak existuje $a \in \mathbb{Z}$, $p \nmid a$ tak, že $g^{p-1} = 1 + p \cdot a$. Ukážeme, že g je modulo p^l řádu $\varphi(p^l) = (p-1)p^{l-1}$. Bud'

$n \in \mathbb{N}$ nejmenší číslo, splňující $g^n \equiv 1 \pmod{p^l}$. Podle předchozího Lemmatu je $g^{p-1} = 1 + p \cdot a$ řádu p^{l-1} modulo p^l . Pak ale

$$(g^{p-1})^n = (g^n)^{p-1} \equiv 1 \pmod{p^l} \implies p^{l-1} \mid n.$$

Zároveň z $g^n \equiv 1 \pmod{p}$ plyne $p-1 \mid n$. Protože jsou čísla $p-1$ a p^{l-1} nesoudělná, dostáváme $(p-1)p^{l-1} \mid n$. Proto $n = \varphi(p^l)$ a g je tedy primitivní kořen modulo p^l . \square

TVRZENÍ 4.3. *Bud' p liché prvočíslo a g primitivní kořen modulo p^l pro $l \in \mathbb{N}$. Pak liché z čísel $g, g + p^l$ je primitivním kořenem modulo $2p^l$.*

DŮKAZ. Necht' c je liché přirozené číslo. Pak pro libovolné $n \in \mathbb{N}$ platí $c^n \equiv 1 \pmod{p^l}$, právě když $c^n \equiv 1 \pmod{2p^l}$. Protože $\varphi(2p^l) = \varphi(p^l)$, je každý lichý primitivní kořen modulo p^l rovněž primitivním kořenem modulo $2p^l$. \square

Další tvrzení popisuje případ mocnin sudého prvočísla. K tomu využijeme obdobných pomocných tvrzení jako v případě lichých prvočísel.

LEMMA. *Bud' $l \in \mathbb{N}$, $l \geq 3$. Pak $5^{2^{l-3}} \equiv 1 + 2^{l-1} \pmod{2^l}$.*

DŮKAZ. Obdobně jako výše pro $2 \nmid p$. \square

LEMMA. *Bud' $l \in \mathbb{N}$, $l \geq 3$. Pak řád čísla 5 modulo 2^l je 2^{l-2} .*

DŮKAZ. Snadný z předchozího Lemmatu. \square

TVRZENÍ 4.4. *Nechť $l \in \mathbb{N}$. Primitivní kořeny existují modulo 2^l právě tehdy, když $l \leq 2$.*

DŮKAZ. Bud' $l \geq 3$. Pak množina

$$S = \{(-1)^a \cdot 5^b; a \in \{0, 1\}, 0 \leq b < 2^{l-2}; b \in \mathbb{Z}\}$$

tvorí redukovanou soustavu zbytků modulo 2^l (má totiž $\varphi(2^l)$ prvků o kterých se snadno ukáže, že jsou po dvou nekongruentní modulo 2^l).

Přitom zřejmě (s využitím předchozího Lemmatu) řád každého prvku S dělí 2^{l-2} , proto v této (a tedy ani v žádné jiné) redukované soustavě nemůže existovat prvek řádu $\varphi(2^l) = 2^{l-1}$. \square

Posledním kamínkem do mozaiky tvrzení, která společně dokazují Větu 30, je tvrzení popisující neexistenci primitivních kořenů pro složená čísla, která nejsou mocninou prvočísla (ani jejím dvojnásobkem).

TVRZENÍ 4.5. *Nechť $m \in \mathbb{N}$ je dělitelné alespoň 2 prvočísly a není dvojnásobkem mocniny lichého prvočísla. Pak modulo m neexistují primitivní kořeny.*

DŮKAZ. Bud' rozklad m na prvočísla tvaru $2^\alpha p_1^{\alpha_1} \cdots p_k^{\alpha_k}$, kde $\alpha \in \mathbb{N}_0, \alpha_i \in \mathbb{N}, 2 \nmid p_i$ a buď platí $k \geq 2$ nebo $k \geq 1$ a $\alpha \geq 2$. Označíme-li $\delta = [\varphi(2^\alpha), \varphi(p_1^{\alpha_1}), \dots, \varphi(p_1^{\alpha_1})]$, pak se snadno vidí, že $\delta < \varphi(2^\alpha) \cdot \varphi(p_1^{\alpha_1}) \cdots \varphi(p_1^{\alpha_1}) = \varphi(m)$ a že pro libovolné $a \in \mathbb{Z}, (a, m) = 1$ platí $a^\delta \equiv 1 \pmod{m}$. Proto modulo m neexistují primitivní kořeny. \square

Nyní máme dokázáno tvrzení přesně charakterizující ty moduly, pro které existují primitivní kořeny. Obecně je ale pro daný modul nalezení primitivního kořene velmi výpočetně náročná operace. Následující věta nám udává ekvivalentní podmínku pro to, aby zkoumané číslo bylo primitivním kořenem, jejíž ověření je o něco snazší než přímý výpočet řádu tohoto čísla.

VĚTA 31. *Bud' m takové, že modulo m existují primitivní kořeny. Zapišme $\varphi(m) = q_1^{\alpha_1} \cdots q_k^{\alpha_k}$. Pak pro libovolné $g \in \mathbb{Z}$, $(g, m) = 1$ platí, že g je primitivní kořen modulo m , právě když*

$$g^{\frac{\varphi(m)}{q_1}} \not\equiv 1 \pmod{m}, \dots, g^{\frac{\varphi(m)}{q_k}} \not\equiv 1 \pmod{m}.$$

DŮKAZ. Pokud by platila některá z uvedených kongruencí, znamenalo by to, že řád g je menší než $\varphi(m)$.

Obráceně, pokud g není primitivní kořen, pak existuje $d \in \mathbb{N}$, $d \mid \varphi(m)$, kde $d < \varphi(m)$ a $g^d \equiv 1 \pmod{m}$. Je-li $u = \frac{\varphi(m)}{d} > 1$, nutně existuje $i \in \{1, \dots, k\}$ tak, že $q_i \mid u$. Pak ale

$$g^{\frac{\varphi(m)}{q_i}} = g^{d \cdot \frac{u}{q_i}} \equiv 1 \pmod{m}.$$

□

PŘÍKLAD. Postupně určíme primitivní kořeny modulo 41, 41^2 a $2 \cdot 41^2$.

ŘEŠENÍ. Protože $\varphi(41) = 40 = 2^3 \cdot 5$, je libovolné celé číslo g , které je s 41 nesoudělné, primitivním kořenem modulo 41 právě tehdy, když

$$g^{20} \not\equiv 1 \pmod{41} \wedge g^8 \not\equiv 1 \pmod{41}.$$

$$g = 2 : 2^8 = 2^5 \cdot 2^3 \equiv -9 \cdot 8 \equiv 10 \pmod{41}$$

$$2^{20} = (2^5)^4 \equiv (-9)^4 = 81^2 \equiv (-1)^2 = 1 \pmod{41}$$

$$g = 3 : 3^8 = (3^4)^2 \equiv (-1)^2 = 1 \pmod{41}$$

$$g = 4 : \text{řád } 4 = 2^2 \text{ vždy dělí řád } 2$$

$$g = 5 : 5^8 = (5^2)^4 \equiv (-2^4)^4 = 2^{16} = (2^8)^2 \equiv 10^2 \equiv 18 \pmod{41}$$

$$5^{20} = (5^2)^{10} \equiv (-2^4)^{10} = 2^{40} = (2^{20})^2 \equiv 1 \pmod{41}$$

$$g = 6 : 6^8 = 2^8 \cdot 3^8 \equiv 10 \cdot 1 = 10 \pmod{41}$$

$$6^{20} = 2^{20} \cdot 3^{20} \equiv 2^{20} \cdot (3^8)^2 \cdot 3^4 \equiv 1 \cdot 1 \cdot (-1) = -1 \pmod{41}$$

Dokázali jsme tak, že 6 je (nejmenší kladný) primitivní kořen modulo 41 (pokud by nás zajímaly i ostatní primitivní kořeny modulo 41, tak bychom je dostali umocněním 6 na všechna čísla od 1 do 40, která jsou se 40 nesoudělná – je jich právě $\varphi(40) = \varphi(2^3 \cdot 5) = 16$ a jsou jimi tyto zbytky modulo 41: $\pm 6, \pm 7, \pm 11, \pm 12, \pm 13, \pm 15, \pm 17, \pm 19$.)

Dokážeme-li nyní, že $6^{40} \not\equiv 1 \pmod{41^2}$, budeme vědět, že 6 je i primitivním kořenem modulo libovolná mocnina 41 (pokud bychom „měli smůlu“ a $6^{40} \equiv 1 \pmod{41^2}$), pak by primitivním kořenem modulo 41^2 bylo číslo $47 = 6 + 41$. Při ověření podmínky si vypomůžeme několika triky (tzv. modulární reprezentace čísel), abychom se obešli bez manipulace s velkými čísly.

Nejprve vypočteme zbytek po dělení 6^8 číslem 41^2 ; k tomu se nám bude hodit vypočítat zbytek po dělení čísel 2^8 a 3^8 :

$$2^8 = 256 = 6 \cdot 41 + 10$$

$$3^8 = (3^4)^2 = (2 \cdot 41 - 1)^2 \equiv -4 \cdot 41 + 1 \pmod{41^2}$$

$$\text{Pak } 6^8 = 2^8 \cdot 3^8 \equiv (6 \cdot 41 + 10)(-4 \cdot 41 + 1) \equiv$$

$$\equiv -34 \cdot 41 + 10 \equiv 7 \cdot 41 + 10 \pmod{41^2}$$

$$\text{a } 6^{40} = (6^8)^5 \equiv (7 \cdot 41 + 10)^5 \equiv (10^5 + 5 \cdot 7 \cdot 41 \cdot 10^4) =$$

$$= 10^4(10 + 35 \cdot 41) \equiv (-2 \cdot 41 - 4)(-6 \cdot 41 + 10) \equiv$$

$$\equiv (4 \cdot 41 - 40) = 124 \not\equiv 1 \pmod{41^2}.$$

Přitom jsme využili toho, že $10^4 = 6 \cdot 41^2 - 86$, tj. $10^4 \equiv -2 \cdot 41 - 4 \pmod{41^2}$.

Je tedy 6 primitivním kořenem modulo 41^2 a protože je to sudé číslo, je primitivním kořenem modulo $2 \cdot 41^2$ číslo $1687 = 6 + 41^2$ (nejmenším kladným primitivním kořenem modulo $2 \cdot 41^2$ je přitom číslo 7).

4.6. Kvadratické kongruence a Legendreův symbol. Naším úkolem bude najít jednodušší podmínku, jak zjistit, jestli je řešitelná (a případně, kolik má řešení) kvadratická kongruence

$$ax^2 + bx + c \equiv 0 \pmod{m}.$$

Z obecné teorie, uvedené v předchozích odstavcích, je snadné vidět, že k rozhodnutí, je-li tato kongruence řešitelná, stačí určit, je-li řešitelná (binomická) kongruence

$$x^2 \equiv a \pmod{p}, \quad (27)$$

kde p je liché prvočíslo a a číslo s ním nesoudělné.

Pro určení řešitelnosti kongruence (27) můžeme samozřejmě využít Větu 27, její využití ale často naráží na výpočetní složitost, proto se v kvadratickém případě snažíme najít kritérium jednodušší na výpočet.

PŘÍKLAD. Určete počet řešení kongruence $x^2 \equiv 219 \pmod{383}$.

ŘEŠENÍ. Protože 383 je prvočíslo a $(2, \varphi(383)) = 2$, z Věty 27 plyne, že daná kongruence je řešitelná (a má 2 řešení), právě tehdy, když $219^{\frac{383}{2}} = 219^{191} \equiv 1 \pmod{383}$. Ověření platnosti není bez použití výpočetní techniky snadné (i když

je to pořád ještě „na papíře“ vyčíslitelné). Závěrem této části tuto podmínku ověříme s pomocí Legendreova symbolu daleko snadněji.

DEFINICE. Nechť je p liché prvočíslo. *Legendreův symbol* definujeme předpisem

$$\left(\frac{a}{p}\right) = \begin{cases} 1 & p \nmid a, a \text{ je kvadratický zbytek modulo } p, \\ 0 & p \mid a, \\ -1 & p \nmid a, a \text{ je kvadratický nezbytek modulo } p. \end{cases}$$

PŘÍKLAD. Protože je kongruence $x^2 \equiv 1 \pmod{p}$ řešitelná pro libovolné liché prvočíslo p , je $(1/p) = 1$.

$(-1/5) = 1$, protože kongruence $x^2 \equiv -1 \pmod{5}$ je ekvivalentní s kongruencí $x^2 \equiv 4 \pmod{5}$, jejímiž řešeními jsou $x \equiv \pm 2 \pmod{5}$.

LEMMA. *Nechť p je liché prvočíslo, $a, b \in \mathbb{Z}$ libovolná. Pak platí:*

1. $\left(\frac{a}{p}\right) \equiv a^{\frac{p-1}{2}} \pmod{p}$.
2. $\left(\frac{ab}{p}\right) = \left(\frac{a}{p}\right) \left(\frac{b}{p}\right)$.
3. $a \equiv b \pmod{p} \implies \left(\frac{a}{p}\right) = \left(\frac{b}{p}\right)$.

DŮKAZ. ad 1. Pro $p \mid a$ je tvrzení zřejmé; pokud je a kvadratický zbytek modulo p , pak tvrzení plyne z Věty 27. Z téže věty plyne, že v případě kvadratického nezbytku je $a^{\frac{p-1}{2}} \not\equiv 1 \pmod{p}$. Pak ale, protože $p \mid a^{p-1} - 1 = (a^{\frac{p-1}{2}} - 1)(a^{\frac{p-1}{2}} + 1)$ nutně $p \mid a^{\frac{p-1}{2}} + 1$, tj. $a^{\frac{p-1}{2}} \equiv -1 \pmod{p}$.

ad 2. Podle 1. dostáváme

$$\left(\frac{ab}{p}\right) \equiv (ab)^{\frac{p-1}{2}} = a^{\frac{p-1}{2}} \cdot b^{\frac{p-1}{2}} \equiv \left(\frac{a}{p}\right) \left(\frac{b}{p}\right) \pmod{p}.$$

Protože jsou hodnoty Legendreova symbolu z množiny $\{-1, 0, 1\}$, plyne z kongruence $(ab/p) \equiv (a/p)(b/p) \pmod{p}$ přímo rovnost.

ad 3. Zřejmé z definice. \square

DŮSLEDEK. 1. V libovolné redukované soustavě zbytků modulo p je stejný počet kvadratických zbytků a nezbytků.

2. Součin dvou kvadratických zbytků je zbytek, součin dvou nezbytků je zbytek, součin zbytku a nezbytku je nezbytek.

3. $(-1/p) = (-1)^{\frac{p-1}{2}}$, tj. kongruence $x^2 \equiv -1 \pmod{p}$ je řešitelná právě tehdy, když $p \equiv 1 \pmod{4}$.

DŮKAZ. ad 1. Kvadratické zbytky získáme tak, že všechny prvky redukované soustavy zbytků umocníme na druhou. Těchto prvků je $p-1$, přitom druhé mocniny 2 prvků jsou spolu kongruentní právě tehdy, když je součet těchto prvků násobkem p . Máme tedy právě $\frac{p-1}{2}$ kvadratických zbytků, a tedy rovněž $p-1 - \frac{p-1}{2} = \frac{p-1}{2}$ kvadratických nezbytků modulo p . Předpoklad, že p je prvočíslo, je podstatný – pro složená čísla je kvadratických nezbytků více než zbytků (viz dále část o Jacobiho symbolu).

ad 2. Tvrzení je zřejmé z předchozího lemmatu.

ad 3. Zřejmé. □

Již s využitím těchto základních tvrzení o hodnotách Legendreova symbolu jsme schopni dokázat větu o nekonečnosti počtu prvočísel tvaru $4k + 1$.

TVRZENÍ 4.6. *Prvočísel tvaru $4k + 1$ je nekonečně mnoho.*

DŮKAZ. Sporem. Předpokládejme, že p_1, p_2, \dots, p_l jsou všechna prvočísla tvaru $4k + 1$ a uvažme číslo $N = (2p_1 \cdots p_l)^2 + 1$. Toto číslo je opět tvaru $4k + 1$. Pokud je N prvočíslo, jsme hotovi (protože je jistě větší než kterékoli z p_1, p_2, \dots, p_l), pokud je složené, musí existovat prvočíslo p , dělící N . Zřejmě přitom žádné z prvočísel $2, p_1, p_2, \dots, p_l$ není dělitelem N , proto stačí dokázat, že p je rovněž tvaru $4k + 1$. Protože ale $(2p_1 \cdots p_l)^2 \equiv -1 \pmod{p}$, dostáváme, že $(-1/p) = 1$, a to platí právě tehdy, je-li $p \equiv 1 \pmod{4}$. □

Nyní odvodíme další pravidla pro výpočet Legendreova symbolu.

Uvažujme množinu S nejmenších zbytků (v absolutní hodnotě) modulo p . Je-li p prvočíslo, $a \in \mathbb{Z}$, $p \nmid a$, pak označíme $\mu_p(a)$ počet záporných nejmenších zbytků (v absolutní hodnotě) čísel

$$1 \cdot a, 2 \cdot a, \dots, \frac{p-1}{2} \cdot a,$$

tj. pro každé z těchto čísel určíme, se kterým číslem z množiny S je kongruentní a spočítáme počet záporných z nich.

POZNÁMKA. Obvykle budou p a a zafixované, potom budeme místo $\mu_p(a)$ psát jen μ .

PŘÍKLAD. Vypočtete hodnotu μ pro $p = 11$, $a = 3$.

ŘEŠENÍ. $S = \{-5, -4, -3, -2, -1, 1, 2, 3, 4, 5\}$. Protože $1 \cdot 3 \equiv 3$, $2 \cdot 3 \equiv -5$, $3 \cdot 3 \equiv -2$, $4 \cdot 3 \equiv 1$, $5 \cdot 3 \equiv 4 \pmod{11}$, dostáváme $\mu = 2$.

LEMMA (Gaussovo). *Je-li p liché prvočíslo, $a \in \mathbb{Z}$, $p \nmid a$, pak*

$$\left(\frac{a}{p}\right) = (-1)^\mu.$$

DŮKAZ. Pro každé $i \in \{1, 2, \dots, \frac{p-1}{2}\}$ určíme $m_i \in \{1, 2, \dots, \frac{p-1}{2}\}$ tak, že $i \cdot a \equiv \pm m_i \pmod{p}$. Snadno se vidí, že pokud $k, l \in \{1, 2, \dots, \frac{p-1}{2}\}$ jsou různá, jsou různé i hodnoty m_k, m_l ($m_k = m_l \implies k \cdot a \equiv \pm l \cdot a \pmod{p} \implies k \equiv \pm l \pmod{p}$, což nelze jinak, než že $k = l$).

Proto splývají množiny $\{1, 2, \dots, \frac{p-1}{2}\}$ a $\{m_1, m_2, \dots, m_{\frac{p-1}{2}}\}$. Vynásobením kongruencí

$$1 \cdot a \equiv \pm m_1 \pmod{p}$$

$$2 \cdot a \equiv \pm m_2 \pmod{p}$$

.....

$$\frac{p-1}{2} \cdot a \equiv \pm m_{\frac{p-1}{2}} \pmod{p}$$

dostáváme

$$\frac{p-1}{2}! \cdot a^{\frac{p-1}{2}} \equiv (-1)^\mu \cdot \frac{p-1}{2}! \pmod{p}$$

(mezi pravými stranami je jich právě μ záporných). Po vydělení obou stran číslem $((p-1)/2)!$ dostáváme díky vztahu $(a/p) \equiv a^{\frac{p-1}{2}} \pmod{p}$ požadované tvrzení. \square

S využitím Gaussova lemmatu dokážeme hlavní větu této části, tzv. *zákon kvadratické reciprocity*.

VĚTA 32. *Nechť p, q jsou lichá prvočísla. Pak*

$$1. \left(\frac{-1}{p}\right) = (-1)^{\frac{p-1}{2}}$$

$$2. \left(\frac{2}{p}\right) = (-1)^{\frac{p^2-1}{8}}$$

$$3. \left(\frac{a}{p}\right) = \left(\frac{p}{a}\right) \cdot (-1)^{\frac{p-1}{2} \frac{a-1}{2}}$$

DŮKAZ. Věta se v tomto tvaru uvádí zejména proto, že pomocí těchto tří vztahů a základních pravidel pro úpravy Legendreova symbolu jsme schopni vypočítat hodnotu (a/p) pro libovolné celé číslo a . První část tvrzení již máme dokázáno, v dalším nejprve odvodíme mezivýsledek, který využijeme k důkazu zbylých částí. Poznamenejme rovněž, že v literatuře existuje mnoho různých důkazů této věty (v roce 2010 uváděl F. Lemmermeyer 233 důkazů), obvykle ovšem využívajících (zejména u těch stručnějších z nich) hlubších znalostí z algebraické teorie čísel.

Nechť je dále $a \in \mathbb{Z}$, $p \nmid a$, $k \in \mathbb{N}$ a nechť $[x]$ (resp. $\langle x \rangle$) značí celou (resp. necelou) část reálného čísla x . Pak

$$\left[\frac{2ak}{p}\right] = \left[2\left[\frac{ak}{p}\right] + 2\left\langle\frac{ak}{p}\right\rangle\right] = 2\left[\frac{ak}{p}\right] + \left[2\left\langle\frac{ak}{p}\right\rangle\right].$$

Tento výraz je lichý právě tehdy, když je $\langle \frac{ak}{p} \rangle > \frac{1}{2}$, tj. právě tehdy, je-li nejmenší zbytek (v absolutní hodnotě) čísla ak modulo p záporný (zde by měl pozorný čtenář zaznamenat návrat od výpočtů zdánlivě nesouvisejících výrazů k podmínkám souvisejícím s Legendreovým symbolem).

Proto je

$$\left(\frac{a}{p}\right) = (-1)^\mu = (-1)^{\sum_{k=1}^{\frac{p-1}{2}} \left[\frac{2ak}{p}\right]}.$$

Je-li navíc a **liché**, je $a + p$ číslo sudé a dostáváme

$$\begin{aligned} \left(\frac{2a}{p}\right) &= \left(\frac{2a + 2p}{p}\right) = \left(\frac{4\frac{a+p}{2}}{p}\right) = \left(\frac{2}{p}\right)^2 \cdot \left(\frac{\frac{a+p}{2}}{p}\right) = \\ &= (-1)^{\sum_{k=1}^{\frac{p-1}{2}} \left[\frac{(a+p)k}{p}\right]} = (-1)^{\sum_{k=1}^{\frac{p-1}{2}} \left[\frac{ak}{p}\right]} \cdot (-1)^{\sum_{k=1}^{\frac{p-1}{2}} k}. \end{aligned}$$

Celkem tak dostáváme (pro liché a)

$$\left(\frac{2}{p}\right) \cdot \left(\frac{a}{p}\right) = (-1)^{\sum_{k=1}^{\frac{p-1}{2}} \left[\frac{ak}{p}\right]} \cdot (-1)^{\frac{p^2-1}{8}}, \quad (28)$$

což pro $a = 1$ dává požadované tvrzení z bodu 2.

Podle již dokázané části 2 a ze vztahu (28) dostáváme pro lichá čísla a

$$\left(\frac{a}{p}\right) = (-1)^{\sum_{k=1}^{\frac{p-1}{2}} \left[\frac{ak}{p}\right]}.$$

Uvažme nyní pro daná prvočísla $p \neq q$ množinu

$$T = \{q \cdot x; x \in \mathbb{Z}, 1 \leq x \leq (p-1)/2\} \times \{p \cdot y; y \in \mathbb{Z}, 1 \leq y \leq (q-1)/2\}.$$

Zřejmě je $|T| = \frac{p-1}{2} \cdot \frac{q-1}{2}$ a ukážeme, že rovněž

$$(-1)^{|T|} = (-1)^{\sum_{k=1}^{\frac{p-1}{2}} \left[\frac{pk}{q}\right]} \cdot (-1)^{\sum_{k=1}^{\frac{p-1}{2}} \left[\frac{qk}{p}\right]}, \quad (29)$$

čímž budeme vzhledem k předchozímu hotovi.

Protože pro žádná x, y z přípustného rozsahu nemůže nastat rovnost $qx = py$, můžeme množinu T rozložit na dvě disjunktní podmnožiny T_1 a T_2 tak, že $T_1 = T \cap \{[u, v]; u, v \in \mathbb{Z}, u < v\}$, $T_2 = T \setminus T_1$. Zřejmě je T_1 počet dvojic $[qx, py]$, kde $x < \frac{p}{q}y$. Protože $\frac{p}{q}y \leq \frac{p}{q} \cdot \frac{q-1}{2} < \frac{p}{2}$, je $[\frac{p}{q}y] \leq \frac{p-1}{2}$. Pro pevné y tedy v T_1 leží právě ty dvojice $[qx, py]$, pro které $1 \leq x \leq [\frac{p}{q}y]$, a tedy $|T_1| = \sum_{y=1}^{(q-1)/2} [\frac{p}{q}y]$. Analogicky $|T_2| = \sum_{x=1}^{(p-1)/2} [\frac{q}{p}x]$.

Proto $\left(\frac{p}{q}\right) = (-1)^{|T_1|}$ a $\left(\frac{q}{p}\right) = (-1)^{|T_2|}$ a zákon kvadratické reciprocity je dokázán. \square

DŮSLEDEK. 1. -1 je kvadratický zbytek pro prvočísla p splňující $p \equiv 1 \pmod{4}$ a nezbytek pro prvočísla splňující $p \equiv 3 \pmod{4}$.

2. 2 je kvadratický zbytek pro prvočísla p splňující $p \equiv \pm 1 \pmod{8}$ a nezbytek pro prvočísla splňující $p \equiv \pm 3 \pmod{8}$.

3. Je-li $p \equiv 1 \pmod{4}$ nebo $q \equiv 1 \pmod{4}$, je $(p/q) = (q/p)$, jinak (tj. $p \equiv q \equiv 3 \pmod{4}$) je $(p/q) = -(q/p)$.

PŘÍKLAD. Určete $\left(\frac{79}{101}\right)$.

ŘEŠENÍ.

$$\left(\frac{79}{101}\right) = \left(\frac{101}{79}\right)$$

neboť 101 dává po dělení 4 zbytek 1

$$= \left(\frac{22}{79}\right)$$

$$= \left(\frac{2}{79}\right) \cdot \left(\frac{11}{79}\right)$$

$$= \left(\frac{11}{79}\right)$$

neboť 79 dává po dělení 8 zbytek -1

$$= (-1) \left(\frac{79}{11}\right)$$

neboť 11 i 79 dávají po dělení 4 zbytek 3

$$= (-1) \left(\frac{2}{11}\right) = 1$$

neboť 11 dává po dělení 8 zbytek 3

4.7. Jacobiho symbol. Vyčíslení Legendreova symbolu (jak jsme viděli i v předchozím příkladu) umožňuje používat zákon kvadratické reciprocity jen na prvočísla a nutí nás tak provádět faktorizaci čísel na prvočísla, což je výpočetně velmi náročná operace. Toto lze obejít rozšířením definice Legendreova symbolu na tzv. *Jacobiho symbol* s podobnými vlastnostmi.

DEFINICE. Necht' $a \in \mathbb{Z}$, $b \in \mathbb{N}$, $2 \nmid b$. Necht' $b = p_1 p_2 \cdots p_k$ je rozklad b na (lichá) prvočísla (výjimečně neseskupujeme stejná prvočísla do mocniny, ale vypisujeme každé zvlášť, např. $135 = 3 \cdot 3 \cdot 3 \cdot 5$). Symbol

$$\left(\frac{a}{b}\right) = \left(\frac{a}{p_1}\right) \cdot \left(\frac{a}{p_2}\right) \cdots \left(\frac{a}{p_k}\right)$$

se nazývá *Jacobiho symbol*.

Dále ukážeme, že Jacobiho symbol má podobné vlastnosti jako Legendreův symbol (s jednou podstatnou odchylkou). Neplatí totiž obecně, že z $(a/b) = 1$ plyne řešitelnost kongruence $x^2 \equiv a \pmod{b}$.

PŘÍKLAD.

$$\left(\frac{2}{15}\right) = \left(\frac{2}{3}\right) \cdot \left(\frac{2}{5}\right) = (-1) \cdot (-1) = 1$$

a přitom kongruence

$$x^2 \equiv 2 \pmod{15}$$

není řešitelná (není totiž řešitelná kongruence $x^2 \equiv 2 \pmod{3}$ a není ani řešitelná kongruence $x^2 \equiv 2 \pmod{5}$).

TVRZENÍ 4.7. *Nechť $b, b' \in \mathbb{N}$ jsou lichá, $a, a_1, a_2 \in \mathbb{Z}$ libovolná. Pak platí:*

1. $a_1 \equiv a_2 \pmod{b} \implies \left(\frac{a_1}{b}\right) = \left(\frac{a_2}{b}\right)$,
2. $\left(\frac{a_1 a_2}{b}\right) = \left(\frac{a_1}{b}\right) \left(\frac{a_2}{b}\right)$,
3. $\left(\frac{a}{bb'}\right) = \left(\frac{a}{b}\right) \left(\frac{a}{b'}\right)$.

LEMMA. *Bud'ť $a, b \in \mathbb{N}$ lichá. Pak platí*

1. $\frac{ab-1}{2} \equiv \frac{a-1}{2} + \frac{b-1}{2} \pmod{2}$,
2. $\frac{a^2 b^2 - 1}{8} \equiv \frac{a^2 - 1}{8} + \frac{b^2 - 1}{8} \pmod{2}$.

DŮSLEDEK. *Pro $a_1, \dots, a_m \in \mathbb{N}$ lichá platí*

1. $\sum_{k=1}^m \frac{a_k - 1}{2} \equiv \frac{\prod_{k=1}^m a_k - 1}{2} \pmod{2}$,
2. $\sum_{k=1}^m \frac{a_k^2 - 1}{8} \equiv \frac{\prod_{k=1}^m a_k^2 - 1}{8} \pmod{2}$.

VĚTA 33. *Nechť $a, b \in \mathbb{N}$ jsou lichá. Pak*

1. $\left(\frac{-1}{a}\right) = (-1)^{\frac{a-1}{2}}$,
2. $\left(\frac{2}{a}\right) = (-1)^{\frac{a^2-1}{8}}$,
3. $\left(\frac{a}{b}\right) \left(\frac{b}{a}\right) = (-1)^{\frac{a-1}{2} \frac{b-1}{2}}$.

DŮKAZ. Snadný. □

4.8. Aplikace Legendreova a Jacobiho symbolu. Primární motivací k zavedení Jacobiho symbolu byla potřeba vyčíslení Legendreova symbolu (a tedy rozhodnutí o řešitelnosti kvadratických kongruencí) bez nutnosti rozkladu čísel na prvočísla. Ukažme si proto příklad takového výpočtu.

[Home Page](#)

[Title Page](#)

[Contents](#)

Page 106 of 175

[Go Back](#)

[Full Screen](#)

[Close](#)

[Quit](#)

PŘÍKLAD. Rozhodněte o řešitelnosti kongruence $x^2 \equiv 219 \pmod{383}$.

ŘEŠENÍ. 383 je prvočíslo, proto bude kongruence řešitelná, bude-li Legendreův symbol $(219/383) = 1$.

$$\left(\frac{219}{383}\right) = -\left(\frac{383}{219}\right) \quad (\text{Jacobi}) \text{ 383 i 219 dávají po dělení 4 zbytek 3}$$

$$= -\left(\frac{164}{219}\right)$$

$$= -\left(\frac{41}{219}\right)$$

$$164 = 2^2 \cdot 41$$

$$= -\left(\frac{219}{41}\right)$$

(Jacobi) neboť 41 dává po dělení 4 zbytek 1

$$= -\left(\frac{14}{41}\right)$$

$$= -\left(\frac{2}{41}\right) \left(\frac{7}{41}\right)$$

$$= -\left(\frac{7}{41}\right)$$

neboť 41 dává pod dělení 8 zbytek 1

$$= -\left(\frac{41}{7}\right)$$

neboť 41 dává pod dělení 4 zbytek 1

$$= -\left(\frac{-1}{7}\right) = 1$$

neboť 7 dává po dělení 4 zbytek 3.

Další aplikací je v jistém smyslu opačná otázka: *Pro která prvočísla je dané číslo a kvadratickým zbytkem?* (tuto otázku již umíme odpovědět např. pro $a = 2$). Prvním krokem je zodpovězení této otázky pro prvočísla.

VĚTA 34. *Nechť q je liché prvočísllo.*

- *je-li $q \equiv 1 \pmod{4}$, pak je q kvadratický zbytek modulo ta prvočísla p , která splňují $p \equiv r \pmod{q}$, kde r je kvadratický zbytek modulo q .*
- *je-li $q \equiv 3 \pmod{4}$, pak je q kvadratický zbytek modulo ta prvočísla p , která splňují $p \equiv \pm b^2 \pmod{4q}$, kde b je liché a nesoudělné s q .*

DŮKAZ. První tvrzení plyne triviálně ze zákona kvadratické reciprocity. Nechť tedy $q \equiv 3 \pmod{4}$, tj. $(q/p) = (-1)^{\frac{p-1}{2}}(p/q)$. Nechť nejprve $p \equiv +b^2 \pmod{4q}$, kde b je liché. Pak $p \equiv b^2 \equiv 1 \pmod{4}$ a $p \equiv b^2 \pmod{q}$. Tedy $(-1)^{\frac{p-1}{2}} = 1$ a $(p/q) = 1$, odkud $(q/p) = 1$. Je-li nyní $p \equiv -b^2 \pmod{4q}$, pak obdobně $p \equiv -b^2 \equiv 3 \pmod{4}$ a $p \equiv -b^2 \pmod{q}$. Tedy $(-1)^{\frac{p-1}{2}} = -1$ a $(p/q) = -1$, odkud opět $(q/p) = 1$.

Obráceně, mějme $(q/p) = 1$. Máme dvě možnosti – buď $(-1)^{\frac{p-1}{2}} = 1$ a $(p/q) = 1$, nebo $(-1)^{\frac{p-1}{2}} = -1$ a $(p/q) = -1$. V prvním případě je $p \equiv 1 \pmod{4}$ a existuje b tak, že $p \equiv b^2 \pmod{q}$ (lze přitom předpokládat, že b liché). Pak ale $b^2 \equiv 1 \equiv p \pmod{4}$ a celkem $p \equiv b^2 \pmod{4q}$. V druhém případě je $p \equiv 3 \pmod{4}$ a existuje b liché tak, že $p \equiv -b^2 \pmod{q}$. Tedy $-b^2 \equiv 3 \equiv p \pmod{4}$ a celkem $p \equiv -b^2 \pmod{4q}$. \square

PŘÍKLAD. Určete modulo která prvočísla je

- a) 3
- b) -3
- c) 6

kvadratickým zbytkem.

Následující tvrzení ukazuje, že pokud je modul kvadratické kongruence prvočíslo splňující $p \equiv 3 \pmod{4}$, pak umíme nejen rozhodnout o řešitelnosti kongruenci, ale rovněž popsat všechna řešení.

TVRZENÍ 4.8. *Nechť $p \equiv 3 \pmod{4}$, $a \in \mathbb{Z}$ splňují $(a/p) = 1$. Pak má kongruence $x^2 \equiv a \pmod{p}$ řešení*

$$x \equiv \pm a^{\frac{p+1}{4}} \pmod{p}.$$

DŮKAZ. Ověříme snadno zkouškou

$$\left(a^{\frac{p+1}{4}}\right)^2 \equiv a^{\frac{p+1}{2}} \equiv a \cdot \left(\frac{a}{p}\right) \equiv a \pmod{p}.$$

□

Pro dokreslení obrazu o kvadratických zbytcích a nezbytcích formulujeme ještě jedno tvrzení (pro nepřiliš obtížný důkaz euklidovského typu viz [3]).

VĚTA 35. *Nechť $a \in \mathbb{N}$ není druhou mocninou. Pak existuje nekonečně mnoho prvočísel, pro která je a kvadratickým nezbytkem.*

[Home Page](#)

[Title Page](#)

[Contents](#)

Page 110 of 175

[Go Back](#)

[Full Screen](#)

[Close](#)

[Quit](#)

5. Aplikace teorie čísel

5.1. Výpočetní aspekty teorie čísel. V mnoha praktických úlohách využívajících výsledky teorie čísel je zapotřebí umět rychle provést jeden či více z následujících výpočtů:

- (1) běžné aritmetické operace (součet, součin, dělení se zbytkem) na celých číslech,
- (2) zbytek mocniny celého čísla a na přirozené číslo n po dělení daným m .
- (3) inverzi celého čísla a modulo $m \in \mathbb{N}$,
- (4) největší společný dělitel dvou celých čísel (a případně koeficienty do Bezoutovy rovnosti),
- (5) rozhodnout o daném čísle, je-li prvočíslo nebo složené,
- (6) v případě složenosti rozložit dané číslo na součin prvočísel.

Základní aritmetické operace se i na velkých číslech obvykle provádějí obdobně jako jsme se to učili na základní a střední škole, kdy umíme sčítat v *lineárním*, násobit a dělit se zbytkem v *kvadratickém* čase. Pro **násobení**, které je základem mnoha dalších operací, existují asymptoticky rychlejší algoritmy (typu *rozděl a panuj*) - např. první takový Karatsubův (1960) časové náročnosti $\Theta(n^{\log_2 3})$ nebo algoritmus Schönhage-Strassenův (1971) časové náročnosti $\Theta(n \log n \log \log n)$, který využívá tzv. Fast Fourier Transform. Ten je ale přes svou asymptotickou

převahu výhodný až pro násobení čísel majících alespoň desítky tisíc cifer (a používá se tak např. v GIMPS).

Pěkný přehled je např. na http://en.wikipedia.org/wiki/Computational_complexity_of_mathematical_operations

GCD a modulární inverze. Jak už jsme ukazovali dříve, výpočet řešení kongruence $a \cdot x \equiv 1 \pmod{m}$ s neznámou x lze snadno (díky Bezoutově větě) převést na výpočet největšího společného dělitele čísel a a m a na hledání koeficientů k, l do Bezoutovy rovnosti $k \cdot a + l \cdot m = 1$ (nalezené k je pak onou hledanou inverzí a modulo m).

```
function extended_gcd(a, m)
  if m == 0
    return (1, 0)
  else
    (q, r) := divide (a, m)
    (k, l) := extended_gcd(m, r)
    return (l, k - q * l)
```

Podrobná analýza (viz např. [Knuth] nebo [Wiki]) ukazuje, že tento algoritmus je **kvadratické** časové složitosti.

Modulární umocňování je, jak jsme již viděli dříve, velmi využívaná operace mj. při ověřování, zda je dané číslo prvočíslo nebo číslo složené. Jedním z efektivních algoritmů je tzv. **modulární umocňování zprava doleva**:

```
function modular_pow(base, exponent, modulus)
    result := 1
    while exponent > 0
        if (exponent mod 2 == 1):
            result := (result * base) mod modulus
        exponent := exponent >> 1
        base = (base * base) mod modulus
    return result
```

Algoritmus modulárního umocňování je založen na myšlence, že např. při počítání $2^{64} \pmod{1000}$

- není třeba nejprve počítat 2^{64} a poté jej vydělit se zbytkem číslem 1000, ale lépe je postupně násobit „dvojky“ a kdykoliv je výsledek větší než 1000, provést redukci modulo 1000,
- ale zejména, že není třeba provádět takové množství násobení (v tomto případě 63 naivních násobení je možné nahradit pouze šesti umocněními

na druhou, neboť

$$2^{64} = (((((2^2)^2)^2)^2)^2)^2.$$

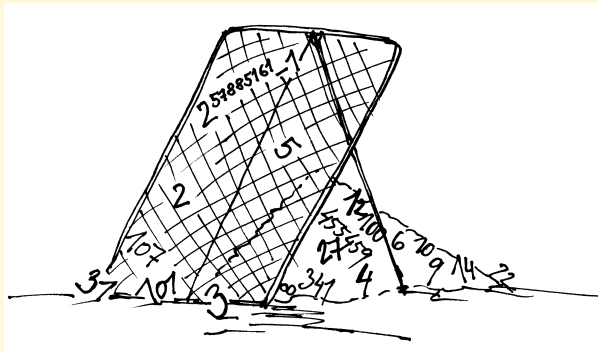
PŘÍKLAD (Ukázka průběhu algoritmu). Vypočtěme $2^{560} \pmod{561}$. Protože $560 = (1000110000)_2$, dostaneme uvedeným algoritmem

exponent	base	result	exp's last digit
560	2	1	0
280	4	1	0
140	16	1	0
70	256	1	0
35	460	1	1
17	103	460	1
8	511	256	0
4	256	256	0
2	460	256	0
1	103	256	1
0	511	1	0

A tedy $2^{560} \equiv 1 \pmod{561}$.

V průběhu algoritmu se pro každou binární číslici exponentu provede umocnění základu na druhou modulo n (což je operace proveditelná v nejhůře kvadratickém čase), a pro každou „jedničku“ v binárním zápisu navíc provede jedno násobení.

Celkově jsme tedy schopni provést modulární umocňování nejhůře v **kubickém** čase.

5.2. Testy na složenost. Přestože platí základní věta aritmetiky, která nám garantuje, že každé přirozené číslo se dá jednoznačným způsobem rozložit na součin prvočísel, praktické nalezení tohoto rozkladu je obvykle velmi výpočetně náročná operace, obvykle prováděná v několika krocích:

- (1) nalezení všech dělitelů nepřevyšujících určitou hranici (metodou pokusného dělení všemi prvočísly až do této hranice, typicky je touto hranicí cca 10^6)
- (2) otestování zbylého faktoru na složenosti (tzv. test na složenost, testující některou nutnou podmínku prvočíselnosti)

- a) pokud test složenosti prohlásil, že zkoumané číslo je asi prvočíslo, pak testem na prvočíselnost ověřit, že je to opravdu prvočíslo.
- b) pokud test složenosti prohlásil, že zkoumané číslo je složené, pak nalézt netriviálního dělitele.

Takto je posloupnost kroků prováděna z toho důvodu, že jednotlivé algoritmy mají postupně (výrazně) rostoucí časovou složitost. V roce 2002 Agrawal, Kayal a Saxena publikovali algoritmus, který testuje prvočíselnost v polynomiálním čase, prakticky je ale zatím stále efektivnější používat výše uvedený postup.

Takzvané testy na složenost testují některou nutnou podmínku prvočíselnosti. Nejjednodušší takovou podmínkou je Malá Fermatova věta.

TVRZENÍ 5.1. *Fermatův test Existuje-li pro dané N nějaké $a \not\equiv 0 \pmod{N}$ takové, že $a^{N-1} \not\equiv 1 \pmod{N}$, pak N není prvočíslo.*

Bohužel nemusí být pro dané složené N snadné najít takové a , že Fermatův test odhalí složenost N ; pro některá výjimečná N dokonce jediná taková a jsou ta soudělná s N ; jejich nalezení je tedy ekvivalentní s nalezením dělitele, a tedy i s rozkladem N na prvočísla.

Carmichaelova čísla. Skutečně existují taková nehezká (nebo extrémně hezká?) složená čísla N , která splňují, že pro libovolné a nesoudělné s N platí $a^{N-1} \equiv 1 \pmod{N}$. Taková čísla se nazývají Carmichaelova, nejmenší z nich je $561 = 3 \cdot 11 \cdot 17$

[Home Page](#)[Title Page](#)[Contents](#)

Page 116 of 175

[Go Back](#)[Full Screen](#)[Close](#)[Quit](#)

a teprve v roce 1992 se podařilo dokázat, že jich je dokonce nekonečně mnoho (v [OEIS](#) jde o posloupnost A002997: 561, 1105, 1729, 2465, 2821, ...).

PŘÍKLAD. Dokážeme, že 561 je Carmichaelovo, tj. že pro každé $a \in \mathbb{N}$, které je nesoudělné s $3 \cdot 11 \cdot 17$, platí $a^{560} \equiv 1 \pmod{561}$.

Z vlastností kongruencí víme, že stačí dokázat tuto kongruenci modulo 3, 11 i 17. To ale dostaneme přímo z Malé Fermatovy věty, protože takové a splňuje $a^2 \equiv 1 \pmod{3}$, $a^{10} \equiv 1 \pmod{11}$, $a^{16} \equiv 1 \pmod{17}$, přičemž 2, 10 i 16 dělí 560 (viz též Korseltovo kritérium).

VĚTA 36 (Korseltovo kritérium). *Složené číslo n je Carmichaelovým číslem, právě když je nedělitelné čtvercem (square-free) a pro všechna prvočísla p dělicí n platí $p - 1 \mid n - 1$.*

PŘÍKLAD. Dokažte, že čísla 2465 a 2821 jsou Carmichaelova.

Eulerův test (též Euler-Jacobi, Solovay-Strassen). Fermatův test lze zlepšit s využitím kvadratických zbytků na Eulerův test, ale výše zmíněný problém se ani tak zcela neodstraní.

TVRZENÍ 5.2 (Eulerův test). *Je-li N prvočíslo a $a \in \mathbb{Z}$, $N \nmid a$, pak*

$$a^{\frac{N-1}{2}} \equiv (a/N) \pmod{N}.$$

PŘÍKLAD. Uvažme³ $a = 5$: Pak $5^{280} \equiv 1 \pmod{3}$, $5^{280} \equiv 1 \pmod{11}$, přitom $5^{280} \equiv -1 \pmod{17}$, proto určitě $5^{280} \not\equiv \pm 1 \pmod{561}$. Zde došlo k tomu, že neplatilo $a^{\frac{N-1}{2}} \equiv \pm 1 \pmod{N}$, proto ani nebylo třeba testovat hodnotu Jacobiho symbolu, často ale právě Eulerův test může odhalit složené číslo i v případě, kdy tato mocnina je rovna ± 1 .

PŘÍKLAD. Test, zda $a^{\frac{N-1}{2}} \equiv \pm 1 \pmod{N}$, neodhalí například $N = 1729 = 7 \cdot 13 \cdot 19$, neboť $\frac{N-1}{2} = 864 = 2^5 \cdot 3^3$ je dělitelné 6, 12 i 18 a tedy z Fermatovy věty plyne, že pro všechna celá čísla a nesoudělná s N platí $a^{\frac{N-1}{2}} \equiv 1 \pmod{N}$.

Přitom ale pro $a = 11$ dostaneme $\left(\frac{11}{1729}\right) = -1$ a Eulerův test tedy složenost čísla 1729 odhalí.

Poznamenejme, že hodnotu Legendreova nebo Jacobiho symbolu $\left(\frac{a}{n}\right)$ lze díky zákonu kvadratické reciprocity spočítat v lepším než kubickém čase.

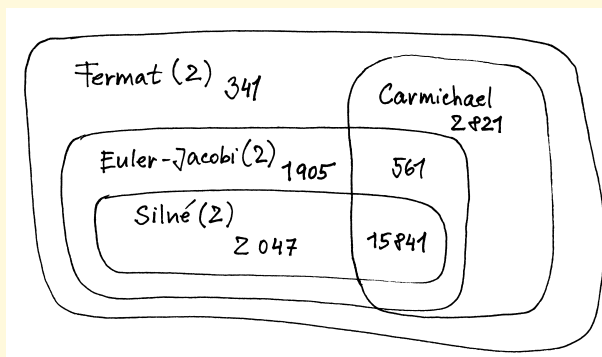
DEFINICE (Pseudoprvočísla). Složené číslo n se nazývá **pseudoprvočísl**, pokud projde testem na složenost a není jím odhaleno jako složené. Máme tak

- (1) Fermatova pseudoprvočísla o základu a
- (2) Eulerova pseudoprvočísla

³Testování by selhalo už pro $a = 3$, ale to je dělitel, my chceme ukázat, že test může uspět i bez nalezení dělitele.

- (3) silná (strong) pseudoprvočísla o základu a , pokud projdou následujícím testem na složenost.

TVRZENÍ 5.3 (Test na složenost – zesílení Malé Fermatovy věty). *Nechť p je liché prvočíslo. Pišme $p - 1 = 2^t \cdot q$, kde t je přirozené číslo a q je liché. Pak pro každé celé číslo a nedělitelné p buď platí $a^q \equiv 1 \pmod{p}$ nebo existuje $e \in \{0, 1, \dots, t - 1\}$ splňující $a^{2^e q} \equiv -1 \pmod{p}$.*

Ukazuje se, že tento snadný test výrazně zesiluje schopnost rozpoznávat složená čísla. Nejmenší silné pseudoprvočíslo o základu 2 je 2047 (přitom nejmenší Fermatovo o základu 2 bylo již 341) a při otestování základů 2, 3 a 5 dostaneme nejmenší pseudoprvočíslo 25326001. Jinými slovy, pokud nám stačí testovat pouze čísla do

$2 \cdot 10^7$, pak stačí tento test na složenost provést pouze pro základy 2, 3 a 5. Pokud číslo není odhaleno jako složené, pak je určitě prvočíslem.

Na druhou stranu, bylo dokázáno, že žádná konečná báze není dostatečná.

Test Millera a Rabina je praktickou aplikací předchozího testu, kdy jsme navíc schopni omezit pravděpodobnost neúspěchu.

VĚTA 37. *Nechť $N > 10$ je liché složené číslo. Pišme $N - 1 = 2^t \cdot q$, kde t je přirozené číslo a q je liché. Pak nejvýše čtvrtina z čísel množiny $\{a \in \mathbb{Z}; 1 \leq a < N, (a, N) = 1\}$ splňuje následující podmínku:*

$$a^q \equiv 1 \pmod{N}$$

nebo existuje $e \in \{0, 1, \dots, t - 1\}$ splňující

$$a^{2^e q} \equiv -1 \pmod{N}.$$

V praktických implementacích se obvykle testuje cca 20 náhodných základů (příp. nejmenších prvočíselných základů). V takovém případě dostáváme z předchozí věty, že pravděpodobnost neodhalení složeného čísla je menší než 2^{-40} .

Časová náročnost algoritmu je asymptoticky stejná jako složitost modulárního umocňování, tedy nejhůře kubická. Je ale třeba si uvědomit, že test je nedeterministický a spolehlivost jeho deterministické verze závisí na tzv. zobecněné Riemannově hypotéze (GRH).

5.3. Testy na prvočíselnost. Testy na prvočíselnost přicházejí na řadu obvykle ve chvíli, kdy testy na složenost prohlásí, že jde *pravděpodobně o prvočíslo*, případně se provádějí rovnou u speciálních typů čísel. Uveďme nejprve přehled nejznámějších testů.

- (1) AKS (2002) – obecný polynomiální test na prvočísla
- (2) Pocklington-Lehmerův test – test na prvočíselnost subexponenciální složitosti
- (3) Lucas-Lehmerův test – test prvočíselnosti pro Mersenneho čísla
- (4) Pépinův test (1877) – test prvočíselnosti pro Fermatova čísla
- (5) ECPP - test prvočíselnosti založený na tzv. eliptických křivkách

Speciální testy – Mersenneho čísla.

TVRZENÍ 5.4 (Lucas-Lehmerův test). *Definujme posloupnost $(s_n)_{n=0}^{\infty}$ rekurzivně předpisem $s_0 = 4, s_{n+1} = s_n^2 - 2$.*

Pak je číslo $M_p = 2^p - 1$ prvočíslo, právě tehdy, když M_p dělí s_{p-2} .

// Determine if $M_p = 2^p - 1$ is prime

Lucas–Lehmer(p)

var $s = 4$

var $M = 2^p - 1$

repeat $p - 2$ times:

$s = s^2 - 2 \pmod{M}$


```
if s = 0 return PRIME else return COMPOSITE
```

Časová složitost testu je asymptoticky stejná jako v případě Miller-Rabinova testu, v konkrétních případech je ale efektivnější.

Speciální testy – Fermatova čísla. Fermatova čísla jsou čísla tvaru $F_n = 2^{2^n} + 1$. Pierre de Fermat v 17. století vyslovil hypotézu, že všechna čísla tohoto tvaru jsou prvočísla (zřejmě veden snahou zobecnit pozorování pro $F_0 = 3, F_1 = 5, F_2 = 17, F_3 = 257$ a $F_4 = 65537$). V 18. století ale Leonhard Euler zjistil, že $F_5 = 641 \times 6700417$ a dodnes se nepodařilo nalézt žádné další Fermatovo prvočísla. Vzhledem k rychle rostoucí velikosti těchto čísel je počítání s nimi velmi časově náročné (a ani následující test tak není příliš používán). V současné době nejmenší netestované Fermatovo číslo je F_{33} , které má 2 585 827 973 číslic, a je tak výrazně větší než největší dosud nalezené prvočísla.

TVRZENÍ 5.5 (Pépinův test). Označme $F_n = 2^{2^n} + 1$ tzv. n -té Fermatovo číslo. Pak F_n je prvočísla, právě když

$$3^{\frac{F_n-1}{2}} \equiv -1 \pmod{F_n}.$$

Vidíme, že jde o velmi jednoduchý test, který je vlastně pouze malou částí Eulerova testu na složenost.

DŮKAZ KOREKTNOSTI PÉPINOVA TESTU. Platí-li $3^{\frac{F_n-1}{2}} \equiv -1 \pmod{F_n}$, je nutně $F_n - 1$ řádem čísla 3 modulo F_n , proto je F_n prvočíslo.

Obráceně, necht' je F_n prvočíslo. Z Eulerova kritéria dostáváme, že $3^{\frac{F_n-1}{2}} \equiv \left(\frac{3}{F_n}\right) \pmod{F_n}$, tj. stačí nám určit hodnotu $\left(\frac{3}{F_n}\right)$. To je ale snadné, protože $F_n \equiv 2 \pmod{3}$ a tedy $\left(\frac{F_n}{3}\right) = -1$. Dále $F_n \equiv 1 \pmod{4}$, proto díky zákonu kvadratické reciprocit dostáváme $\left(\frac{3}{F_n}\right) = -1$. \square

Pocklington-Lehmerův test. Na závěr uved' me i obecný test na prvočíselnost, který použijeme, pokud chceme vysokou pravděpodobnost Miller-Rabinova algoritmu proměnit v jistotu (ta jistota je ale relativní – udává se, že pravděpodobnost selhání Miller-Rabinova algoritmu je nižší než HW chyba během výpočtu).

VĚTA 38. *Necht' N je přirozené číslo, $N > 1$. Necht' p je prvočíslo dělící $N - 1$. Předpokládejme dále, že existuje $a_p \in \mathbb{Z}$ tak, že*

$$a_p^{N-1} \equiv 1 \pmod{N} \quad a \left(a_p^{\frac{N-1}{p}} - 1, N \right) = 1.$$

Necht' p^{α_p} je nejvyšší mocnina p dělící $N - 1$. Pak pro každý kladný dělitel d čísla N platí

$$d \equiv 1 \pmod{p^{\alpha_p}}.$$

DŮKAZ VĚTY POCKLINGTONA A LEHMERA. Každý kladný dělitel d čísla N je součinem prvočíselných dělitelů čísla N , větu dokažme pouze pro d prvočíslo.

Podle Fermatovy věty platí $a_p^{d-1} \equiv 1 \pmod{d}$, neboť $(a_p, N) = 1$. Protože $(a_p^{\frac{N-1}{p}} - 1, N) = 1$, platí $a_p^{\frac{N-1}{p}} \not\equiv 1 \pmod{d}$.

Označme e řád a_p modulo d . Pak platí $e \mid d - 1$, $e \mid N - 1$ a $e \nmid \frac{N-1}{p}$.

Kdyby $p^{\alpha_p} \nmid e$, z $e \mid N - 1$ by plynulo $e \mid \frac{N-1}{p}$, spor. Je tedy $p^{\alpha_p} \mid e$, a tedy i $p^{\alpha_p} \mid d - 1$. \square

Užití věty Pocklingtona a Lehmera.

TVRZENÍ 5.6. *Nechť $N \in \mathbb{N}$, $N > 1$. Předpokládejme, že můžeme psát $N - 1 = F \cdot U$, kde $(F, U) = 1$ a $F > \sqrt{N}$, přičemž známe rozklad čísla F na prvočinitele. Pak platí:*

- *jestliže pro každé prvočíslo $p \mid F$ můžeme najít $a_p \in \mathbb{Z}$ z předchozí věty, pak je N prvočíslo;*
- *je-li N prvočíslo, pak pro libovolné prvočíslo $p \mid N - 1$ existuje $a_p \in \mathbb{Z}$ s požadovanými vlastnostmi.*

DŮKAZ. ad 1. Podle Věty je $d \equiv 1 \pmod{p^{\alpha_p}}$ pro všechny prvočíselné faktory F , proto je $d \equiv 1 \pmod{F}$, a tedy $d > \sqrt{N}$.

ad 2. Stačí za a_p zvolit primitivní kořen modulo prvočíslo N (nezávisle na p). \square

POZNÁMKA. Předchozí test v sobě zahrnuje Pépinův test (totiž pro $N = F_n$ máme $p = 2$, kterému vyhovuje svědek prvočíselnosti $a_p = 3$).

5.4. Hledání dělitele. Máme-li testem na složenost potvrzeno, že jde o číslo složené, obvykle chceme najít netriviálního dělitele. Jde ale o výrazně obtížnější úkol (což je na druhé straně výhodné pro RSA a podobné protokoly), proto si k tématu uvedeme jen stručný přehled používaných metod.

- (1) Pokusné dělení – v krajním případě je možné testovat potenciální (prvočíselné) dělitele až do \sqrt{n} , tedy v nejhorším případě vykonáme až $O(\sqrt{n})$ dělení.
- (2) Pollardova ρ -metoda
- (3) Pollardova $p - 1$ metoda
- (4) faktorizace pomocí eliptických křivek
- (5) Metoda kvadratického síta (QS)
- (6) Metoda síta v číselném tělese (NFS)

Podrobnosti viz předmět M8190 *Algoritmy teorie čísel*.

5.5. Kryptografie s veřejným klíčem. Dva hlavní úkoly pro kryptografie s veřejným klíčem (PKC – public key cryptography) jsou zajistit

- šifrování, kdy zprávu **zašifrovanou** veřejným klíčem příjemce není schopen rozšifrovat nikdo kromě něj (resp. držitele jeho soukromého klíče)
- podepisování, kdy integrita zprávy **podepsané** soukromým klíčem odesílatele může být ověřena kýmkoliv s přístupem k veřejnému klíči odesílatele

Nejčastěji používané systémy PKC:

- RSA (šifrování) a odvozený systém pro podepisování zpráv
- Digital signature algorithm (DSA) a varianta založená na eliptických křivkách (ECDSA)
- Rabinův kryptosystém (a podepisování)
- ElGamal kryptosystém (a podepisování)
- Kryptografie eliptických křivek (ECC)
- Diffie-Hellmanův protokol na výměnu klíčů (DH)

Princip digitálního podpisu. Proces podepisování a ověření podpisu zprávy M probíhá obvykle v následujících krocích.

Podepisování

- (1) Vygeneruje se otisk (hash) H_M zprávy pevně stanovené délky (např. 160 nebo 256 bitů).
- (2) Podpis zprávy $S_A(H_M)$ je vytvořen (pomocí dešifrování) z tohoto hashe s nutností znalosti soukromého klíče podepisujícího.
- (3) Zpráva M (případně zašifrovaná veřejným klíčem příjemce) je spolu s podpisem odeslána.

Ověření podpisu

- (1) K přijaté zprávě M se (po jejím případném dešifrování) vygeneruje otisk H'_M
- (2) S pomocí veřejného klíče (deklarovaného) odesílatele zprávy se rekonstruuje původní otisk zprávy $V_A(S_A(H_M)) = H_M$.
- (3) Oba otisky se porovnají $H_M = H'_M$?

RSA *Ron Rivest, Adi Shamir, Leonard Adleman* (1977; C. Cocks, GCHQ – 1973)

- každý účastník A potřebuje dvojici klíčů – veřejný V_A a soukromý S_A
- generování klíčů: zvolí dvě velká prvočísla p, q , vypočte $n = pq$, $\varphi(n) = (p - 1)(q - 1)$ [n je veřejné, ale $\varphi(n)$ nelze snadno spočítat]
- zvolí **veřejný klíč** e a ověří, že $(e, \varphi(n)) = 1$
- např. pomocí Euklidova algoritmu spočítá **tajný klíč** d tak, aby $e \cdot d \equiv 1 \pmod{\varphi(n)}$
- zašifrování numerického *kódu* zprávy M : $C = C_e(M) \equiv M^e \pmod{n}$
- dešifrování šifry C : $OT = D_d(C) \equiv C^d \pmod{n}$

Rabinův kryptosystém je prvním veřejným kryptosystémem, k jehož prolovení je prokazatelně potřeba faktorizovat modul. Uvedeme si jej ve zjednodušené verzi:

- každý účastník A potřebuje dvojici klíčů – veřejný V_A a soukromý S_A

- generování klíčů: A zvolí dvě podobně velká prvočísla $p, q \equiv 3 \pmod{4}$, vypočte $n = pq$.
- $V_A = n, S_A = (p, q)$
- zašifrování numerického *kódu* zprávy M :
 $C = C_e(M) \equiv M^2 \pmod{n}$
- dešifrování šifry C : vypočtou se (čtyři) odmocniny z C modulo n a snadno se otestuje, která z nich byla původní zprávou.

Výpočet druhé odmocniny z C modulo $n = pq$,

kde $p \equiv q \equiv 3 \pmod{4}$.

- vypočti $r = C^{(p+1)/4} \pmod{p}$ a $s = C^{(q+1)/4} \pmod{q}$
- vypočti a, b tak, že $ap + bq = 1$
- polož⁴ $x = (aps + bqr) \pmod{n}$, $y = (aps - bqr) \pmod{n}$
- druhými odmocninami z C modulo n jsou $\pm x, \pm y$.

PŘÍKLAD. V Rabinově kryptosystému Alice zvolila za svůj soukromý klíč $p = 23, q = 31$, veřejným klíčem je pak $n = pq = 713$. Zašifrujte zprávu $m = 327$ pro Alici a ukažte, jak bude Alice tuto zprávu dešifrovat.

ŘEŠENÍ. $c = 692$, kandidáti původní zprávy jsou $\pm 4 \cdot 23 \cdot 14 \pm 3 \cdot 31 \cdot 18 \pmod{713}$.

⁴Uvědomte si, že jde vlastně o aplikaci Čínské zbytkové věty!

Diffie-Hellman key exchange. *Whitfield Diffie, Martin Hellman* (1976; M. Williamson, GCHQ - 1974)

Výměna klíčů pro symetrickou kryptografii bez předchozího kontaktu (tj. náhrada jednorázových klíčů, kurýrů s kufříky, ...).

- Dohoda stran na **prvočísle** p a primitivním kořenu g modulo p (veřejné)
- Alice vybere náhodné a a pošle $g^a \pmod{p}$
- Bob vybere náhodné b a pošle $g^b \pmod{p}$
- Společným klíčem pro komunikaci je $g^{ab} \pmod{p}$.

Kryptosystém ElGamal. Z protokolu DH na výměnu klíčů je odvozen šifrovací algoritmus ElGamal:

- Alice zvolí prvočíslo p spolu s primitivním kořenem g
- Alice zvolí **tajný klíč** x , spočítá $h = g^x \pmod{p}$ a zveřejní **veřejný klíč** (p, g, h)
- šifrování zprávy M : Bob zvolí náhodné y a vypočte $C_1 = g^y \pmod{p}$ a $C_2 = M \cdot h^y \pmod{p}$ a pošle (C_1, C_2)
- dešifrování zprávy: $OT = C_2/C_1^x$

POZNÁMKA. Analogicky jako v případě RSA lze odvodit podepisování.

Eliptické křivky jsou rovinné křivky o rovnici tvaru $y^2 = x^3 + ax + b$ a zajímavé jsou tím, že na jejich bodech lze definovat operace tak, že výslednou strukturou bude komutativní grupa.

Přitom uvedené operace lze efektivně provádět a navíc se ukazuje, že mají (nejen) pro kryptografii zajímavé vlastnosti – srovnatelné bezpečnosti jako RSA lze dosáhnout již s podstatně kratšími klíči. Výhodou je rovněž velké množství použitelných eliptických křivek (a tedy grup různé struktury) podle volby parametru a, b .

Některé protokoly:

- ECDH - přímá varianta DH na eliptické křivce (jen místo generátoru se vybere *vhodný* bod na křivce)
- ECDSA - digitální podpis pomocí eliptických křivek.

POZNÁMKA. Problém diskrétního logaritmu (ECDLP). Navíc se ukazuje, že eliptické křivky jsou velmi dobře použitelné při faktorizaci prvočísel.

6. Diofantické rovnice

Už ve třetím století našeho letopočtu se řecký matematik Diofantos zabýval řešením rovnic, ve kterých za řešení připouštěl jen celá čísla. Není se čemu divit, vždyť v mnoha praktických úlohách, vedoucích k rovnicím, nemusí mít celočíselná řešení rozumnou interpretaci. (Jde například o úlohu, jak pomocí pětilitrové a sedmilitrové nádoby odměřit do třetí nádoby osm litrů vody, která vede na rovnici $5x + 7y = 8$.) Na Diofantovu počest se rovnice, ve kterých hledáme jen celočíselná řešení, nazývají diofantické.

Pro řešení těchto rovnic bohužel neexistuje žádná univerzální metoda. Dokonce neexistuje ani metoda (jinými slovy algoritmus), která by určila, jestli má obecná polynomiální diofantická rovnice řešení. Tato otázka je známá pod názvem *10. Hilbertův problém* a důkaz neexistence algoritmu podal Юрий Матиясевич (Yuri Matiasевич) v roce 1970 (viz elementárně psaný text [1]).

Přesto však uvedeme několik nejobvyklejších metod, které v řadě konkrétních případů povedou k výsledku.

6.1. Lineární diofantické rovnice.

$$a_1x_1 + a_2x_2 + \cdots + a_nx_n = b, \quad (30)$$

kde x_1, \dots, x_n jsou neznámé, a_1, \dots, a_n, b daná celá čísla. Budeme předpokládat, že $a_i \neq 0$ pro každé $i = 1, \dots, n$ (je-li $a_i = 0$, pak neznámá x_i z rovnice „zmizí“). K řešení těchto rovnic je možné užít kongruencí. Nejprve si všimněme, kdy má rovnice (30) řešení. Jestliže číslo b není dělitelné číslem $d = (a_1, \dots, a_n)$, nemůže mít (30) žádné řešení, protože pro libovolná celá čísla x_1, \dots, x_n je levá strana (30) dělitelná číslem d . Jestliže naopak $d \mid b$, můžeme celou rovnici (30) vydělit číslem d . Dostaneme tak ekvivalentní rovnici

$$a'_1x_1 + a'_2x_2 + \cdots + a'_nx_n = b',$$

kde $a'_i = a_i/d$ pro $i = 1, \dots, n$ a $b' = b/d$. Přitom platí

$$d \cdot (a'_1, \dots, a'_n) = (da'_1, \dots, da'_n) = (a_1, \dots, a_n) = d,$$

a tedy $(a'_1, \dots, a'_n) = 1$. V následující větě ukážeme, že taková rovnice má vždy řešení, a proto naše úvahy můžeme shrnout takto: rovnice (30) má celočíselné řešení, právě když číslo b je dělitelné největším společným dělitelem čísel a_1, a_2, \dots, a_n .

VĚTA 39. *Nechť $n \geq 2$. Rovnice*

$$a_1x_1 + a_2x_2 + \dots + a_nx_n = b, \quad (31)$$

kde a_1, a_2, \dots, a_n, b jsou celá čísla taková, že $(a_1, \dots, a_n) = 1$, má vždy celočíselné řešení. Všechna celočíselná řešení této rovnice je možné popsat pomocí $n - 1$ celočíselných parametrů.

DŮKAZ. Provedeme indukci vzhledem k počtu n neznámých x_i v rovnici (31).

Je výhodné formálně začít s případem $n = 1$, kdy podmínka $(a_1) = 1$ znamená, že $a_1 = \pm 1$. Tehdy rovnice (31) má tvar buď $x_1 = b$, nebo $-x_1 = b$, a tedy jediné řešení, které zřejmě nezávisí na žádném parametru, což odpovídá tomu, že $n - 1 = 0$.

Předpokládejme, že $n \geq 2$ a že věta platí pro rovnice o $n - 1$ neznámých; dokážeme ji pro rovnici (31) o n neznámých. Označme $d = (a_1, \dots, a_{n-1})$. Pak libovolné řešení x_1, \dots, x_n rovnice (31) triviálně splňuje kongruenci

$$a_1x_1 + a_2x_2 + \dots + a_nx_n \equiv b \pmod{d}.$$

Vzhledem k tomu, že d je společný dělitel čísel a_1, \dots, a_{n-1} , je tato kongruence tvaru

$$a_n x_n \equiv b \pmod{d}.$$

Protože platí, že $(d, a_n) = (a_1, \dots, a_{n-1}, a_n) = 1$, má podle věty 21 tato kongruence řešení

$$x_n \equiv c \pmod{d},$$

kde c je vhodné celé číslo, neboli $x_n = c + d \cdot t$, kde $t \in \mathbb{Z}$ je libovolné. Dosazením do (31) a úpravou dostaneme

$$a_1 x_1 + \dots + a_{n-1} x_{n-1} = b - a_n c - a_n d t.$$

Protože $a_n c \equiv b \pmod{d}$, je číslo $(b - a_n c)/d$ celé a poslední rovnici můžeme vydělit číslem d . Dostaneme pak rovnici

$$a'_1 x_1 + \dots + a'_{n-1} x_{n-1} = b',$$

kde $a'_i = a_i/d$ pro $i = 1, \dots, n-1$ a $b' = ((b - a_n c)/d) - a_n t$. Protože

$$(a'_1, \dots, a'_{n-1}) = (da'_1, \dots, da'_{n-1}) \cdot \frac{1}{d} = (a_1, \dots, a_{n-1}) \cdot \frac{1}{d} = 1,$$

podle indukčního předpokladu má tato rovnice pro libovolné $t \in \mathbb{Z}$ řešení popsateľné pomocí $n-2$ celočíselných parametrů. Přidáme-li k tomuto řešení podmínku $x_n = c + dt$, dostaneme řešení rovnice (31) popsané pomocí $n-2$ původních parametrů a nového parametru t . Důkaz indukci je hotov. \square

Metodu z důkazu věty 39 použijeme na řešení následujících diofantických rovnic, v nichž z důvodů přehlednosti zápisu budeme neznámé značit x, y, z, \dots místo x_1, x_2, x_3, \dots

PŘÍKLAD. $5x + 7y = 8$.

ŘEŠENÍ. Libovolné řešení této rovnice musí splňovat kongruenci

$$5x + 7y \equiv 8 \pmod{5},$$

tedy $2y \equiv -2 \pmod{5}$), odkud $y \equiv -1 \pmod{5}$), tj. $y = -1 + 5t$ pro $t \in \mathbb{Z}$. Dosazením do dané rovnice dostaneme

$$5x + 7(-1 + 5t) = 8,$$

odkud vypočítáme $x = 3 - 7t$. Řešením naší rovnice je tedy

$$x = 3 - 7t, \quad y = -1 + 5t,$$

kde t je libovolné celé číslo. □

PŘÍKLAD. $91x - 28y = 35$.

ŘEŠENÍ. Protože $(91, 28) = 7$ a $7 \mid 35$, má rovnice celočíselné řešení. Vydělme ji sedmi:

$$13x - 4y = 5.$$

Libovolné řešení této rovnice musí splňovat kongruenci

$$13x - 4y \equiv 5 \pmod{13},$$

tj. $-4y \equiv -8 \pmod{13}$, odkud $y \equiv 2 \pmod{13}$ a $y = 2 + 13t$ pro $t \in \mathbb{Z}$. Dosazením

$$13x - 4(2 + 13t) = 5,$$

odkud vypočteme $x = 1 + 4t$. Řešením je tedy $x = 1 + 4t$, $y = 2 + 13t$, kde t je libovolné celé číslo. Tentýž výsledek bychom samozřejmě dostali, i kdybychom uvažovali kongruenci podle modulu 4 místo 13. Protože řešit kongruenci podle menšího modulu bývá snadnější, je vhodné na to pamatovat a uspořádat si výpočet tak, aby nebylo nutné pracovat s kongruencemi podle velkých modulů. \square

PŘÍKLAD. $18x + 20y + 15z = 1$.

ŘEŠENÍ. Protože $(18, 20, 15) = 1$, má rovnice celočíselné řešení. Libovolné řešení musí splňovat kongruenci (za modul volíme největší společný dělitel čísel 18, 20)

$$18x + 20y + 15z \equiv 1 \pmod{2},$$

tedy $z \equiv 1 \pmod{2}$, odkud $z = 1 + 2s$, kde $s \in \mathbb{Z}$. Dosazením

$$18x + 20y + 15(1 + 2s) = 1$$

odkud po vydělení dvěma a úpravě dostaneme rovnici,

$$9x + 10y = -7 - 15s$$

kteřou budeme řešit pro libovolné $s \in \mathbb{Z}$. Je-li tato rovnice splněna, musí platit

$$9x + 10y \equiv -7 - 15s \pmod{9},$$

odkud $y \equiv 2 + 3s \pmod{9}$, a proto $y = 2 + 3s + 9t$, kde $t \in \mathbb{Z}$. Dosazením

$$9x + 10(2 + 3s + 9t) = -7 - 15s,$$

odkud po úpravě $x = -3 - 5s - 10t$. Řešení dané rovnice jsou tedy trojice

$$x = -3 - 5s - 10t$$

$$y = 2 + 3s + 9t$$

$$z = 1 + 2s$$

kde s, t jsou libovolná celá čísla. □

PŘÍKLAD. $15x - 12y + 48z - 51u = 1$.

ŘEŠENÍ. Protože $(15, 12, 48, 51) = 3$ není dělitel čísla 1, nemá rovnice celočíselné řešení. □

6.2. Diofantické rovnice lineární vzhledem k některé neznámé. Jde o rovnice, které můžeme upravit do tvaru

$$mx_n = F(x_1, \dots, x_{n-1}), \tag{32}$$

kde m je přirozené číslo a $F(x_1, \dots, x_{n-1})$ mnohočlen s celočíselnými koeficienty. Je zřejmé, že má-li být x_1, x_2, \dots, x_n celočíselným řešením rovnice (32), musí platit

$$F(x_1, \dots, x_{n-1}) \equiv 0 \pmod{m}. \quad (33)$$

Naopak, je-li x_1, \dots, x_{n-1} řešení kongruence (33), pak pro $x_n = F(x_1, \dots, x_{n-1})/m$ dostaneme celočíselné řešení x_1, \dots, x_{n-1}, x_n rovnice (32). Proto pro řešení rovnice (32) postačí vyřešit kongruenci (33). V případě $n = 2$, tj. v případě, kdy je mnohočlen $F(x_1)$ mnohočlenem jedné proměnné, jde o úlohu, kterou jsme se zabývali v části 4. Příklad $n > 2$ je však možné řešit zcela analogicky pomocí následující věty.

VĚTA 40. *Pro libovolný mnohočlen $F(x_1, \dots, x_s)$ s celočíselnými koeficienty, přirozené číslo m a celá čísla $a_1, \dots, a_s, b_1, \dots, b_s$ taková, že $a_1 \equiv b_1 \pmod{m}, \dots, a_s \equiv b_s \pmod{m}$, platí $F(a_1, \dots, a_s) \equiv F(b_1, \dots, b_s) \pmod{m}$.*

DŮKAZ. Snadný. □

Pro nalezení všech řešení kongruence (33) tedy postačí dosazovat do mnohočlenu $F(x_1, \dots, x_{n-1})$ za x_1, \dots, x_{n-1} nezávisle na sobě postupně čísla $0, 1, 2, \dots, m - 1$ (tj. celkem m^{n-1} -krát). A právě tehdy, když pro čísla a_1, \dots, a_{n-1} je splněna podmínka $F(a_1, \dots, a_{n-1}) \equiv 0 \pmod{m}$, dostáváme řešení kongruence (33) ve tvaru

$$x_1 = a_1 + mt_1, \dots, x_{n-1} = a_{n-1} + mt_{n-1},$$

kde t_1, \dots, t_{n-1} mohou nabývat libovolných celočíselných hodnot. Tak dostaneme i řešení rovnice (32):

$$\begin{aligned} x_1 &= a_1 + mt_1, \\ &\vdots \\ x_{n-1} &= a_{n-1} + mt_{n-1}, \\ x_n &= \frac{1}{m}F(a_1 + mt_1, \dots, a_{n-1} + mt_{n-1}). \end{aligned}$$

PŘÍKLAD. Řešte diofantickou rovnicí $7x^2 + 5y + 13 = 0$.

ŘEŠENÍ. Rovnici upravíme na tvar $5y = -7x^2 - 13$ a budeme řešit kongruenci

$$-7x^2 - 13 \equiv 0 \pmod{5},$$

tj. $3x^2 \equiv 3 \pmod{5}$, odkud $x^2 \equiv 1 \pmod{5}$. Dosadíme-li za x čísla 0, 1, 2, 3, 4, zjistíme, že kongruence je splněna pro čísla 1 a 4. Řešením této kongruence jsou tedy podle 4.11 právě čísla

$$x = 1 + 5t \quad \text{nebo} \quad x = 4 + 5t,$$

kde $t \in \mathbb{Z}$. Dosazením dostaneme v prvním případě

$$5y = -7(1 + 5t)^2 - 13 = -7 - 70t - 175t^2 - 13$$

a tedy

$$y = -4 - 14t - 35t^2,$$

ve druhém případě

$$5y = -7(4 + 5t)^2 - 13 = -112 - 280t - 175t^2 - 13,$$

a proto

$$y = -25 - 56t - 35t^2.$$

Řešením dané rovnice jsou tedy právě všechny dvojice čísel x, y tvaru

$$x = 1 + 5t, y = -4 - 14t - 35t^2 \quad \text{nebo} \quad x = 4 + 5t, y = -25 - 56t - 35t^2,$$

kde t je libovolné celé číslo. □

PŘÍKLAD. Řešte diofantickou rovnici $x(x + 3) = 4y - 1$.

ŘEŠENÍ. Rovnici upravíme na tvar $4y = x^2 + 3x + 1$ a budeme řešit kongruenci

$$x^2 + 3x + 1 \equiv 0 \pmod{4}.$$

Dosazením čísel 0, 1, 2, 3 zjistíme, že kongruenci nespĺňuje žádné z nich, a tedy tato kongruence nemá řešení. Řešení proto nemá ani daná rovnice. □

PŘÍKLAD. Řešte diofantickou rovnici $x^2 + 4z^2 + 6x + 7y + 8z = 1$.

ŘEŠENÍ. Rovnici upravíme na tvar

$$7y = -x^2 - 6x - 4z^2 - 8z + 1$$

a doplníme na čtverce

$$7y = -(x + 3)^2 - (2z + 2)^2 + 14.$$

Proto budeme řešit kongruenci

$$(x + 3)^2 + (2z + 2)^2 \equiv 0 \pmod{7} \quad (34)$$

Nyní bychom mohli za uspořádanou dvojici $(x; z)$ postupně dosazovat uspořádané dvojice $(0; 0)$, $(0; 1)$, \dots , $(0; 6)$, $(1; 0)$, $(1; 1)$, \dots , $(6; 5)$, $(6; 6)$ a spočítat pro všech 49 hodnot výraz stojící na levé straně kongruence (34). Výhodnější ale bude využít tvaru kongruence (34) a odvolat se na tvrzení 3.1, odkud pro $p = 7$, $a = x + 3$, $b = 2z + 2$ dostaneme, že z kongruence (34) plyne

$$x + 3 \equiv 2z + 2 \equiv 0 \pmod{7},$$

a tedy všechna řešení kongruence (34) jsou tvaru

$$x = -3 + 7t, \quad z = -1 + 7s,$$

kde t, s jsou celá čísla. Dosazením do rovnice dostaneme

$$7y = -(x + 3)^2 - (2z + 2)^2 + 14 = -49t^2 - 196s^2 + 14,$$

odkud

$$y = -7t^2 - 28s^2 + 2.$$

Řešením dané rovnice jsou tedy právě všechny trojice čísel x, y, z tvaru

$$x = -3 + 7t, \quad y = -7t^2 - 28s^2 + 2, \quad z = -1 + 7s,$$

kde s, t jsou libovolná celá čísla. □

6.3. Rovnice jiného tvaru. Metodu, kterou jsme řešili předchozí příklady, je možno popsat také takto: „vyjádři některou z neznámých pomocí ostatních a zkoumej, kdy je celočíselná“. Skutečně, vyjádříme-li z rovnice (32) neznámou x_n , dostaneme

$$x_n = \frac{F(x_1, \dots, x_{n-1})}{m},$$

což je celé číslo, právě když $m \mid F(x_1, \dots, x_{n-1})$, tj. právě když je splněna kongruence (33). Ukážeme si na příkladech, že tento postup je použitelný i na rovnice, které nejsou tvaru (32). V příkladech uvedeme i případ, kdy je vhodné vyjádřit namísto některé neznámé nějaký jiný vhodný výraz a zkoumat, za jakých okolností bude celočíselný.

PŘÍKLAD. Řešte diofantickou rovnici $3^x = 4y + 5$.

ŘEŠENÍ. Vyjádříme z této rovnice neznámou y :

$$y = \frac{1}{4}(3^x - 5).$$

Je-li $x < 0$, je $0 < 3^x < 1$, a tedy $\frac{1}{4}(3^x - 5) \notin \mathbb{Z}$. Pro $x \geq 0$ platí

$$3^x - 5 \equiv (-1)^x - 1 \pmod{4};$$

číslo $(-1)^x - 1$ je kongruentní s nulou podle modulu 4 právě tehdy, když x je sudé, tj. $x = 2k$, kde $k \in \mathbb{N}_0$. Řešením této diofantické rovnice jsou tedy právě všechny dvojice

$$x = 2k, \quad y = \frac{9^k - 5}{4},$$

kde $k \in \mathbb{N}_0$ je libovolné. □

PŘÍKLAD. Řešte v \mathbb{Z} rovnici $x(y + 1)^2 = 243y$.

ŘEŠENÍ. Vyjádřeme neznámou x :

$$x = \frac{243y}{(y + 1)^2}.$$

Aby $x \in \mathbb{Z}$, musí $(y + 1)^2$ být dělitelem čísla $243y$. Protože y a $y + 1$ jsou nesoudělná čísla pro libovolné $y \in \mathbb{Z}$, musí být $(y + 1)^2$ dělitelem čísla $243 = 3^5$. Toto číslo má však jen tři dělitele, kteří jsou druhou mocninou celého čísla: 1, 9 a 81. Proto musí nastat některá z těchto možností: $y + 1 = \pm 1$, $y + 1 = \pm 3$ nebo $y + 1 = \pm 9$.

Dostáváme tedy šest řešení dané rovnice:

$$\begin{array}{ll}
 y = 0, & x = 0, \\
 y = -2, & x = -2 \cdot 243 = -486, \\
 y = 2, & x = 2 \cdot 27 = 54, \\
 y = -4, & x = -4 \cdot 27 = -108, \\
 y = 8, & x = 8 \cdot 3 = 24, \\
 y = -10, & x = -10 \cdot 3 = -30.
 \end{array}$$

Jiná řešení daná diofantická rovnice nemá. \square

PŘÍKLAD. Řešte v \mathbb{Z} rovnici $\sqrt{x} + \sqrt{y} = \sqrt{1988}$.

ŘEŠENÍ. Odečteme-li od obou stran rovnice \sqrt{y} a umocníme-li na druhou, dostaneme

$$x = 1988 - 4\sqrt{7 \cdot 71 \cdot y} + y.$$

Jsou-li x, y celá čísla, je i $4\sqrt{7 \cdot 71 y}$ celé číslo, a tedy $\sqrt{7 \cdot 71 y}$ je racionální číslo. Pak je $\sqrt{7 \cdot 71 y} = k$ nezáporné celé číslo. Platí tedy $7 \cdot 71 y = k^2$, odkud plyne, že k^2 a tedy i k je dělitelné prvočísly 7, 71. Je tedy $k = 7 \cdot 71 t$ pro vhodné $t \in \mathbb{N}_0$ a tedy

$$y = \frac{k^2}{7 \cdot 71} = 497t^2.$$

Zcela analogicky je možné odvodit, že existuje $s \in \mathbb{N}_0$ tak, že

$$x = 497s^2.$$

Dosazením do původní rovnice dostáváme

$$\sqrt{497s} + \sqrt{497t} = \sqrt{1988},$$

odkud po vydělení plyne $s + t = 2$. Jsou tedy tři možnosti: $s = 0, t = 2$ nebo $s = t = 1$ nebo $s = 2, t = 0$, takže daná diofantická rovnice má tři řešení:

$$x = 0, \quad y = 1988 \quad \text{nebo} \quad x = y = 497 \quad \text{nebo} \quad x = 1988, \quad y = 0.$$

□

6.4. Řešení diofantických rovnic pomocí nerovností. Tato metoda je založena na tom, že pro libovolná reálná čísla a, b existuje jen konečně mnoho celých čísel x tak, že $a < x < b$. Proto při řešení dané rovnice hledáme taková čísla a, b , aby nerovnosti $a < x < b$ pro některou neznámou x byly důsledkem této rovnice. Konečně mnoho celých čísel ležících mezi čísly a, b pak můžeme jedno po druhém dosadit do rovnice za x a tím ji zjednodušit. Ukažme si to na následujících příkladech.

PŘÍKLAD. Řešte diofantickou rovnici $6x^2 + 5y^2 = 74$.

ŘEŠENÍ. Protože pro libovolné $y \in \mathbb{Z}$ platí $5y^2 \geq 0$, musí libovolné řešení x, y dané rovnice splňovat

$$74 = 6x^2 + 5y^2 \geq 6x^2,$$

odkud $x^2 < \frac{37}{3}$, tedy $-3 \leq x \leq 3$, proto x^2 je některé z čísel 0, 1, 4, 9. Dosazením do rovnice postupně dostáváme $5y^2 = 74$, $5y^2 = 68$, $5y^2 = 50$, $5y^2 = 20$. První tři případy jsou ve sporu s $y \in \mathbb{Z}$, z posledního dostáváme $y^2 = 4$, tj. $y = \pm 2$. Rovnice má tedy čtyři řešení: $x = 3, y = 2$; $x = 3, y = -2$; $x = -3, y = 2$; $x = -3, y = -2$. \square

PŘÍKLAD. Řešte v \mathbb{Z} rovnici $x^2 + xy + y^2 = x^2y^2$.

ŘEŠENÍ. Protože jsou v dané rovnici neznámé x, y zastoupeny symetricky, můžeme předpokládat, že $x^2 \leq y^2$, odkud plyne $xy \leq y^2$, a tedy

$$x^2y^2 = x^2 + xy + y^2 \leq y^2 + y^2 + y^2 = 3y^2.$$

Platí tedy $y = 0$ nebo $x^2 \leq 3$. Dosazením do rovnice dostáváme v prvním případě $x = 0$, ve druhém pro $x = 0$ opět $y = 0$, pro $x = 1$ je $y = -1$ a pro $x = -1$ je $y = 1$. Rovnice má tedy tři řešení:

$$x = 0, \quad y = 0; \quad x = 1, \quad y = -1; \quad x = -1, \quad y = 1.$$

\square

PŘÍKLAD. Řešte v \mathbb{Z} rovnici $2^x = 1 + 3^y$.

ŘEŠENÍ. Je-li $y < 0$, platí $1 < 1 + 3^y < 2$, odkud $0 < x < 1$, což je spor. Je tedy $y \geq 0$ a proto $2^x = 1 + 3^y \geq 2$, odkud $x \geq 1$. Ukážeme, že také platí $x \leq 2$.

Kdyby totiž bylo $x \geq 3$, platilo by

$$1 + 3^y = 2^x \equiv 0 \pmod{8},$$

odkud bychom dostali

$$3^y \equiv -1 \pmod{8},$$

což však není možné, neboť pro sudá čísla y je $3^y \equiv 1 \pmod{8}$ a pro lichá čísla y platí $3^y \equiv 3 \pmod{8}$. Zbývá tedy vyřešit případ $1 \leq x \leq 2$. Pro $x = 1$ dostáváme

$$3^y = 2^1 - 1 = 1,$$

a tedy $y = 0$. Z $x = 2$ plyne

$$3^y = 2^2 - 1 = 3,$$

takže $y = 1$. Rovnice má tedy dvě řešení: $x = 1, y = 0$ a $x = 2, y = 1$. \square

PŘÍKLAD. Řešte rovnici $x + y + z = xyz$ v oboru přirozených čísel.

ŘEŠENÍ. Protože jsou v dané rovnici neznámé zastoupeny symetricky, můžeme předpokládat $x \leq y \leq z$. Pak ale

$$xyz = x + y + z \leq z + z + z = 3z,$$

odkud $xy \leq 3$. Je tedy $xy = 1$, nebo $xy = 2$, nebo $xy = 3$.

Je-li $xy = 1$, platí $x = 1, y = 1$, odkud dostaneme dosazením do rovnice $2 + z = z$, což není možné.

Je-li $xy = 2$, platí $x = 1$, $y = 2$ (předpokládáme $x \leq y$), odkud $3 + z = 2z$, a tedy $z = 3$.

Je-li $xy = 3$, platí $x = 1$, $y = 3$, odkud $4 + z = 3z$, tedy $z = 2$, což je ve sporu s předpokladem $y \leq z$.

Rovnice má tedy jediné řešení $x = 1$, $y = 2$, $z = 3$ splňující $x \leq y \leq z$. Všechna řešení v oboru přirozených čísel dostaneme všemi záměnami pořadí čísel 1, 2, 3:

$$(x; y; z) \in \{(1; 2; 3), (1; 3; 2), (2; 1; 3), (2; 3; 1), (3; 1; 2), (3; 2; 1)\}.$$

□

Často je možné s výhodou ukázat sporem, že množina hodnot neznámé x je konečná a omezená nerovnostmi $a < x < b$; přitom z předpokladu $x \leq a$ (resp. $x \geq b$) odvodíme nepravdivé tvrzení. V následujících příkladech bude takovým nepravdivým tvrzením dvojice nerovností

$$c^n < d^n < (c + 1)^n,$$

kde c, d jsou celá a n přirozené číslo.

PŘÍKLAD. Řešte diofantickou rovnici $x(x + 1)(x + 7)(x + 8) = y^2$.

ŘEŠENÍ. Úpravou

$$y^2 = (x^2 + 8x)(x^2 + 8x + 7).$$

Označíme-li $x^2 + 8x = z$, je naše rovnice tvaru

$$y^2 = z^2 + 7z.$$

Ukážeme, že $z \leq 9$. Předpokládejme naopak $z > 9$. Pak platí

$$(z + 3)^2 = z^2 + 6z + 9 < z^2 + 7z = y^2 < z^2 + 8z + 16 = (z + 4)^2,$$

což je spor, neboť $z + 3$, y , $z + 4$ jsou celá čísla a z těchto nerovností by plynulo

$$|z + 3| < |y| < |z + 4|.$$

Je tedy $z \leq 9$, tj. $x^2 + 8x \leq 9$, odkud

$$(x + 4)^2 = x^2 + 8x + 16 \leq 25,$$

a proto $-5 \leq x + 4 \leq 5$, neboli $-9 \leq x \leq 1$. Dosazením těchto hodnot do rovnice dostaneme všechna řešení: $(x; y) \in \{(-9; 12), (-9; -12), (-8; 0), (-7; 0), (-4; 12), (-4; -12), (-1; 0), (0; 0), (1; 12), (1; -12)\}$. \square

PŘÍKLAD. Řešte diofantickou rovnici $(x + 2)^4 - x^4 = y^3$.

ŘEŠENÍ. Úpravou získáme

$$y^3 = 8x^3 + 24x^2 + 32x + 16 = 8(x^3 + 3x^2 + 4x + 2),$$

odkud plyne, že y je sudé. Položme $y = 2z$, $z \in \mathbb{Z}$. Platí tedy

$$z^3 = x^3 + 3x^2 + 4x + 2.$$

Je-li $x \geq 0$, platí

$$\begin{aligned}(x+1)^3 &= x^3 + 3x^2 + 3x + 1 < x^3 + 3x^2 + 4x + 2 = \\ &= z^3 < x^3 + 6x^2 + 12x + 8 = (x+2)^3,\end{aligned}$$

odkud $x+1 < z < x+2$, což není možné. Daná rovnice tedy nemá řešení $x, y \in \mathbb{Z}$ takové, že $x \geq 0$. Předpokládejme, že má nějaké řešení $x_1, y_1 \in \mathbb{Z}$ takové, že $x_1 \leq -2$. Pak platí

$$(x_1 + 2)^4 - x_1^4 = y_1^3$$

a dosadíme-li $x_2 = -x_1 - 2$, $y_2 = -y_1$, dostaneme

$$x_2^4 - (x_2 + 2)^4 = -y_2^3,$$

a proto x_2, y_2 je také řešení dané rovnice. Ovšem $x_2 = -x_1 - 2 \geq 0$ a z předchozích úvah plyne, že tato situace nastat nemůže. Dohromady tedy $-2 < x < 0$, tj. $x = -1$. Pro $x = -1$ vychází z původní rovnice $y = 0$; dvojice $x = -1, y = 0$ je jediným řešením úlohy. \square

6.4.1. Některé nerovnosti. Při řešení diofantických rovnic jsou někdy užitečné i některé složitější postupy a nerovnosti. Uveďme si některé z nejčastěji používaných.

VĚTA 41 (AG-nerovnost). *Pro libovolná čísla $a_1, a_2, \dots, a_n \in \mathbb{R}_0^+$ platí nerovnost*

$$\frac{a_1 + a_2 + \dots + a_n}{n} \geq \sqrt[n]{a_1 a_2 \dots a_n}, \quad (35)$$

přítom rovnost v (35) nastane, jen když $a_1 = a_2 = \dots = a_n$.

DŮKAZ. Prozatím neuveden. □

VĚTA 42 (Bernoulliiova nerovnost). $\forall x \in \mathbb{R}, x \geq -1, \forall n \in \mathbb{N}$ platí:

$$(1 + x)^n \geq 1 + n \cdot x.$$

DŮKAZ. Pro $n = 1$ nebo $x = 0$ je tvrzení zřejmé. Pro reálná $A > B \geq 0$ a přirozené číslo $n \geq 2$ platí:

$$n(A - B)B^{n-1} < A^n - B^n < n(A - B)A^{n-1} \quad (A > B \geq 0, n \geq 2),$$

z čehož po dosazení $A = 1 + x$ a $B = 1$ (pro $x > 0$), resp. $A = 1, B = 1 + x$ (pro $-1 \leq x < 0$) dostaneme požadované tvrzení. □

PŘÍKLAD. V oboru přirozených čísel řešte rovnici

$$\frac{x}{y} + \frac{y}{z} + \frac{z}{x} = 3.$$

ŘEŠENÍ. Podíl přirozených čísel je číslo kladné, a proto můžeme pro čísla $\frac{x}{y}, \frac{y}{z}$ a $\frac{z}{x}$ použít nerovnost mezi aritmetickým a geometrickým průměrem (viz Věta 41).

Geometrický průměr těchto tří čísel je 1, a proto pro jejich aritmetický průměr platí

$$\frac{1}{3} \left(\frac{x}{y} + \frac{y}{z} + \frac{z}{x} \right) \geq 1,$$

kde rovnost nastane právě tehdy, když

$$\frac{x}{y} = \frac{y}{z} = \frac{z}{x} = 1.$$

Porovnáme-li získanou nerovnost s danou rovnicí, dostáváme, že rovnice má nekonečně mnoho řešení $x = y = z$, kde z je libovolné přirozené číslo, a žádné jiné řešení nemá. \square

PŘÍKLAD. Dokažte, že pro libovolné přirozené číslo $n > 2$ rovnice

$$x^n + (x + 1)^n = (x + 2)^n$$

nemá řešení v oboru přirozených čísel.

ŘEŠENÍ. Předpokládejme naopak, že pro nějaká přirozená čísla x, n , kde $n > 2$, je daná rovnice splněna, a označme $y = x + 1 \geq 2$. Pak platí

$$(y - 1)^n + y^n = (y + 1)^n, \quad (36)$$

odkud dostáváme

$$0 = (y + 1)^n - y^n - (y - 1)^n \equiv 1 - (-1)^n \pmod{y}.$$

Připusťme, že n je liché, pak $0 \equiv 2 \pmod{y}$, tedy $y = 2$ a

$$0 = 3^n - 2^n - 1,$$

což platí pouze pro $n = 1$. Je tedy n sudé a podle binomické věty platí

$$(y + 1)^n \equiv \binom{n}{2}y^2 + \binom{n}{1}y + 1 \pmod{y^3},$$

$$(y - 1)^n \equiv \binom{n}{2}y^2 - \binom{n}{1}y + 1 \pmod{y^3},$$

odkud plyne

$$0 = (y + 1)^n - y^n - (y - 1)^n \equiv 2ny \pmod{y^3},$$

tedy $0 \equiv 2n \pmod{y^2}$, a proto $2n \geq y^2$. Vydělíme-li (36) číslem y^n , dostaneme

$$\left(1 + \frac{1}{y}\right)^n = 1 + \left(1 - \frac{1}{y}\right)^n < 2.$$

Naopak podle Bernoulliovy nerovnosti (viz Věta 42) platí

$$\left(1 + \frac{1}{y}\right)^n > 1 + \frac{n}{y} = 1 + \frac{2n}{2y} \geq 1 + \frac{y^2}{2y} = 1 + \frac{y}{2} \geq 2.$$

Shrneme-li předchozí úvahy, vychází, že pro žádné přirozené číslo $n > 2$ nemá daná rovnice řešení v oboru přirozených čísel.

6.5. Řešení diofantických rovnic metodou rozkladu. Tato metoda spočívá v úpravě dané rovnice do tvaru

$$A_1 \cdot A_2 \cdot \dots \cdot A_n = B, \quad (37)$$

kde A_1, \dots, A_n jsou výrazy obsahující neznámé, které pro celočíselné hodnoty neznámých nabývají celočíselných hodnot, a B je číslo (případně výraz), jehož rozklad na prvočísla známe. Pak totiž existuje pouze konečně mnoho rozkladů čísla B na n celočíselných činitelů a_1, \dots, a_n . Vyšetříme-li pak pro každý z těchto rozkladů soustavu rovnic

$$A_1 = a_1, \quad A_2 = a_2, \quad \dots, \quad A_n = a_n,$$

získáme všechna řešení rovnice (37). Ukažme si to na příkladech.

PŘÍKLAD. Řešte diofantickou rovnici $y^3 - x^3 = 91$.

ŘEŠENÍ. Rozložme levou stranu rovnice:

$$(y - x)(y^2 + xy + x^2) = 91.$$

Protože

$$y^2 + xy + x^2 = \left(y + \frac{x}{2}\right)^2 + \frac{3}{4}x^2 \geq 0,$$

musí být také $y - x > 0$. Číslo 91 můžeme rozložit na součin dvou přirozených čísel čtyřmi způsoby: $91 = 1 \cdot 91 = 7 \cdot 13 = 13 \cdot 7 = 91 \cdot 1$. Budeme proto odděleně řešit čtyři systémy rovnic:

- (1) $y - x = 1$, $y^2 + xy + x^2 = 91$. Dosazením $y = x + 1$ z první do druhé rovnice dostaneme $x^2 + x - 30 = 0$, odkud $x = 5$ nebo $x = -6$. Příslušné hodnoty druhé neznámé jsou pak $y = 6$, $y = -5$.
- (2) $y - x = 7$, $y^2 + xy + x^2 = 13$. Pak $x^2 + 7x + 12 = 0$, tedy $x = -3$ a $y = 4$ nebo $x = -4$ a $y = 3$.
- (3) $y - x = 13$, $y^2 + xy + x^2 = 7$. Nyní $x^2 + 13x + 54 = 0$. Tato rovnice však nemá řešení v oboru reálných čísel, a proto ani v oboru čísel celých.
- (4) $y - x = 91$, $y^2 + xy + x^2 = 1$. V tomto případě $x^2 + 91x + 2760 = 0$. Ani tato rovnice nemá řešení v oboru reálných čísel.

Daná rovnice má tedy čtyři řešení:

$$(x; y) \in \{(5; 6), (-6; -5), (-3; 4), (-4; 3)\}.$$

PŘÍKLAD. Řešte diofantickou rovnici $x^4 + 2x^7y - x^{14} - y^2 = 7$.

ŘEŠENÍ. Upravme nejprve levou stranu rovnice:

$$x^4 + 2x^7y - x^{14} - y^2 = x^4 - (x^7 - y)^2 = (x^2 - x^7 + y)(x^2 + x^7 - y)$$

a uvažme, že číslo 7 můžeme rozložit čtyřmi způsoby na součin dvou celých čísel: $7 = 1 \cdot 7 = 7 \cdot 1 = (-1) \cdot (-7) = (-7) \cdot (-1)$. Budeme proto řešit čtyři soustavy rovnic.

- (1) $x^2 - x^7 + y = 1$, $x^2 + x^7 - y = 7$. Sečtením obou rovnic dostaneme $x^2 = 4$, odkud $x = 2$ a $y = 125$, nebo $x = -2$ a $y = -131$.
- (2) $x^2 - x^7 + y = 7$, $x^2 + x^7 - y = 1$. Nyní $x^2 = 4$, a tedy $x = 2$, $y = 131$ nebo $x = -2$, $y = -125$.
- (3) $x^2 - x^7 + y = -1$, $x^2 + x^7 - y = -7$. Sečtením $x^2 = -4$, což je spor.
- (4) $x^2 - x^7 + y = -7$, $x^2 + x^7 - y = -1$. Opět spor $x^2 = -4$.

Rovnice má tedy čtyři řešení:

$$(x; y) \in \{(-2; -131), (-2; -125), (2; 125), (2; 131)\}.$$

□

PŘÍKLAD. Řešte diofantickou rovnici

$$\frac{1}{x} + \frac{1}{y} = \frac{1}{p},$$

kde p je libovolné prvočíslo.

ŘEŠENÍ. Vynásobením číslem xyp a další úpravou dostaneme

$$xy - px - py = 0.$$

Úprava do tvaru (37) vyžaduje nyní umělý obrat: přičteme k oběma stranám rovnice p^2 , aby bylo možno její levou stranu zapsat jako součin:

$$(x - p)(y - p) = p^2.$$

Protože p je prvočíslo, lze p^2 rozložit na součin dvou celých čísel jen těmito šesti způsoby: $p^2 = 1 \cdot p^2 = p \cdot p = p^2 \cdot 1 = (-1) \cdot (-p^2) = (-p) \cdot (-p) = (-p^2) \cdot (-1)$.

Budeme proto řešit šest systémů rovnic:

- (1) $x - p = 1$, $y - p = p^2$, a tedy $x = p + 1$, $y = p^2 + p$;
- (2) $x - p = p$, $y - p = p$, a tedy $x = 2p$, $y = 2p$;
- (3) $x - p = p^2$, $y - p = 1$, a tedy $x = p^2 + p$, $y = p + 1$;
- (4) $x - p = -1$, $y - p = -p^2$, a tedy $x = p - 1$, $y = p - p^2$;
- (5) $x - p = -p$, $y - p = -p$, a tedy $x = y = 0$, což nevyhovuje;
- (6) $x - p = -p^2$, $y - p = -1$, a tedy $x = p - p^2$, $y = p - 1$.

Daná rovnice má tedy pět řešení, popsanych v případech (1)-(4) a (6). □

6.5.1. Pythagorova rovnice. Pythagorova rovnice se zabývá otázkou hledání všech pravoúhlých trojúhelníků s celočíselnými délkami stran.

PŘÍKLAD. V oboru přirozených čísel řešte rovnici

$$x^2 + y^2 = z^2.$$

ŘEŠENÍ. Označme $t = (x, y, z)$, $x_1 = \frac{x}{t}$, $y_1 = \frac{y}{t}$, $z_1 = \frac{z}{t}$. Pak platí

$$t^2 x_1^2 + t^2 y_1^2 = t^2 z_1^2,$$

odkud po vydělení číslem $t^2 \neq 0$ vychází

$$x_1^2 + y_1^2 = z_1^2 \tag{38}$$

a navíc $(x_1, y_1, z_1) = 1$. Ukážeme nyní, že čísla x_1, y_1, z_1 jsou dokonce po dvou nesoudělná: kdyby nějaké prvočíslo p dělilo dvě z čísel x_1, y_1, z_1 , vyšlo by z (38), že dělí i třetí, což vzhledem k $(x_1, y_1, z_1) = 1$ není možné. Z čísel x_1, y_1 je tedy nejvýše jedno sudé. Pripusťme, že jsou obě lichá. Pak z kongruence

$$z_1^2 \equiv x_1^2 + y_1^2 \equiv 1 + 1 \pmod{8}$$

plyne, že z_1^2 je sudé číslo, které není dělitelné 4, což není možné. Je tedy z čísel x_1, y_1 právě jedno sudé. Protože v rovnici (38) vystupují x_1 a y_1 symetricky, můžeme pro určitost předpokládat, že sudé je $x_1 = 2r$, $r \in \mathbb{N}$. Z (38) pak plyne

$$4r^2 = z_1^2 - y_1^2$$

a tedy

$$r^2 = \frac{z_1 + y_1}{2} \cdot \frac{z_1 - y_1}{2}.$$

Označme $u = \frac{1}{2}(z_1 + y_1)$, $v = \frac{1}{2}(z_1 - y_1)$. Pak $z_1 = u + v$, $y_1 = u - v$. Protože jsou y_1, z_1 nesoudělná čísla, jsou i u, v nesoudělná čísla. Z rovnice

$$r^2 = u \cdot v$$

pak plyne, že existují nesoudělná přirozená čísla a, b tak, že $u = a^2$, $v = b^2$, navíc vzhledem k $u > v$ platí $a > b$. Celkem tedy dostáváme

$$\begin{aligned}x &= tx_1 = 2tr = 2tab, \\y &= ty_1 = t(u - v) = t(a^2 - b^2), \\z &= tz_1 = t(u + v) = t(a^2 + b^2),\end{aligned}$$

což skutečně pro libovolné $t \in \mathbb{N}$ a libovolná nesoudělná $a, b \in \mathbb{N}$ taková, že $a > b$, vyhovuje dané rovnici. Zbývá řešení bychom dostali záměnou x a y (v průběhu řešení jsme předpokládali, že právě x_1 je sudé):

$$x = t(a^2 - b^2), \quad y = 2tab, \quad z = t(a^2 + b^2),$$

kde opět $t, a, b \in \mathbb{N}$ jsou libovolná taková, že $a > b$, $(a, b) = 1$. □

6.6. Řešitelnost diofantických rovnic. V předchozí části jsme viděli, že řešení většiny diofantických rovnic není snadné, a ačkoli jsme se naučili několik metod, v mnoha konkrétních případech se nám nepodaří diofantickou rovnicí vyřešit ani jednou z nich. Přesto se nám v těchto případech může podařit něco o řešení zjistit. Například nalézt nekonečnou množinu řešení a tím dokázat, že množina všech řešení, i když ji celou neumíme popsat, je nekonečná. Nebo naopak ukázat, že množina všech řešení je prázdná (a tím vlastně danou rovnici vyřešit), popřípadě konečná.

6.6.1. Neexistence řešení. Při důkazu, že nějaká diofantická rovnice nemá žádné řešení, je často možné s úspěchem využít kongruencí. Má-li totiž řešení diofantická rovnice $L = P$ (kde L, P jsou výrazy obsahující neznámé, nabývající celočíselných hodnot pro libovolné celočíselné hodnoty neznámých), musí mít řešení i kongruence $L \equiv P \pmod{m}$ pro libovolné $m \in \mathbb{N}$, protože řešením této kongruence je například zmíněné řešení rovnice. Odtud plyne, že nalezneme-li nějaké přirozené číslo m tak, že kongruence $L \equiv P \pmod{m}$ nemá řešení, nemůže mít řešení ani původní diofantická rovnice $L = P$. Je nutno si však uvědomit, že obrácení předchozí úvahy obecně neplatí: má-li kongruence $L \equiv P \pmod{m}$ pro každé přirozené číslo m řešení, neznamená to ještě, že má řešení též diofantická rovnice $L = P$ (ukážeme to v Příkladu na str. 163).

PŘÍKLAD. Řešte diofantickou rovnici

$$x_1^4 + x_2^4 + \cdots + x_{14}^4 = 15999.$$

ŘEŠENÍ. Ukážeme, že kongruence

$$x_1^4 + x_2^4 + \cdots + x_{14}^4 \equiv 15999 \pmod{16}$$

nemá řešení, odkud vyplyne, že řešení nemá ani daná diofantická rovnice. Je-li totiž celé číslo n sudé, je $n = 2k$ pro $k \in \mathbb{Z}$ a tedy $n^4 = 16k^4 \equiv 0 \pmod{16}$. Jestliže je celé číslo n liché, platí $n^4 - 1 = (n - 1)(n + 1)(n^2 + 1) \equiv 0 \pmod{16}$, neboť čísla $n - 1$, $n + 1$ a $n^2 + 1$ jsou sudá a jedno z čísel $n - 1$, $n + 1$ musí být

dokonce dělitelné čtyřmi. Znamená to tedy, že podle modulu 16 je n^4 kongruentní s 0 pro sudá n a s 1 pro lichá čísla n . Je-li proto mezi čísly x_1, x_2, \dots, x_{14} právě r lichých, je

$$x_1^4 + x_2^4 + \dots + x_{14}^4 \equiv r \pmod{16}.$$

Platí $15999 = 16000 - 1 \equiv 15 \pmod{16}$ a protože $0 \leq r \leq 14$, nemůže mít kongruence

$$x_1^4 + x_2^4 + \dots + x_{14}^4 \equiv 15 \pmod{16}$$

řešení, a nemá ho tedy ani daná rovnice. \square

PŘÍKLAD. V oboru celých čísel řešte soustavu rovnic

$$\begin{aligned} x^2 + 2y^2 &= z^2, \\ 2x^2 + y^2 &= u^2. \end{aligned}$$

ŘEŠENÍ. Snadno ověříme, že z $x = y = 0$ plyne také $z = u = 0$, což je řešení dané soustavy. Ukážeme, že další řešení soustava nemá. Předpokládejme, že x, y, z, u je řešení a že $x \neq 0$ nebo $y \neq 0$, a označme $d = (x, y) > 0$ největší společný dělitel čísel x, y . Z první rovnice plyne $d \mid z$, ze druhé $d \mid u$. Označíme-li $x_1 = \frac{x}{d}$, $y_1 = \frac{y}{d}$, $z_1 = \frac{z}{d}$, $u_1 = \frac{u}{d}$, dostáváme, že $(x_1, y_1) = 1$, a po zkrácení obou

rovnici číslem d^2 dostaneme

$$\begin{aligned}x_1^2 + 2y_1^2 &= z_1^2, \\2x_1^2 + y_1^2 &= u_1^2.\end{aligned}$$

Odtud plyne sečtením $3x_1^2 + 3y_1^2 = z_1^2 + u_1^2$ a tedy $3 \mid z_1^2 + u_1^2$. Podle Tvzení 3.1 platí $3 \mid z_1$, $3 \mid u_1$ a tedy $9 \mid z_1^2 + u_1^2$. Pak ale $9 \mid 3(x_1^2 + y_1^2)$, a tedy $3 \mid x_1^2 + y_1^2$. Opět podle Tvzení 3.1 platí $3 \mid x_1$, $3 \mid y_1$, což je spor s $(x_1, y_1) = 1$. Soustava má tedy jediné řešení $x = y = z = u = 0$. \square

PŘÍKLAD. V oboru přirozených čísel řešte rovnici

$$1! + 2! + 3! + \cdots + x! = y^2.$$

ŘEŠENÍ. Příným výpočtem se přesvědčíme, že pro $x < 5$ vyhovují rovnici pouze $x = y = 1$ a $x = y = 3$. Ukážeme, že pro $x \geq 5$ rovnice řešení nemá. Protože pro libovolné $n \geq 5$ je $n!$ dělitelné pěti, platí

$$1! + 2! + 3! + \cdots + x! \equiv 1! + 2! + 3! + 4! = 33 \equiv 3 \pmod{5}.$$

Ovšem druhá mocnina přirozeného čísla je podle modulu 5 kongruentní s 0 nebo 1 nebo 4. Kongruence $1! + 2! + \cdots + x! \equiv y^2 \pmod{5}$ pro $x \geq 5$ tedy nemá řešení, a proto nemá pro $x \geq 5$ řešení ani daná rovnice. \square

PŘÍKLAD. V oboru přirozených čísel řešte rovnici

$$x^2 - y^3 = 7.$$

ŘEŠENÍ. Ukážeme, že daná rovnice nemá řešení. Předpokládejme naopak, že pro vhodná $x, y \in \mathbb{Z}$ platí $x^2 - y^3 = 7$. Kdyby y bylo sudé, platilo by $x^2 \equiv 7 \pmod{8}$, což není možné. Je tedy y liché, $y = 2k + 1$ pro $k \in \mathbb{Z}$. Pak platí

$$x^2 + 1 = y^3 + 2^3 = (y + 2)(y^2 - 2y + 4) = \quad (39)$$

$$= (y + 2)((y - 1)^2 + 3) = (2k + 3)(4k^2 + 3). \quad (40)$$

Číslo $4k^2 + 3$ musí být dělitelné nějakým prvočíslem $p \equiv 3 \pmod{4}$. V opačném případě vzhledem k tomu, že $4k^2 + 3$ je liché, by totiž v rozkladu čísla $4k^2 + 3$ na prvočísla vystupovala pouze prvočísla kongruentní s 1 podle modulu 4 a tedy by i jejich součin $4k^2 + 3$ musel být kongruentní s 1 podle modulu 4, což jistě není. Je tedy $4k^2 + 3$ dělitelné prvočíslem $p \equiv 3 \pmod{4}$, a tedy platí

$$x^2 + 1 \equiv 0 \pmod{p}.$$

Podle Tvzení 3.1 odtud plyne $x \equiv 1 \equiv 0 \pmod{p}$, a to je spor. \square

Nyní uvedeme slibovaný příklad toho, že diofantická rovnice nemusí být řešitelná ani v případě, že je kongruence $L \equiv P \pmod{m}$ řešitelná pro libovolný modul $m \in \mathbb{N}$.

PŘÍKLAD. Dokažte, že kongruence

$$6x^2 + 5x + 1 \equiv 0 \pmod{m}$$

má řešení pro každé přirozené číslo m , a přitom diofantická rovnice

$$6x^2 + 5x + 1 = 0$$

řešení nemá.

ŘEŠENÍ. Platí $6x^2 + 5x + 1 = (3x + 1)(2x + 1)$, a tedy rovnice $6x^2 + 5x + 1 = 0$ nemá celočíselné řešení. Nechť m je libovolné přirozené číslo a platí $m = 2^n \cdot k$, kde $n \in \mathbb{N}_0$ a k je liché číslo. Protože $(3, 2^n) = (2, k) = 1$, mají obě kongruence soustavy

$$3x \equiv -1 \pmod{2^n}$$

$$2x \equiv -1 \pmod{k}$$

podle Věty 21 řešení, a protože $(2^n, k) = 1$, má podle Věty 23 řešení i celá soustava. Pro libovolné x vyhovující této soustavě je pak $3x + 1$ dělitelné číslem 2^n a $2x + 1$ číslem k a proto součin $(3x + 1)(2x + 1)$ je dělitelný číslem $2^n \cdot k = m$. Je tedy x řešením kongruence

$$6x^2 + 5x + 1 \equiv 0 \pmod{m}.$$

□

6.6.2. Zmenšování ad absurdum. Je to metoda důkazu neexistence řešení diofantické rovnice. Při důkazu touto metodou libovolné řešení dané diofantické rovnice charakterizujeme nějakým přirozeným číslem (například největším společným

dělitelem hodnot některých neznámých nebo druhou mocninou hodnoty některé neznámé a podobně) a ukážeme, že existuje-li řešení charakterizované přirozeným číslem d , musí existovat jiné řešení, charakterizované přirozeným číslem $d' < d$. Pak totiž žádné takové řešení existovat nemůže, o čemž se snadno můžeme přesvědčit sporem: kdyby existovalo, mohli bychom zvolit to řešení, které je ze všech řešení charakterizováno co nejmenším přirozeným číslem d ; pak by ovšem muselo existovat i jiné řešení, charakterizované přirozeným číslem $d' < d$, což však by byl spor s volbou d .

PŘÍKLAD. Řešte diofantickou rovnici $x^3 + 2y^3 + 4z^3 - 6xyz = 0$.

ŘEŠENÍ. Rovnici jistě vyhovuje $x = y = z = 0$. Ukážeme, že jiné řešení rovnice nemá. Označme $d = x^2 + y^2 + z^2$ a předpokládejme, že pro nějaké řešení x, y, z dané rovnice platí $d > 0$. Z původní rovnice plyne, že x^3 je sudé číslo, a proto je $x = 2x_1$ pro vhodné $x_1 \in \mathbb{Z}$. Dosazením do rovnice dostaneme

$$8x_1^3 + 2y^3 + 4z^3 - 12x_1yz = 0,$$

po vydělení dvěma

$$4x_1^3 + y^3 + 2z^3 - 6x_1yz = 0,$$

a proto i y^3 je sudé číslo, tedy $y = 2y_1$ pro vhodné $y_1 \in \mathbb{Z}$. Dosazením a vydělením dvěma dostaneme

$$2x_1^3 + 4y_1^3 + z^3 - 6x_1y_1z = 0,$$

odkud plyne, že z^3 je také sudé číslo, a proto $z = 2z_1$ pro vhodné $z_1 \in \mathbb{Z}$. Dosažením a vydělením dvěma dostaneme

$$x_1^3 + 2y_1^3 + 4z_1^3 - 6x_1y_1z_1 = 0,$$

a tedy x_1, y_1, z_1 je řešení původní diofantické rovnice, přičemž platí

$$x_1^2 + y_1^2 + z_1^2 = \frac{x^2}{4} + \frac{y^2}{4} + \frac{z^2}{4} = \frac{d}{4} < d.$$

Podle metody popsané v 6.4 daná diofantická rovnice nemá řešení s vlastností $d > 0$, a tedy $x = y = z = 0$ je jejím jediným řešením. \square

PŘÍKLAD. V oboru přirozených čísel řešte rovnici $x^2 + y^2 = 4^z$.

ŘEŠENÍ. Užijeme metodu 6.6.2 pro $d = z$. Předpokládejme nejprve, že x, y, z je řešením dané rovnice. Pak jistě platí $z \neq 1$, protože je-li $x = y = 1$, platí $x^2 + y^2 = 2 < 4$, a je-li alespoň jedno z čísel x, y větší než jedna, je $x^2 + y^2 > 4$. Je tedy $z > 1$ a platí $x^2 + y^2 = 4^z \equiv 0 \pmod{8}$. Protože druhá mocnina lichého čísla je kongruentní s 1 podle modulu 8 a druhá mocnina sudého čísla je kongruentní s 0 nebo 4 podle modulu 8, plyne z této kongruence, že x i y jsou sudá, a tedy $x = 2x_1, y = 2y_1$ pro vhodná $x_1, y_1 \in \mathbb{N}$. Pak ovšem

$$x_1^2 + y_1^2 = \frac{x^2}{4} + \frac{y^2}{4} = 4^{z-1},$$

a tedy, označíme-li $z_1 = z - 1 \in \mathbb{N}$, čísla x_1, y_1, z_1 splňují danou rovnici, přičemž $z_1 < z$. Proto daná rovnice nemá řešení.

PŘÍKLAD. Řešte diofantickou rovnici $x^4 + y^4 + z^4 = 9u^4$.

ŘEŠENÍ. Je-li $u = 0$, musí být rovněž $x = y = z = 0$, což je řešení dané rovnice. Ukážeme, že jiné řešení rovnice nemá. Předpokládejme, že celá čísla x, y, z, u vyhovují dané rovnici, přičemž $u \neq 0$, a označme $d = u^4$. Kdyby číslo u nebylo dělitelné pěti, bylo by $u^4 \equiv 1 \pmod{5}$ podle Fermatovy věty, a tedy by platilo

$$x^4 + y^4 + z^4 \equiv 4 \pmod{5},$$

což však není možné, neboť podle Fermatovy věty každé z čísel x^4, y^4, z^4 může být podle modulu 5 kongruentní pouze s 0 nebo 1. Je tedy u dělitelné pěti, $u = 5u_1$ pro vhodné $u_1 \in \mathbb{Z}$, a platí

$$x^4 + y^4 + z^4 \equiv 0 \pmod{5},$$

odkud plyne, že čísla x, y, z jsou dělitelné pěti, tj. $x = 5x_1, y = 5y_1, z = 5z_1$ pro vhodná $x_1, y_1, z_1 \in \mathbb{Z}$. Dosazením do rovnice a vydělením 5^4 dostaneme

$$x_1^4 + y_1^4 + z_1^4 = 9u_1^4,$$

a tedy x_1, y_1, z_1, u_1 vyhovují dané rovnici. Přitom platí

$$u_1^4 = \frac{u^4}{5^4} < u^4 = d.$$

PŘÍKLAD. Řešte diofantickou rovnici $x^2 + y^2 + z^2 = 2xyz$.

ŘEŠENÍ. Rovnice jistě splňuje $x = y = z = 0$. Ukážeme, že další řešení tato rovnice nemá. Dokážeme dokonce silnější tvrzení: žádná rovnice

$$x^2 + y^2 + z^2 = 2^u xyz, \quad (41)$$

kde $x, y, z \in \mathbb{Z}$ a $u \in \mathbb{N}$ nemá jiné řešení než $x = y = z = 0$, $u \in \mathbb{N}$ libovolné. Předpokládejme, že $x, y, z \in \mathbb{Z}$, $u \in \mathbb{N}$ vyhovují rovnici (41) a že $d = x^2 + y^2 + z^2 > 0$. Protože $u \geq 1$, je $2^u xyz$ sudé číslo, a proto i $x^2 + y^2 + z^2$ je sudé číslo. To ale znamená, že právě jedno z čísel x, y, z , nebo všechna tři jsou sudá. V prvním případě je však

$$x^2 + y^2 + z^2 \equiv 1 + 1 + 0 = 2 \pmod{4},$$

kdežto

$$2^u xyz \equiv 0 \pmod{4},$$

neboť $u \geq 1$ a jedno z čísel x, y, z je sudé. Nastane tedy druhý případ a čísla $x_1 = \frac{x}{2}$, $y_1 = \frac{y}{2}$, $z_1 = \frac{z}{2}$ jsou celá. Položme $u_1 = u - 1$ a dosadíme do (41):

$$4x_1^2 + 4y_1^2 + 4z_1^2 = 2^{u-1} \cdot 2x_1 \cdot 2y_1 \cdot 2z_1,$$

po vydělení čtyřmi

$$x_1^2 + y_1^2 + z_1^2 = 2^{u-1} \cdot x_1 y_1 z_1,$$

a tedy x_1, y_1, z_1, u_1 vyhovují rovnici (41). Přitom platí $0 < x_1^2 + y_1^2 + z_1^2 = \frac{d}{4} < d$, neboť $d > 0$. Podle 6.6.2 tedy rovnice (41) může mít jen řešení s vlastností $d = 0$, což jsou výše uvedená řešení $x = y = z = 0$, $u \in \mathbb{N}$ libovolné. Speciálně, zadaná rovnice má jediné řešení $x = y = z = 0$. \square

6.6.3. Početnost množiny řešení. V mnoha případech, kdy neumíme najít všechna řešení diofantické rovnice, se nám může alespoň podařit rozhodnout, zda řešení je konečně či nekonečně mnoho. Konečnost je například zaručena zjištěním, že hodnoty neznámých jsou v absolutní hodnotě menší než nějaké číslo. Pokud toto číslo nalezneme a je „rozumně“ malé, můžeme pak najít všechna řešení metodou popsanou v 6.4

To, že daná diofantická rovnice má řešení nekonečně mnoho, můžeme dokázat například tak, že nalezneme pro každou neznámou nějaký výraz s parametrem, a to takový, že po dosazení do rovnice dostaneme rovnost, přitom pro nekonečně mnoho hodnot parametru dostaneme navzájem různé hodnoty neznámých (jde tedy o jakousi zkoušku nekonečně mnoha řešení). Nebo můžeme nalézt jedno řešení rovnice a udat předpis, jak z libovolného řešení spočítat jiné. Máme-li zaručeno, že při další a další aplikaci tohoto předpisu dostáváme stále nová řešení (například jsou-li získávaná řešení stále větší a větší), opět tím dokážeme, že množina řešení je nekonečná. Je zřejmé, že při obou postupech mohou existovat ještě další nenalezená řešení.

PŘÍKLAD. Dokažte, že diofantická rovnice

$$(x - 1)^2 + (x + 1)^2 = y^2 + 1$$

má nekonečně mnoho řešení.

ŘEŠENÍ. Rovnici snadno upravíme do tvaru⁵

$$y^2 - 2x^2 = 1.$$

Zkusme najít nějaké řešení. Po chvíli pokusů asi každý objeví, že volba $y = 3$, $x = 2$ vyhovuje dané rovnici. Představme si nyní, že máme k dispozici libovolné řešení $x, y \in \mathbb{Z}$ a pokusme se získat další. Platí tedy

$$(y + \sqrt{2}x)(y - \sqrt{2}x) = 1.$$

Dosažením nalezených hodnot $y = 3$ a $x = 2$ získáme rovnost $(3 + 2\sqrt{2})(3 - 2\sqrt{2}) = 1$, vynásobením dostaneme

$$[(y + \sqrt{2}x)(3 + 2\sqrt{2})] \cdot [(y - \sqrt{2}x)(3 - 2\sqrt{2})] = 1.$$

Výrazy v obou hranatých závorkách upravíme. Platí

$$(y + \sqrt{2}x)(3 + 2\sqrt{2}) = 3y + 3\sqrt{2}x + 2\sqrt{2}y + 4x = (4x + 3y) + (3x + 2y)\sqrt{2},$$

$$(y - \sqrt{2}x)(3 - 2\sqrt{2}) = 3y - 3\sqrt{2}x - 2\sqrt{2}y + 4x = (4x + 3y) - (3x + 2y)\sqrt{2}.$$

⁵Jde o speciální případ tzv. Pellovy rovnice

Položme $u = 4x + 3y$, $v = 3x + 2y$. Platí tedy

$$(u + \sqrt{2}v)(u - \sqrt{2}v) = 1,$$

odkud

$$u^2 - 2v^2 = 1,$$

a tedy $u, v \in \mathbb{Z}$ je další řešení dané rovnice. Položíme-li $x_1 = 2$, $y_1 = 3$ a

$$x_{n+1} = 3x_n + 2y_n, \quad y_{n+1} = 4x_n + 3y_n$$

pro libovolné $n \in \mathbb{N}$, dostáváme pro každé $n \in \mathbb{N}$ řešení x_n, y_n dané rovnice. A protože platí $0 < x_1 < x_2 < \dots$, $0 < y_1 < y_2 < \dots$, dostáváme pro různé indexy n různá řešení x_n, y_n . Daná rovnice má tedy nekonečně mnoho řešení. \square

PŘÍKLAD. Dokažte, že rovnice

$$k + x^2 + y^2 = z^2$$

má pro libovolné celé číslo k nekonečně mnoho řešení v oboru přirozených čísel.

ŘEŠENÍ. Úpravou a rozkladem $z^2 - y^2$ dostaneme

$$k + x^2 = (z - y)(z + y).$$

Není nutné hledat všechna řešení, proto můžeme předpokládat, že

$$\begin{aligned}z - y &= 1, \\z + y &= k + x^2.\end{aligned}$$

Libovolné řešení této soustavy bude také řešení dané rovnice (neplatí to však obráceně, zkuste sami pro nějaké pevně zvolené k nalézt příklad přirozených čísel x, y, z vyhovujících dané rovnici, avšak nevyhovujících uvedené soustavě rovnic). Řešíme-li soustavu vzhledem k neznámým z, y , dostáváme

$$\begin{aligned}z &= \frac{1}{2}(x^2 + k + 1), \\y &= \frac{1}{2}(x^2 + k - 1).\end{aligned}$$

Zvolíme-li $x = |k| + 1 + 2t$, kde $t \in \mathbb{N}$, je x přirozené číslo. Platí

$$x^2 + k \equiv k + 1 + 2t + k \equiv 1 \pmod{2}$$

a tedy $z = \frac{1}{2}((|k| + 1 + 2t)^2 + k + 1) > 0$, $y = \frac{1}{2}((|k| + 1 + 2t)^2 + k - 1) > 0$ jsou také přirozená čísla. Protože pro různá t dostáváme různá x a tedy různá řešení, má rovnice nekonečně mnoho řešení. \square

PŘÍKLAD. Dokažte, že diofantická rovnice

$$5x^2 - 8xy + 5y^2 - 4k^2 = 0$$

má pro libovolné přirozené číslo k pouze konečně mnoho řešení.

ŘEŠENÍ. Danou rovnici upravíme do tvaru $(2x - y)^2 + (2y - x)^2 = 4k^2$, odkud plyne $(2x - y)^2 \leq (2k)^2$ a $(2y - x)^2 \leq (2k)^2$, a tedy $-2k \leq 2x - y \leq 2k$ a $-2k \leq 2y - x \leq 2k$. Sečtením první a dvojnásobku druhé nerovnosti a vydělením třemi dostaneme $-2k \leq y \leq 2k$ a zcela analogicky $-2k \leq x \leq 2k$. Protože x i y mohou pro pevné k nabývat pouze konečně mnoha hodnot, má daná rovnice pouze konečně mnoho řešení. \square

[Home Page](#)[Title Page](#)[Contents](#)

Page 172 of 175

[Go Back](#)[Full Screen](#)[Close](#)[Quit](#)

Literatura

- [1] M. Davis. Hilbert's tenth problem is unsolvable. *The American Mathematical Monthly*, 80(3):233–269, March 1973. <http://www.jstor.org/stable/2318447>.
- [2] J. Herman, R. Kučera a J. Šimša. *Metody řešení matematických úloh I*. MU Brno, druhé vydání, 2001.
- [3] K. Ireland a M. Rosen. *A Classical Introduction to Modern Number Theory*. Číslo 84 v Graduate Texts in Mathematics. Springer, druhé vydání, 1998.
- [4] J. Slovák, M. Panák a M. Bulant. *Matematika drsně a svižně*. Masarykova univerzita, 2013.
- [5] I. M. Vinogradov. *Základy teorie čísel*. Nakladatelství ČSAV, 1953.